

ИВАН ЯНЕВ
ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА
БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА
СВЕТОВНА ВОЙНА В
БЪЛГАРСКАТА
ИСТОРИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА
1938–1944 Г.

chitanka.info

*Посвещавам тази книга на моите родители Василка и
Димитър с дълбока признателност*

АВТОРЪТ ИЗКАЗВА СВОЯТА БЛАГОДАРНОСТ НА ВСИЧКИ,
КОИТО ДОПРИНЕСОХА ЗА НАПИСВАНЕТО И ПУБЛИКУВАНЕТО
НА НАСТОЯЩАТА КНИГА, НА ВСИЧКИ СВОИ ПРИЯТЕЛИ, НА
СЕМЕЙСТВОТО СИ, НА РЕЦЕНЗЕНТИТЕ, НА Г-Н ГРИША
ГАНЧЕВ, НА Г-ЖА ШЕРЪН МАЙЛС, НА ПРОФ. Д. И. Н. ДИМИТЪР
ГОЦЕВ, НА ПРОФ. Д. И. Н. ЛЮБОМИР ОГНЯНОВ, НА ДОЦ. Д-Р
ЕВГЕНИЯ КАЛИНОВА, НА СВОЯТА СЪПРУГА РУМИ И ДВЕТЕ СИ
ДЕЦА ВИКИ И АНИ

Изследването в по-голямата си част включва защитена докторска
дисертация с научен ръководител:

ПРОФ. Д.И.Н. ДИМИТЪР ГОЦЕВ:

И рецензенти:

ст.н.с. I ст. д.и.н. Витка Тошкова

ст.н.с. II ст. д-р Румяна Тодорова

Обективна критика или мнение можете да изпратите на
електронна поща:

novaistoria(при)gmail.com

УВОД

В настоящото изследване е включен голям обем историческа литература. Целта, която съм си поставил, е да обхвана ако не цялата, то по-голямата и значима историческа литература, отнасяща се до външната политика на България в навечерието и в годините на Втората световна война. Освен научни изследвания, в монографията са разгледани и дневници, и мемоари на политици от времето на войната. Останах верен на теорията, че всяко правило си има изключения и затова съм включил някои материали от Златния фонд на Българското национално радио, които ми бяха предоставени любезно за обработка и изваждане на цитатите, включени в работата. Материалите се съхраняват като аудио варианти в Златния фонд на БНР, но когато изявих желание тези записи да ми бъдат предоставени, за да ги включа като аудио-приложение към книгата, получих категоричен отказ. Надявам се, че ще дойде време, когато на подобни исторически свидетелства няма да се гледа единствено през призмата на комерсиализма, а ще бъдат предоставяни за обогатяване на историческата наука. В изследването съм включил и сборници от документи, които вече са публикувани и са част от българската историческа литература. Представянето на българската външна политика в годините на войната в чуждоезичната историческа литература предполага различен подход и самостоятелно изследване и затова акцентът в настоящата книга е поставен изключително върху българската историческа литература.

В работата е обхваната историческа книжнина, създавана в продължение на няколко десетилетия. Естествено, колкото по-къса е дистанцията от описваните събития, толкова тълкуването им е по-емоционално. След войната, когато България е в съветската орбита, в историографията преобладава тълкуване на фактите, създаващо благоприятна представа за ролята на комунистите и на СССР. Първ опит за по-генерално разглеждане на събитията през първите години на войната са двете статии на М. Михов „Борбата на СССР за мир на

Балканите в началото на Втората световна война и България“^[1] и „Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по времето на Втората световна война“^[2], публикувани съответно през 1953 и 1954 г. Те изобилстват с неточни тълкувания на събитията, но са пръв опит да се изясни българското статукво. М. Михов пише в изключително пропартиен тон и преекспонира позитивната роля на СССР, но това е обяснимо за времето, когато са издадени статиите. Подобен е случаят и в т. 2 от „История на България“, публикувана през 1955 г. Авторите залагат повече на пропартийния, отколкото на историческия тон.^[3] В т. 3 от „История на България“, издадена 9 години по-късно, този подход се запазва, като промяната е в оценката за ролята на Сталин в годините на войната, който вече се сочи като виновник за това, че Вермахтът бързо и безпроблемно навлиза дълбоко на територията на СССР.^[4] Тази позиция е продиктувана не толкова от професионален исторически подход към фактите, колкото от курса на десталинизация, предприет от Н. Хрушчов на 20-ия и 22-ия конгрес на КПСС.

Прелом в българската историография по отношение на Втората световна война са двете студии на Николай Генчев „Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война — септември 1938 — септември 1939 г.“^[5] и „Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г.“^[6], които са писани в края на 60-те години. Н. Генчев прави опит да излезе от тяснопартийните коловози и да се придържа към историческия подход. През 70-те години настъпва истински подем в българската историопис за Втората световна война, тъй като се появяват редица научни изследвания, в които преобладава историческият тон, а пропартийните клишета са намалени, без да са изцяло избегнати. Появяват се монографиите на: Витка Тошкова „България и Третият Райх 1941–1944 г.“^[7], Илчо Димитров „Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г.“^[8], Димитър Сирков „Външната политика на България 1938–1941 г.“^[9].

През 80-те години набраната инерция продължава да дава добри резултати за осветляването на българската външна политика през войната. Публикувани са книгите на: Илчо Димитров „Англия и България 1938–1941 г.“^[10], Георги Марков „Българо-германски

отношения 1931–1939 г.“^[11], Витка Тошкова „България в балканската политика на САЩ 1939–1944 г.“^[12], Людмил Спасов „Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г.“^[13]

След 1989 г. пропартийният патос рязко секва, но в някои исторически съчинения се замества със също толкова непрофесионалната негова противоположност — антикомунистическия тон. След промяната от 1989 г., с най-голяма полза за българската историческа наука е публикуването на редица дневници и спомени на съвременници на събитията от края на 30-те до средата на 40-те години. Един от най-важните извори за българската външна политика е дневникът на Богдан Филов, който изненадващо вижда бял свят още преди 1989 г.^[14] През 90-те години са публикувани такива важни свидетелства, като дневниците на Първан Драганов^[15], Евдокия Филова^[16], Любомир Лулчев^[17], Георги Димитров^[18], ген. Никола Михов^[19]. Издадени са и много спомени, сред които се открояват тези на Стойчо Мошанов^[20] и Константин Муравиев^[21].

Настоящото изследване има за цел да покаже външната политика на България от 1938 г. до 1944 г. през погледа на българската историческа литература. То е опит да се разкрие начинът, по който различните исторически съчинения разглеждат историческите събития в зависимост от времето, когато са писани. При съпоставянето на противоречащи си исторически съчинения приоритет е даден на историческата истина. Изложението започва със събитията една година преди официалното избухване на Втората световна война, като основната идея е да се проследи последната част от българския път до голямата война. За начална дата е избран 31 юли 1938 г., когато се сключва Солунското споразумение и най-сетне България си поема дъх след наложения ѝ през 1919 г. Ньойски диктат, според който България губи изконни свои земи и трябва да плаща непосилни репарации. Това внася голяма доза предопределеност в българското отношение към държавите-победителки от Първата световна война. Горна граница на изследването е 28 октомври 1944 г., когато се подписва Московското примирие между България и Антихитлеристката коалиция. На практика още след политическата промяна от 9 септември 1944 г. България се ориентира към тясно сътрудничество със СССР и каузата за разгром на нацистка Германия. Със сключването на Московското

примирие тази българска позиция е официално призната от победителите.

Структурата на книгата се състои от четири глави, обособени по предметно-хронологичен принцип. Първата глава обхваща времето от 31 юли 1938 г. до избухването на войната. Втората е посветена на периода от началото на войната до присъединяването на България към Тристранния пакт. Третата глава разглежда събитията от 1 март 1941 г. до лятото на 1943 г., когато се очертава обратът в хода на войната. Последната глава проследява българската външна политика през годината, в която страната се управлява от Регентски съвет и от правителства, които трудно се ориентират в динамичната международна обстановка. На читателите оставям оценката доколко целите, които тази книга си поставя, са постигнати и дали съм успял безпристрастно да очертая външната политика на България през Втората световна война, представена на страниците на българската историческа литература.

БЕЛЕЖКИ КЪМ УВОДА

[1] Михов, М. Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война и България. — Военно-исторически сборник, 1953, кн. 4. ↑

[2] Михов, М. Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по времето на Втората световна война. — Военно-исторически сборник, 1954, кн. 1. ↑

[3] История на България. Т. 2, С., 1955, с. 876. ↑

[4] История на България. Второ преработено издание. Т. 3, С., 1964, с. 380. ↑

[5] Генчев, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война — септември 1938 — септември 1939 г. — ГСУ, 1968, Т. 61, кн. 3. ↑

[6] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, 1970–1971, Т. 63. ↑

[7] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975. ↑

[8] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973. ↑

- [9] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979. ↑
- [10] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983. ↑
- [11] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984. ↑
- [12] Тошкова, В. България в балканската политика на САЩ 1939–1944 г. С., 1985. ↑
- [13] Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987. ↑
- [14] Филов, Б. Дневник. С., 1986. ↑
- [15] Мишков, Г., Т. Добрианов. Дневник на Първан Драганов. С., 1993. ↑
- [16] Букарева, Л. Дневника на Евдокия Филова. С., 1992. ↑
- [17] Лулчев, Л. Тайните на дворцовия живот. Дневник 1938–1944 г. С., 1992. ↑
- [18] Димитров, Г. Дневник — 9 март 1933 г. — 6 февруари 1949 г. С., 1997. ↑
- [19] Билярски, Ц. Генерал-лейтенант Никола Михов. Дневник — 19 септември 1943 — 7 септември 1944 г. С., 2004. ↑
- [20] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991. ↑
- [21] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992. ↑

ГЛАВА ПЪРВА

БЪЛГАРИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА ВОЙНАТА

Хитлер става канцлер на Германия на 30 януари 1933 г. след много политически пазарлъци. Едва ли президентът Хинденбург или някой друг от политическия елит на Германия по онова време е предполагал, че Хитлер ще бъде лицето на най-мракобесната и кървава идеология, изповядвана през двадесетото столетие^[1]. През октомври 1933 г. Германия напуска Обществото на народите. През януари 1935 г. след плебисцит Берлин си възвръща Саарската област. Два месеца по-късно германската бойна авиация възобновява своето функциониране. Германците потъпкват клаузите на Версайския договор и започват да възстановяват своята армия, която на първо време трябва да бъде половин милионна. На 7 март 1936 г. немците заемат и демилитаризираната Рейнска област. Всички тези действия на Хитлер, очевидно нарушаващи статуквото, не предизвикват у победителите реакция, която да доведе до неговото силово възстановяване. Може би фюрерът точно това е очаквал, но е факт, че западните демокрации изпускат момента да обуздаят бъдещия покорител на Европа.^[2] Александър Цанков отбелязва в спомените си, писани след Втората световна война, че победата на Хитлер е събитие, което е равно на победата на Ленин в царска Русия. Разликата е, че Ленин идва чрез насилствено сваляне на властта, а Хитлер идва на власт чрез избори. Разбира се, тук няма да се прави съпоставка между двете диктаторски системи, но факт е, че комунизмът продължи доста повече от нацизма.^[3] В края на 1936 г. Ал. Цанков обикаля няколко европейски държави, между които и Германия. В Берлин бившият български министър-председател се среща с германския външен министър и със самия фюрер. Той поставя на министъра въпроса дали Германия иска война или предпочита мир, защото в международното пространство имало психоза, че Берлин желае война. Министърът успокоява Цанков, че Германия няма нужда от война, че нейните проблеми няма да се

разрешат с военен конфликт, че тя има горчив опит от предишната война. Според министъра тази психоза се раздухва от Франция. Отношенията между Германия и Франция са аналогични на тези между България и Югославия. Той също заявява, че България не бива да повдига преждевременно македонския въпрос, а да изчака времето да го постави. Тъй като Германия има както икономически, така и политически интереси в Югославия, тя не може да подкрепи българите, но и не иска да ги изгуби като приятели. Немската аксиома за българо-югославските отношения е, че двете страни трябва да се разбират и сближават. „Това беше новият курс в германската блискоизточна или по-право балканска политика...“.^[4] Срещата на Цанков с Адолф Хитлер се състои в края на ноември 1936 г. Цанков описва фюрера като човек, който не говори много, обаче наблюдава внимателно събеседниците си, но „разприказва ли се, говори като вулкан, който изригва енергия и сила; говори повечето той и рядко оставя събеседника си да вземе думата“.^[5] На срещата Цанков поставя въпроса кой път ще поеме Германия — този на войната, или този на мира. Хитлер отговаря, че не иска война, че той самият е участник в предната и знае какво би струвала подобна алтернатива, но ако бъде предизвикан, не би бягал от военен конфликт. В края на разговора Хитлер заявява: „Война не желая, а ако ми се наложи, ще я поема. Ние ще победим. Ако загубим победата, Германия може би ще загине. Ако това е съдено, с нас ще загине Европа, а може би и светът.“^[6]

На 7 март 1936 г. е подписан Антикоминтерновският пакт между Германия и Япония. На 3 октомври 1935 г. Италия започва война с Етиопия, а през лятото на 1936 г. започва Испанската гражданска война.^[7] Пашанко Димитров пише погрешно, че милитаризирането на Рейнската област става на 7 март 1938 г.^[8] На 24 януари 1937 г. е подписан българо-югославски пакт за вечно приятелство. „Пактът малко поразхлаби обръча около България, макар че не отменяше задълженията на Югославия към Балканското съглашение в случай на негов конфликт с България.“^[9] През 1937 г. Адолф Хитлер говори пред своите най-близки съратници за бъдеща мощна германска империя. Планът е най-напред аншлус с Австрия, сетне присъединяване на Судетската област, а по-късно ликвидиране на Чехословакия и след това на Полша.^[10]

България следи промените във Версайската система и също има желание да се коригират някои клаузи, но българските управляващи са наясно, че има голяма разлика между България и Германия и едва ли останалите държави ще приемат по същия начин български действия, нарушаващи статуквото. На 31 юли 1938 г. в Солун българският министър-председател Г. Кьосеиванов и гръцкият му колега Метаксас от името на Балканското съглашение подписват Солунското споразумение, което практически легализира българското въоръжаване, защото отменя военните ограничения на Ньойския договор. Премахва се и демилитаризираната област в Тракия.^[11] Пътят до този дипломатически успех започва на 29 юни 1938 г., когато гръцкият министър-председател, действащ от името на Балканския пакт, връчва на българския пълномощен министър в Атина — Шишманов проект за споразумение. В него са заложили и исканията на Румъния за решаване на спорните въпроси без сила. Българското правителство бави около 20 дни отговора си с извинението, че министър-председателят е болен и след това още няколко дни, тъй като царят отсъства от столицата.^[12] Проектът предвижда отказване на България, от една страна, и на Балканския пакт, от друга, от военните клаузи на Ньойския договор и постановленията на Лозанската конференция от 24 юли 1923 г. за границата в Тракия.^[13] Споразумението предвижда България и балканските ѝ съседи да се въздържат от прилагане на сила в техните взаимоотношения.^[14] На практика Балканския пакт се съгласява с въоръжаването на България и укрепването на тракийската ѝ граница.^[15] В том III от „История на България“, издаден през 1964 г., се твърди, че заслуга за Солунското споразумение има английската дипломация, която се надява да създаде неутрален блок от балканските държави, който да се противопостави на СССР или на Германия.^[16] За Солунското споразумение ген. Иван Попов в спомените си пише: „Икономически България все повече се ориентираше към Централна Европа — Германия.“^[17] Димо Казасов в „Бурни години“ отбелязва: „Със Солунското постановление България доби пълна военна независимост. Тя можеше да укрепява границата си и да разширява въоръженията си, което, собствено, тя вършеше и преди Солунската конвенция, която се яви да признае само формално едно отдавна съществуващо фактическо положение.“^[18] Трябва да се

отбележи, че същият автор в книгата си „Видяно и преживяно“, издадена 20 години след „Бурни години“ — през 1969 г., не променя своите виждания и в голяма степен двете книги се дублират по съдържание, що се отнася до периода, обхващащ навечерието на Втората световна война.^[19] За сключеното Солунско споразумение хората в София са уведомени с бюлетини, пуснати от самолети. „Заслугата за това събитие се отдава на мъдрата политика на върховния вожд.“^[20] Васил Митаков описва това събитие в нерадостни цветове. Той пише, че много хора не са се радвали, защото този акт фактически укрепвал позициите на управляващите. Митаков прави паралел с опозиционните партии през Първата световна война, когато те според него смятали, че е по-добре България да загуби войната, та Радославовата политика да се компрометира и пропадне. „Днес един казва: — Какво ще се радваме? Та нали за такава политика едно време убихме Стамболийски... Тоя господин забравя, че едно и също нещо при едни обстоятелства е велико дело, при други обстоятелства е престъпление. Всичко зависи от момента.“^[21] Ето какво е мнението на Митаков за отпадането на военните клаузи и водените от България преговори за заеми за въоръжение: „На нас се връща свободата да се въоръжим, не от любов към самите нас, не от любов към мира, а да станем добри клиенти на индустриалните държави и главно на победителките.“^[22] След сключването на Солунското споразумение някои депутати от опозицията протестират с писмо до Кьосеиванов, че Народното събрание тенденциозно се държи настрана от външната политика и не е взело отношение по този външнополитически акт. И. Димитров пише за това как комунистите посрещат новината за отпадането на военните клаузи на Ньойския диктат: „БКП оцени споразумението като маневра на управляващия фашизъм: без да се откаже от германския коз, играе и с английската карта.“^[23] На 5 август в София е сключена спогодба между френски банкери и България за отпускане на заем в размер на 375 млн. франка.^[24] Българският пълномощен министър в Берлин П. Драганов уверява германците, че няма връзка между Солунското споразумение и спогодбата с френските банкери.^[25] Очевидно е, че Версайската система търпи пробиви и по отношение на малките държави. В края на август и Унгария отхвърля военните клаузи на своя мирен договор — факт, от

който Германия изразява недоволство, защото нацистите се надяват на съвместни силови действия срещу Чехословашката република.^[26]

Царското семейство по традиция прекарва лятната ваканция извън България. През 1938 г. почивката започва с посещение при италианското кралско семейство в Сан Росоре, след това царят разговаря с Мусолини в Рим, а на 5 септември пристига в Англия по покана на крал Джордж VI. Царят приема видни английски дипломати, а на 8 септември посещава изложба на редки видове пеперуди. От 12 до 14 септември цар Борис III и царица Йоанна гостуват на английското кралско семейство в двореца Балморал.^[27] На 14 септември царят се връща в Лондон, където разговаря с началника на отдела за Югоизточна Европа към Форин офис, среща се с лейбъристкия депутат Лансбъри и посещава министър-председателя Невил Чембърлейн в резиденцията му на „Даунинг стрийт“ 10.^[28] Налага се царят да посети Чембърлейн, а не както е по протокол английският министър-председател да посети българския монарх, но Рендел предварително пита българския монарх дали ще се съгласи да наруши формалностите, поради голямата заетост на Чембърлейн и Борис III приема. Царят е въведен в резиденцията откъм задната врата. Срещата с английския премиер продължава едва двадесет минути поради факта, че Чембърлейн е зает със Судетската криза и предстоящата си среща с Хитлер. Царят напуска „Даунинг стрийт“ 10 разочарован.^[29] Н. Генчев пише за две срещи на царя с Чембърлейн, а пропуска посещението на царя в Париж.^[30] Още същия ден цар Борис III заминава за френската столица, където се среща последователно с министър-председателя Даладие, министъра на външните работи Боне и френския президент Льобрюн. След това царят отпътува за Кобург и посещава Гьоринг в ловния му резерват в Източна Прусия.^[31] Тук има противоречие между И. Димитров и Г. Марков — първият пише за вечеря с френския президент, а вторият — за обяд и две срещи с френския външен министър.^[32] В разговора си с Борис III Гьоринг отбелязва, че кризата ще завърши с война, която ще се „ограничи“ само с Чехословакия. Царят е на противоположно мнение и според него ще се предизвика „всеобща война“ и това ще е „върховна лудост да се предизвиква целият свят“.^[33] Според Гьоринг за напрежението е виновна Чехословакия и той се аргументира с телеграма от

чехословашкия президент Бенеш до пълномощния министър в Лондон, целяща да се използва отсъствието на Чембърлейн, за да се предизвика обществено недоволство. Царят заявява, че при евентуален конфликт България ще запази неутралитет. По това време се провежда втората среща между Чембърлейн и Хитлер, която показва, че нацистките апетити са пораснали.^[34]

На 25 септември царят се среща с Хитлер, който е в „екзалтично, почти мистично“ настроение. Според Г. Марков срещите на царя с Хитлер са две — на 24 и 26 септември.^[35] Царят твърди, че е „стар и верен приятел на Германия още от Първата световна война“. Хитлер не вярва, че Англия би се намесила в евентуален конфликт, но Борис му казва, че никога Британската империя не е губила голяма война. В този дух е и разговорът на монарха с Рибентроп. След това той напуска Германия и на 27 септември, след „кратка среща“ със сръбския регент Павел в Словения, цар Борис III пристига в България.^[36] Тук също не е изяснен един въпрос. Според Г. Марков и Н. Генчев, след срещата (срещите) си с Хитлер, цар Борис изпраща писмо по съветника си Ханджиев до Чембърлейн с информация, че трябва да се пожертват Судетите, докато И. Димитров не споменава нищо по този въпрос.

На 28 и 29 септември в Мюнхен се провежда конференция между лидерите на Италия, Германия, Англия и Франция. Прави впечатление отсъствието на представители на СССР. Целта е ясна — трябва да се изолира комунистическата държава. Английските и френските дипломати се надяват да настроят Германия срещу Съветския съюз. Така се стига до подписването на Мюнхенското споразумение, което предава Судетската област на Германия. „Миротворците“ Даладие и Чембърлейн са посрещнати в своите страни като спасители на мира. Чехословакия е поставена на колене, тя не може да се бори с толкова велики сили наведнъж, въпреки че СССР заявява, че ще изпълни договорните си задължения, независимо от това дали, както е по договор, Франция ще направи същото, стига само Чехословашката република да поиска това.^[37] Царица Йоанна описва твърде кратко участието на царя в европейските дела в навечерието на Мюнхенската конференция. Тя пише, че по покана на английския министър-председател Чембърлейн царят го посещава, а след това, тръгвайки за Германия, се отбива във Франция и се среща с Даладие и Боне. Визитата на царя при фюрера Йоанна характеризира като

„положителна“. За нея най-голямото доказателство за усилията на царя е писмото, получено от Чембърлейн, в което министър-председателят изказва своите благодарности на Борис за положените от него усилия за европейското разбирателство. Мнението на царя е, че ще запази това писмо и един ден, ако го изправят на съд, ще го покаже, та да видят всички, че е извършил и той поне едно добро дело. Според Йоанна царят казал тези думи с „горчив хумор“.^[38]

На 29 септември 1938 г. Георги Димитров записва в дневника си, че съглашението в Мюнхен между Хитлер, Мусолини, Даладие и Чембърлейн за предаването на Судетската област на Германия е „Нечувано предателство!“^[39] След „заговора в Мюнхен“^[40], както е определена Мюнхенската конференция в том III на „История на България“ от 1964 г., плановите на Хитлер търпят развитие. През октомври той изпраща писмо до Бенито Мусолини с предложение за сключване на военен пакт между Германия, Италия и Япония и предложение за подкрепа на италианските планове в Средиземноморието. Мусолини е изненадан, той смята, че агресията ще се насочи към Изток, а излиза, че тя се насочва към Англия и Франция. За България Мюнхен е добро знамение, защото се смята, че веднъж започнали да се разрешават териториалните въпроси, ще се стигне и до българските претенции за Южна Добруджа и излаз на Егейско море. На този етап не се повдига териториално искане към Югославия, заради добрите междусъседски отношения.^[41] Трябва да се отбележи, че няма да се взема под внимание очеркът на Илчо Димитров, публикуван в книгата „Между Мюнхен и Потсдам“ (С., 1998 г.) за участието на българския цар в европейските дела по това време, тъй като съответства на статиите, публикувани в книгите на същия автор „Миналото като пролог“ (С., 1993 г.) и „България на Балканите и в Европа“ (С., 1983 г.). В същите книги са включени и изследванията: „Един епизод от подготовката на Мюнхенската конференция“, „Полковник Донован в София“, „Външната политика на правителството на Иван Багрянов“. В двете книги, издадени след 1989 г., са включени и статиите: „България и итало-гръцката война“, „Среща в Берхтесгаден“, „Англия и присъединяването на България към Тристранния пакт“, „През погледа на Виши“, „Загадка — мнима и действителна“.

С подписването на Мюнхенското споразумение с Малката антанта е приключено. Л. Спасов пише, че освен Судетите, Чехословакия губи Подкарпатска Украйна и Южна Словакия, които според Виенския арбитраж от 2 ноември получава Унгария.^[42] На 31 октомври българският министър-председател и сръбският му колега Стоядинович се срещат в Нишка Баня. Там Кьосеиванов предлага на Стоядинович Югославия да подкрепи България в претенциите и за Южна Добруджа и Егея, а пък България от своя страна да подкрепи Югославия за Солун.^[43] За срещата между българския и югославския министър-председатели, състояла се на 31 октомври 1938 г., Димо Казасов е твърде рязък в „Бурни години“. Не бива да се подценява фактът, че тази книга е издадена през 1949 г., а също така, че Казасов е смятан от мнозина за твърде конюнктурен. Той пише: „На 31 октомври стана в Нишка баня нова среща между Стоядинович и Кьосеиванов, в която двамата прислужници на Берлин си размениха информации върху своята зловеща мисия.“^[44] През ноември се активизират контактите, отнасящи се до Южна Добруджа. Кьосеиванов разбира за посещението на Карол II при Хитлер и непосредствено преди него разговаря с Рюмелин за претенциите на България към Румъния.^[45] Цар Борис III получава покана за посещение в Италия през януари 1939 г. Формалният повод е сватбата на една от балдъзите на царя, но Борис няма особено желание да посети Италия, страхувайки се от политическо въздействие. Единствено го успокоява фактът, че Чембърлейн също ще бъде там.

На 25 и 26 януари Борис се среща последователно с Мусолини и Чано и излага пред тях българските териториални претенции.^[46] На дневен ред е поставен като териториален въпрос номер едно връщането на Южна Добруджа на България. В този смисъл е и разговорът на Сарачоглу с Кьосеиванов на 19 февруари в София. Турският външен министър пътува към Букурещ за редовната годишна конференция на Балканския пакт. Турция с охота се съгласява да посредничи за решаването на териториалните претенции на България, тъй като българското правителство няма такива към самата нея. Турският дипломат внушава на румънските си колеги, че би било добре за Балканския пакт да се удовлетвори българската претенция за Южна Добруджа и да се спечели България за пакта. Даже Турция би се ангажирала с военна помощ за Румъния, ако България участва в

нападение срещу Румъния заедно с Унгария или Германия. Северната ни съседка е на мнение, че би било добре България да се привлече към пакта, но категорично отказва да признае българските претенции.^[47] На 2 март се сключва германо-румънска стопанска спогодба, която поставя Румъния в икономическа зависимост от Германия.

На 15 март 1939 г. Хитлер окупира Чехословакия, без да уведоми Мусолини, който приема факта много болезнено, тъй като се смята за „творец“ на Мюнхен, а след окупацията на Чехословакия рухва и Мюнхен.^[48] С „разбойническите действия“, както са квалифицирани в том II на „История на България“ от 1955 г., германците още повече разширяват възможността за избухване на всеобщ конфликт.^[49] В началото на март Кьосеиванов има среща с германския пръв дипломат в България — Рюмелин. На тази среща Рюмелин се държи достатъчно и заявява, че българската външна политика трябва по-ясно да се ориентира към Германия и казва на Кьосеиванов, че ако той иска да направи България „Швейцария на Балканите“, то съседите на България с готовност ще гарантират сегашните граници, но въпросът е какво ще стане с ревизията?^[50] В средата на март същата година българският премиер Г. Кьосеиванов прави визита в една от най-важните български съседки — Турция. Там поставя пред Сарачоглу въпроса как би се държала турската държава при евентуални български действия срещу Румъния с цел възвръщането на Южна Добруджа. Турският външен министър е на мнение, че България не бива да предприема интервенция спрямо своята северна съседка, без да се консултира с Турция. Въпреки че българският министър-председател заявява, че неговата страна няма нищо против установените граници с Турция и Югославия, турците остават резервирани. Турският дипломат декларира пред френския дипломатически представител, че Турция няма да измени на Балканското съглашение. Сарачоглу декларира същата позиция и пред своя румънски колега Гафенку.^[51]

В средата на март 1939 г. Чехословакия е погълната от Германия, а Словакия е обособена в отделна държава. Бъдещият министър Васил Митакوف си задава три въпроса — предстояща ли е войната, България къде ще отиде, кой ще победи? На първите два въпроса Митакوف отговаря в дневника си така: „Първо — война ще има; второ — ние отиваме на страната на Германия.“^[52] На 31 март Великобритания обявява едностранно гаранции за Полша. Последвана е и от Франция.

При евентуален агресивен акт спрямо Полша двете държави се задължават да се притекат на помощ. След три дни в Лондон пристига полският министър на външните работи и гаранциите от едностранни стават двустранни.^[53] След демонстрираното от Хитлер пренебрежение към Рим, Мусолини решава да действа на своя глава и на 7 и 8 април италианската армия окупира Албания. Така между Рим и Берлин отново се установява равновесие. Продължават и преговорите за сключване на съюз между Рим, Берлин и Токио. На 22 май 1939 г. в Берлин Рибентроп и Чано сключват т.нар. Стоманен пакт, към който трябва да се присъедини и Япония.^[54] При окупацията на Албания от Италия Михаил Огнянов, който по това време живее в Тирана, пише в спомените си, че албанската армия, която била обучавана от италиански специалисти, не оказва съпротива на италианците. Според него само „доброволци-планинци са се опитали да се съпротивляват, но бързо били разпръснати.“^[55] На 13 април Великобритания разширява зоната си на гаранции и обявява, че дава такива на Румъния и Гърция.^[56] След окупацията на Албания от Италия, англо-турските преговори за подписване на обща декларация се активизират. Турското правителство, както пише Л. Живкова, има желание към декларацията да се присъедини и СССР, но Великобритания предпочита да се подпише декларация между Великобритания, Франция и Турция. В крайна сметка, в парламентите на Великобритания и Турция на 12 май се обявява сключването на декларация, в която се предвижда сътрудничество между двете страни при конфликт в Средиземноморието. Тази декларация укрепва доста поразклатените позиции на Великобритания на Балканите.^[57]

През пролетта на 1939 г. българското правителство фиксира своите териториални искания в известната директива № 19 от 19 април. С нея Кьосеиванов уведомява първите дипломати на страната какви са българските претенции. На първо място — връщане на Южна Добруджа, на второ — излаз на Егейско море и на трето — връщане на Западните покрайнини.

На 21 април в Берлин се подписва таен протокол за отпускане на заем на България от Германия в размер на 45 млн. марки между Клодиус, Драганов и ген. Русев. Поръчките, които българското правителство не може да прави са за самолети, а иначе условията са същите, както в протокола от 12 март 1938 г. По това време в Берлин

по случай 50-годишния юбилей на Хитлер се намира и българската делегация, водена от председателя на парламента Ст. Мошанов.^[58] Според Н. Генчев протоколът за заема е подписан не, както твърди Г. Марков, на 21 април, а на 24 април.^[59] През април пристига покана до председателя на народното събрание Стойчо Мошанов да посети Берлин във връзка с 50-годишния юбилей на Хитлер на 20 април. В делегацията са включени военни, а също и министри от кабинета на Къосеиванов. Англофилът Мошанов се изненадва, че поканата е отправена до него, но тя всъщност е изпратена до председателя на парламента, който пост заема Мошанов. Той описва в своите спомени грандиозния военен парат на нацистите, а също и кратката си среща с Хитлер, на която последният не му дава думата, поради това, че постоянно говори и изказва похвали за българите. Стойчо Мошанов заключава, че Версайската система от договори е довела до това германският народ да бъде управляван от един „ненормален човек“.^[60] В края на април и началото на май заместник народният секретар на външните работи на Съветския съюз Потемкин предприема дипломатическа обиколка, която започва от Букурещ, където съветският дипломат е посрещнат и изпратен от чиновник на протокола. След това Потемкин пристига в София, където разговаря с Къосеиванов на 26 април. Дипломатът продължава за Анкара и след това отново се връща в София за 10 часа и разговаря с царя и Къосеиванов. Непосредствено преди заминаването на Потемкин за Букурещ, румънският крал Карол успокоява германците и след това заминава за Турну Северин, за да избегне срещата със съветския дипломат, който от Румъния заминава за Варшава, преди отново да се върне в Москва.

Л. Спасов смята, че мисията на Потемкин има три основни задачи. Първата е във връзка с водените британско-френско-съветски преговори, румънско-полския пакт да разшири своето значение и да не бъде насочен само срещу СССР, а и срещу евентуална германска агресия. Втората — да изясни британските гаранции за Полша и Румъния, а също така и англо-полския договор за взаимопомощ, в който Съветският съюз и Германия са поставени на една „плоскост“. Съветското правителство настоява да се уточни, че тази помощ ще се реализира при евентуална германска агресия над Полша, тъй като „Съветският съюз няма намерение да напада Полша“. На трето място,

задачата на Потемкин е да провери възможностите за сключване на Черноморски пакт на базата на съветско-турски договор за взаимопомощ, а също така и за разрешаване на румъно-българския териториален спор.^[61] В края на май в София пристига на посещение секретарят на групата за имперска политика в британския парламент Кенет де Курси. Британският дипломат кани председателя на Народното събрание Ст. Мошанов да посети кралството. По същото време до председателя на парламента пристига покана от френския му колега Едуард Ерио да присъства на тържествата по случай 150-годишнината от падането на Бастилията. Пак в края на май на среща с Мошанов, съветският дипломат в София Прасолов му казва, че българска делегация може да посети СССР, за което са разговаряли двамата на прием в съветската легация в края на февруари и Прасолов е поел ангажимент да сондира тази възможност в Москва. Най-подходящото време за това е в началото на август по случай откриването на Всесъюзната стопанска изложба.^[62] Министър-председателят получава покана да посети Берлин в началото на юли. Сведенията, които дава българският пълномощен министър в Берлин на Кьосеиванов са, че може да се очаква сближаване между Германия и СССР, а не, както се е чакало досега, да се постигне британско-френско-съветско споразумение. В тази връзка на 2 юли министър-председателят и министър на външните работи Георги Кьосеиванов вика при себе си председателя на XXIV ОНС Стойчо Мошанов и го уведомява, че след три дни ще отпътува за Берлин и поради този факт се налага той да отмени планираните си посещения в Лондон и Париж.^[63] Мошанов отказва да се подчини на Кьосеиванов, като му заявява, че няма да отмени планираните визити, но ще го изчака да се завърне от Берлин и тогава ще потегли. Кьосеиванов се съгласява с предложения вариант, но Мошанов по-късно разбира, че министър-председателят се е готвел, след завръщането си от Германия, да отнеме дипломатическия паспорт на парламентарния шеф и по този начин да му отнеме възможността да посети Лондон и Париж. Мошанов, след като узнава за кроежите на министър-председателя, взема решение да отпътува от България в деня, в който последният тръгва от Берлин за България.^[64] На 30 юни 1939 г. се състои среща между царя и неговия съветник Любомир Лулчев. На тази среща двамата разискват положението с предстоящото пътуване на министър-председателя

Георги Кьосеиванов в Германия и планираните визити на председателя на XXIV ОНС Стойчо Мошанов в Англия и Франция. Мнението на Лулчев е царят да не се меси в този спор между двамата, но му казва следното: „Нямам нищо против Стойчо. Нека след месец иде и той и който хване рибата, него ще признаем за рибар. Но сега да отива, когато може да помислят, че Вие играете двойствена политика, няма смисъл. Ще Ви нарекат Ипокрит и в Берлин, и в Лондон, а от това ще страдат само интересите на България. Царят се съгласи с това.“^[65] След подписването на британско-турската декларация на 12 май и на Стоманения пакт от 22 май, пред България стоят много въпросителни, а те стават още повече и след подписването на декларацията между Турция и Франция от 23 юни. Декларацията е „аналогична“ на тази от 12 май и, както пише Д. Сирков, привлича с още по-голяма сила вниманието на българското „монархо-фашистко правителство“. Трябва да се отбележи, че монографията на Д. Сирков „Външната политика на България 1938–1941 г.“ е издадена през 1979 г., когато термини като „монархо-фашистко правителство“ са често срещани.^[66] В том II на „История на България“ от 1955 г. се твърди, че през юни е сключена британско-френско-турска декларация.^[67] На 22 юни в София пристига райхсминистър Франк, който разговаря най-напред с цар Борис III. На срещата царят благодари на Хитлер за издадената карта от Райха, в която България е отбелязана като неутрална страна, но царят казва, че ако я зачертаят напълно ще сбъркат и също: „Вие сега правите мили очи за петрола на тия, които воюваха срещу вас“. След това царят продължава, че ако германците изгубят България, тяхната ос ще бъде пречупена през средата и че те имат сметка от една силна и неутрална България.^[68] На 24 юни в Берлин се подписва трети таен протокол за военни поръчки, в който вече фигурират и отказваните дотогава самолети.^[69] До юни 1939 г. Турция няма нищо против България да бъде привлечена на страната на Балканската Антанта с териториални отстъпки от страна на Румъния, но през юни на българо-турската граница са съсредоточени турски военни формирования, което предизвиква безпокойство в България. Подписано е и турско-румънско споразумение за окупиране на България при евентуална война. Всичко това се използва от Кьосеиванов при посещението му в Райха за уговаряне на немски военни доставки за България.^[70] На 5 юли българският министър-председател се среща с Хитлер. Фюрерът не

поема конкретни задължения към българите и казва, че териториалните претенции трябва да бъдат консултирани и с Рим. Той обещава подкрепа за въоръжаването на страната, тъй като нямал интерес България да бъде „ничия земя“.^[71] Кьосеиванов демонстрира „публична сдържаност“, като при награждаването му с ордени, той връща някои от тях.

В общи линии, след това посещение България запазва „симпатизиращ неутралитет“ към Германия, който, както пише Г. Марков, може да прерасне във „военно сътрудничество“, ако съседите на България я нападнат.^[72] Г. Кьосеиванов при посещението си в Германия не поема никакви открити ангажменти като ръководител на българската външна политика. Случайно или не, през юли и август български управляващи се озовават в Берлин, Париж, Лондон, Москва. Това до голяма степен отразява водената от царя политика на неутралитет.^[73] На връщане от Берлин Кьосеиванов се среща със сръбския си колега Цинцар Маркович и споделя с него, че Германия е съгласна с неутралитета на България.^[74] Връщайки се в София, Кьосеиванов е направо „бесен“ от „забития нож в гърба“ от председателя на Народното събрание Мошанов, който заминава за Франция и Англия.^[75] На 12 юли Мошанов пристига в Париж, посрещнат подобаващо, както от френските власти, така и от българския пълномощен министър във Франция Никола Балабанов. По-късно Балабанов му съобщава, че от София е наредено неговата визита да се третира като посещение на частно лице, а не на държавник.^[76] На 17 юли Стойчо Мошанов отпътува от Франция, където се среща с министъра на обществените сгради и пристига в Лондон, но преди това, още докато се намира в Париж, българският пълномощен министър във Великобритания — Момчилов по нареждане от София отменя всички официални ангажменти на Мошанов и заминава за България. Но поради това, че почти всички срещи са предварително уговорени за председателя на парламента, той не губи надежда от поредната пречка, създадена от Кьосеиванов.^[77] В Лондон Стойчо Мошанов посещава спикера на Камарата на общините, който на 19 юли дава вечеря в негова чест. На 20 юли има кратка среща с външния министър на Великобритания лорд Халифакс, а същия ден следобед е приет от краля на Великобритания. В София, след като

разбират, че е определена аудиенция при краля, експресно връщат в Лондон пълномощния министър Момчилов да придружи Мошанов при аудиенцията. Той го придружава не само при краля, а и при лорд Халифакс, както пише Мошанов в своите спомени, да поизглади неразбориите, които българската дипломация прави с дезавуирането на председателя на парламента.^[78] Димо Казасов пише в „Бурни години“, че всички визити на председателя на българския парламент са благодарение на масоните, към които той причислява Стойчо Мошанов и самия английски крал.^[79] След Лондон Мошанов отново посещава Париж, където се среща с министър-председателя Даладие. Визитите на председателя на парламента, както в Париж, така и в Лондон, в България се поставят под медийно ембарго от цензурата и не се позволява в пресата да излизат съобщения, проследяващи хода на посещенията. Единствено за аудиенцията, дадена на Мошанов от крал Джордж VI, цензурата позволява кратко комюнике.

След завръщането на Мошанов в България, той узнава, че Кьосеиванов е променил състава на проектираната депутатска делегация, която трябва да посети СССР. Министър-председателят включва повече правителствени депутати за сметка на опозиционните. Управляващият съветската легация Прасолов заявява на Мошанов, че при така стеклите се обстоятелства той няма да визираще паспортите на делегатите, докато не се възстанови първоначалният състав на делегацията. След потърсената чрез арх. Севов помощ от Мошанов, царят урежда въпроса и делегацията е в състав, удовлетворяващ СССР, но Кьосеиванов, според спомените на Мошанов, поставя условие самият председател да не бъде допускан да отиде в СССР, което Мошанов приема и го съобщава на Прасолов. За водач на делегацията е определен подпредседателят на парламента Георги Марков.^[80] Посещението на българската парламентарна делегация в СССР преминава в изключително сърдечна атмосфера. Депутатите са приети от В. Молотов. Подробностите около посещението им се излагат от Говедаров в доклад, който Стойчо Мошанов цитира в своите спомени. Но отново се налага медийно затъмнение около действията на делегацията. На 7 септември управляващият съветската легация в София Прасолов връчва покана на Мошанов, който за втори път е поканен да посети СССР. Мошанов решава, че трябва да отиде и търси съдействието на царя, защото отношенията му с Кьосеиванов са

преустановени, но монархът чрез арх. Севов му отговаря, че този въпрос трябва да бъде решен от министър-председателя. Председателят на Народното събрание решава, както пише в спомените си, без да пита никого, да замине за Съветския съюз, като поиска транзитна виза от румънската легация. Но когато дипломатическият му паспорт попада в службата на Министерството на външните работи, той е задържан и повече не е върнат на неговия притежател и така се проваля това посещение.^[81] На 2 август депутатите заминават за Съветския съюз и през Киев отиват до Москва. Там те имат среща с Молотов и неговите заместници Потемкин и Деканозов. Говедаров заявява, че България не е поела никакви политически задължения към Германия и че „българското правителство следва неотклонно линията на строг, лоялен и ефективен неутралитет в международната политика, както и спрямо европейските оси“.^[82] Деканозов пита председателя на външнополитическата комисия към Народното събрание в какво се състои българския неутралитет. Той му поставя без дипломатическо увъртане въпроса:

„Г-н Говедаров, Вие приказвате много хубаво, само че трябва да видим какво е съдържанието на Вашите красиви формули. Какво значи всъщност Вашият строг, лоялен и ефективен неутралитет? Неутралитет, но докога? После къде и с кого ще бъдете?“. Говедаров се оказва неподготвен за такъв пряк въпрос и се опитва да се измъкне, че не трябва да се искат големи жертви от по-малкия приятел и че действително има стопанско обвързване с Германия.

Молотов признава претенциите на България по отношение на Южна Добруджа, а също така намира за обосновани и тези за Западна Тракия.^[83] Българските депутати демонстрират големи симпатии към СССР с викове „Ура“, „Да живее Съветският съюз и руския народ“ и така се създава доста сърдечна обстановка.^[84] Молотов заявява, че СССР вече няма да отсъства при решаването и пререшаването на балканските въпроси. Някои, явно неподготвени външнополитически с линията на правителството, депутати запитват Молотов за освобождението на Македония.

Така, на 25 август българската парламентарна делегация се завръща в България.^[85] Мнението на царя за българската депутатска делегация, която посещава СССР през август, споделяно пред Лулчев на 18 октомври 1939 г., който го записва в своя дневник, е, че „нашите

депутати са се държали безобразно и са станали по-болшевици от самите болшевици.“^[86] Германия приема стратегия да дава оръжие на страни, където, както отбелязва Г. Марков, това оръжие ще ги „ползува или най-малкото няма да им вреди“.

„На 22 юли фюрерът взема решение относно доставките за политически важните държави, като на първо място поставя България с нейните искания: две подводници, две хиляди картечници, тридесет-четиридесет чешки танка, десет бомбардировача и десет изстребителя, съкращаване сроковете на доставяне на полската артилерия и ускоряване изпращането на другите военни материали. Молбата се удовлетворява, с изключение на подводниците.“^[87] На 14 август в Берлин пристига военният аташе при германската легация в София Брукман с информация до външното министерство и военното командване, че е разбрал от „компетентни“ български източници, че към 25 август се очаква ултиматум от Румъния и Турция за присъединяване на България към Балканския пакт, та българското правителство се интересува дали Берлин ще помогне на страната с войски. Също така правителството пита италианците дали в случай на опасност ще изпратят торпедни катери и подводници в Черно море. Немците предлагат да изпратят един генерал за консултации, но трябва да има официална покана за това. Българското правителство повече не повдига този въпрос. Д. Сирков изразява съмнението, че това е било само натиск за ускоряване на военните доставки.^[88] На 14 юни 1939 г. в Берлин българският пълномощен министър П. Драганов се среща със съветския шарже д'афер. Двамата преди това не са били в близки отношения и затова се предполага, че визитата на съветския дипломат преследва определена цел, а именно разговорът между двамата да се доведе до знанието на управляващите кръгове в Райха. Съветският дипломат заявява на Драганов, че Москва е изправена пред три пътя, като първите два са свързани с водените англо-френски преговори. Третият вариант е сближение и сключване на споразумение с Германия. Драганов подробно информира германците за водения разговор, така че най-вероятно България има своята роля за сключването на германо-съветския пакт от 23 август 1939 г.^[89] Окончателният провал на англо-френско-съветските преговори е през август 1939 г., броени дни преди Москва да завърти кормилото на своята външна политика в противоположна посока и да сключи пакт с

Берлин. СССР не може да се вини за този провал, може би англичани и французи все още се притесняват да сключват военни конвенции с болшевишката държава.^[90] Но военното положение на СССР не е добро, защото части на Червената армия се намират в Монголия и се бият срещу Япония в подкрепа на монголците. Особено през летните месеци военните действия са изключително изострени и както пише Е. Емануилов, Сталин е притеснен, че СССР може да попадне между два фронта. При провал на преговорите с Англия и Франция реална перспектива за Москва е едновременно война с Япония и Германия. Пречупвайки фактите през тази призма, изглежда резонно решението на Москва за сключването на пакт за ненападение между СССР и Германия.^[91] Той става реалност на 23 август 1939 г. Освен пакта, двете страни подписват и таен протокол, в който се уточняват сферите на интереси на двете държави. В този протокол е решена съдбата на Полша, прибалтийските страни и Бесарабия, без двете Велики сили да се съобразяват с малките държави, които съвсем скоро ще станат жертва на агресорски действия.^[92] Тази, както твърди Д. Сирков, „принудена стъпка“ от страна на съветското правителство, идва след провала на преговорите с Великобритания и Франция, които се водят повече от четири месеца.^[93] След редицата агресивни актове от страна на Хитлер, той вече поставя въпроса за Данциг. Франция, Италия, САЩ и Великобритания се опитват да посредничат за решаването и на този проблем, а последната на 31 март 1939 г. се е ангажирала с гаранции към полската държава. „Полша се съгласява да преговаря. Но Германия не изчака и под предлог, че полските пълномощници не са пристигнали навреме за преговори, на 1 септември 1939 г. в 4 часа германските въоръжени сили настъпиха в Полския коридор. Втората световна война започна.“^[94]

След сключването на пакта от 23 август между Берлин и Москва, България вече по-открито демонстрира прогермански настроения в своята външна политика. Както пише Д. Сирков, българската общественост, традиционно русофилски настроена, разширява културните и стопанските контакти със СССР. Но в плановите на управляващите не влизат тесните контакти с болшевишката страна и затова правителството взема мерки връзките между Москва и София да бъдат в умерено русло.^[95]

През 1988 г. в Швейцария на международен симпозиум, посветен на причините, довели до Втората световна война, е и българският историк М. Семков. Той защитава следните три виждания: „Външната политика на България, водена от българските правителства между двете световни войни, не е прогерманска или про-някаква, а си е пробългарска — т.е. на надеждата за мирна ревизия на Версайската система; 2) националсоциализмът и изобщо фашизмът е подценен от западните демокрации; 3) след Мюнхен германо-съветският договор от 23 август 1939 г. не е изненада“.^[96] Смятам, че тези три оценки на М. Семков са правилни и точни. Можеше ли България да си позволи някаква друга политика, след като загуби Първата световна война? Естествено, че тя трябваше внимателно и ловко да следва своите интереси, ако не иска да има сериозни проблеми. Мисля, че с основание вината за разцвета на нацизма трябва да се хвърли върху западните демокрации. В началото те наистина подценяват тази нова идеология, а след това тя е в твърде напреднал стадий и няма друго средство, освен силовото, за нейното изкореняване. Що се отнася до германо-съветския договор от август 1939 г., мисля, че две тоталитарни системи имат повече допирни точки за постигане на консенсус, отколкото ако преговарят демократична и тоталитарна системи.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ПЪРВА

[1] Александров, В. Черната капела. С., 1996, с. 26. ↑

[2] Емануилов, Е. България в политиката на великите сили 1939–1947 г. ВТ, 2003, с. 19. ↑

[3] Цанков, А. България в бурно време. С., 1998, с. 253. ↑

[4] Пак там, 259–260. ↑

[5] Пак там, с. 261. ↑

[6] Пак там, с. 262. ↑

[7] Семов, М. Великите сили и българската национална драма. С., 1991, с. 240. ↑

[8] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III — цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 177. ↑

[9] История на България през погледа на историците. С., 1993, с. 681. ↑

- [10] Александров, В. Черната капела. С., 1996, с. 61–62. ↑
- [11] История на България. Т. III, С., 1999, с. 589. ↑
- [12] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 44–45. ↑
- [13] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 13. ↑
- [14] История на България. Т. II, С., 1955, с. 729. ↑
- [15] История на България. Второ преработено издание. Т. III, С., 1964, с. 340. ↑
- [16] Пак там, с. 341. ↑
- [17] Попов, Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война, С., 1993, с. 24. ↑
- [18] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 637. ↑
- [19] Същият, Видяно и преживяно. С., 1969, с. 596. ↑
- [20] Митаков, В. Дневник. С., 2001, с. 156. ↑
- [21] Пак там, с. 156. ↑
- [22] Пак там, с. 161. ↑
- [23] Димитров, И. Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934–1939 г. С., 1976, с. 284–285. ↑
- [24] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 170. ↑
- [25] Пак там. ↑
- [26] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 45. ↑
- [27] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 103. ↑
- [28] Пак там. ↑
- [29] Пак там, с. 104. ↑
- [30] Генчев, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война септември 1938 — септември 1939 г. ГСУ, Т. 61, кн. 3, С., 1968, с. 145. ↑
- [31] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 174. ↑
- [32] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 104. ↑
- [33] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 175. ↑

- [34] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 106. ↑
- [35] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 177. ↑
- [36] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 107. ↑
- [37] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 63. ↑
- [38] Царица Йоанна. Спомени. С., 1991, с. 110. ↑
- [39] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 141. ↑
- [40] История на България. Второ преработено издание. Т. III, С., 1964, с. 344. ↑
- [41] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, 256–257. ↑
- [42] Спасов, Л. България, Великите сили и балканските държави 1933–1939 г. С., 1993, с. 93. ↑
- [43] Манчев, К. Германия и българо-югославските отношения в навечерието на Втората световна война, Българо-германски отношения и връзки. Т. I, С., 1972, с. 368. ↑
- [44] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 640. ↑
- [45] Манчев, К. Германия и българо-югославските отношения в навечерието на Втората световна война, Българо-германски отношения и връзки. Т. I, С., 1972, с. 368. ↑
- [46] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 257–258. ↑
- [47] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 23–25. ↑
- [48] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 258. ↑
- [49] История на България. Т. II, С., 1955, с. 735. ↑
- [50] Генчев, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война — септември 1938 — септември 1939 г. — ГСУ, Т. 61, кн. 3, С., 1968, с. 164–165. ↑
- [51] Българската дипломация от древността до наши дни. С., 2003, с. 433. ↑
- [52] Митаков, В. Дневник. С., 2001, с. 200. ↑

[53] Живкова, Л. Преминаване на Англия към политиката на гаранции през пролетта на 1939 г. — Исторически преглед, 1970, № 5, с. 47. ↑

[54] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 258. ↑

[55] Огнянов, М. Македония — преживяна съдба. С., 2003, с. 164. ↑

[56] Чемпалов, И. Н. Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и в началото на Втората световна война (април 1939 г. — юни 1941 г.). — Исторически преглед, 1962, № 2, с. 56. ↑

[57] Живкова, Л. Англо-турските отношения в навечерието на Втората световна война. — Исторически преглед, 1969, № 1, с. 20–21. ↑

[58] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 192–194. ↑

[59] Генчев, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война — септември 1938 — септември 1939 г. — ГСУ, Т. 61, кн. 3, С., 1968, с. 164–165. ↑

[60] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 20–23. ↑

[61] Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987, с. 65–67. ↑

[62] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 85. ↑

[63] Пак там, с. 93. ↑

[64] Пак там, с. 97. ↑

[65] Лулчев, Л. Дневник. С., 1992, с. 102. ↑

[66] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 147. ↑

[67] История на България. Т. II, С., 1955, с. 737. ↑

[68] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 201–202. ↑

[69] Пак там, с. 202. ↑

[70] Спасов, Л. България, Великите сили и балканските държави 1933–1939 г. С., 1993, с. 109. ↑

[71] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 203–204. ↑

[72] Пак там, с. 205. ↑

- [73] Димитров, И. Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934–1939 г. С., 1976, с. 318. ↑
- [74] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 206. ↑
- [75] Пак там, с. 206–207. ↑
- [76] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 105–106. ↑
- [77] Пак там, с. 118–119. ↑
- [78] Пак там, с. 153–156. ↑
- [79] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 641. ↑
- [80] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 178–180. ↑
- [81] Пак там, с. 200–201. ↑
- [82] Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987, с. 79. ↑
- [83] Пак там. ↑
- [84] Пак там. ↑
- [85] Пак там, с. 80–81. ↑
- [86] Лулчев, Л. Дневник. С., 1992, с. 138. ↑
- [87] Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984, с. 207–208. ↑
- [88] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 156–157. ↑
- [89] България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, с. 141. ↑
- [90] Емануилов, Е., България в политиката на великите сили 1939–1947 г. ВТ, 2003, с. 56. ↑
- [91] Пак там, с. 58–59. ↑
- [92] Пак там, с. 67. ↑
- [93] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 166–167. ↑
- [94] Попов, Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 25. ↑
- [95] България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, с. 143. ↑
- [96] Семков, М. Пътят към Втората световна война 1938–1939. — Векове, 1989, № 1, с. 35. ↑

ГЛАВА ВТОРА

ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ СЛЕД НАЧАЛОТО НА ВОЙНАТА

След като Австрия и Чехословакия губят своята независимост, идва ред и на Полша. В навечерието на германското нападение над нея главната грижа за Хитлер на Балканите е Румъния и нейното „обуздаване“. В началото на войната германците изработват три „основни доктрини“ за своята политика по отношение на Балканите:

1 Запазване на мира и спокойствието в Югоизтока и поддържане на този район като продоволствена база, докато трае полската акция и с оглед на подготвяната война на Запад.

2 Запазване на България, Румъния и Югославия в орбитата на Германия и неутрализация на англо-френския натиск, както и неутрализация на Италия, „която е разглеждана като несигурна съюзница на Германия и евентуален резерв на английската политика“.

3 На трето място се поставя въпросът за предотвратяване на „засилващото се съветско влияние на Балканите“.

Според Н. Генчев водеща е първата доктрина.^[1] След като на 1 септември 1939 г. Германия напада Полша, на 3 септември Великобритания и Франция, в духа на дадените гаранции на Полша, обявяват война на Райха.^[2] Техните действия обаче са съвсем недостатъчни за подпомагане на Полша. На 5 септември английски самолети бомбардират някои германски позиции. На 6 септември френската армия навлиза на 3 км в немска територия, но на 1 октомври германците си връщат тази територия. Дипломатическата война обаче е в разгара си. Съветският съюз сключва гаранционни пактове с Естония и Литва. Южноафриканският съюз и Канада обявяват война на Германия. Дания, Норвегия, Югославия и Иран се обявяват за неутрални. На 19 октомври се подписва англо-френско-турски тристранен пакт.^[3] САЩ, верни на политиката си на ненамеса в европейските работи, на 5 септември 1939 г. обявяват неутралитет по

отношение на избухналата война.^[4] На 7 септември Георги Димитров записва в своя дневник мнението на Сталин: „Войната се води между две групи капиталистически страни, бедни и богати, за колонии, суровини и т.н., за преразпределение на света, за господство над света! Ние не сме против те да се бият хубавичко едни срещу други и да се изтощават едни други.“^[5]

Желанието на британското правителство, в което след нахлуването на вермахта в Полша са включени У. Чърчил като министър на флота и А. Идън като министър на доминионите, е да се организира неутрален или по-скоро отбранителен блок на Балканите. Министърът на външните работи лорд Халифакс заявява, че България е „ключ на Балканите“. Британската страна има предвид, както стратегическото положение на България, така и сложните ѝ политически отношения с нейните съседи, а също и това, че цар Борис предпочита проблемите да се уреждат по мирен път. Той доказва този свой подход предходната година, когато прави всичко по силите му, за да се постигне мирно разрешение на Судетската криза.^[6]

След началото на войната, на 15 септември, България обявява неутралитет. Френският ген. Вейган защитава идеята да се открие Балкански фронт с дебаркиране на съюзнически войски в Солун и да се премине през България, за да се нападне Германия, с цел да се ограничи нейната агресия.^[7] На 28 септември 1939 г. Молотов и Рибентроп подписват споразумение за обща граница след разгрома на Полша. Москва поисква и от Финландия сключването на териториална сделка, като целта на СССР е границата при Ленинград да бъде преместена навътре във финландската територия. Финландия би получила компенсация, но тя не се съгласява и на 30 ноември Червената армия я напада. Продължилата почти три месеца и половина война между СССР и Финландия завършва на 12 март 1940 г. с договор, който премества границата при Ленинград навътре във финландска територия, но Финландия не получава никаква компенсация.^[8]

След избухването на войната се активизират и българо-съветските отношения. През септември 1939 г. СССР предлага на България пакт за взаимопомощ. В началото Германия се задоволява само да бъде информирана за българо-съветските отношения, без да може да се противопостави, поради пакта Рибентроп — Молотов от 23

август.^[9] През есента на 1939 г. полк. Васил Бойдев е изпратен в Москва със задача да уговори сключване на въздушна конвенция и закупуване на съветско оръжие за България. Но съветската страна поставя оръжейните доставки в зависимост от сключване на политически пакт между Москва и София. Разбира се, управляващите в България нямат никакво желание да сключват договори на политическа основа, а още по-малко са склонни към политическо споразумение с комунистическата държава. Така пропада проектът за закупуване на оръжие от СССР, от което България има остра нужда, заобиколена от съседи, които са откъснали части от територията ѝ.^[10]

След хитлеристката агресия над Полша българското правителство изчаква 15 дни, за да обяви неутралитета на страната. Според Д. Сирков това забавяне е с цел правителството да си изясни дали войната ще се локализира или не. То получава сведения, че ако войната се разшири, Турция, Румъния и Гърция ще предприемат превантивна акция спрямо България, а може да се очакват и англо-френски действия на Балканите. Правителството прави сондаж в СССР за неговата позиция при евентуални действия на Великобритания и Франция. При разговора на Антонов с Молотов, последният предлага пакт на основата на „взаимност“.^[11] Ст. Рачев пише, че на 22 септември 1939 г., английският пълномощен министър Рендел дава на цар Борис III писмо от крал Джордж VI, в което се изразява надежда България да запази своята неангажираност във военния конфликт.^[12] В писмото на краля се напомнят усилията, които българският цар полага за мирното уреждане на проблема със Судетската област.

На 28 септември цар Борис отговаря, че ще стори всичко, което е по силите му, за да се запази мирното положение на полуострова.^[13] Според П. Димитров царят казва, че в страната съществува многополюсност: „Моите генерали поддържат германците, дипломатите — англичаните, народът — русите, съпругата ми — италианците. Аз съм единственият неутрален в тази страна.“^[14] Царицата цитира Борис, според който в страната има разногласие по отношение на ориентацията на държавата: „Моите генерали са германофили, дипломатите ми са англофили, а народът е русофилски. Аз единствен в България съм за неутралитет.“^[15] Лулчев описва срещата между него и царя на 13 юни 1940 г., на която „се смяхме на

вица, че Царят бил уж казал: Аз съм с Англия, войската с Германия, а народът с Русия.“^[16] Царица Йоанна в своите спомени, писани в Мадрид след войната, твърди, „че ако през 1915 г. моят свекър Цар Фердинанд имаше да избира между съюзниците и Великите сили, през 1939 г., на съпруга ми, напротив, не оставаше никакъв избор.“^[17] Царицата е права — пред българската външна политика няма кой знае колко варианти. Царят, който държи основните лостове на властта в страната, не може да си позволи самостоятелна политика, защото ако България не се съобразява и не проявява предпазливост, тя много бързо би била разгромена.

На 19 октомври е сключен англо-френско-турски договор, в основата, на който е декларацията от 12 май.^[18] Същия ден цар Борис разпуска Народното събрание. Според Ст. Рачев царят прави това именно в този момент, защото иска да покаже, че в страната има силно политическо разделение. След смяната на Стоядинович в Югославия позициите на регента Павел се засилват. Българо-югославските отношения започват да се охлаждат и Белград подкрепя Румъния в териториалния спор с България. Пак според Рачев за влошаване на отношенията допринася и съпругата на външния министър и бивш пълномощен министър в София — Цинцар Маркович, която е от гръцки произход и е твърде близка с княгиня Олга, жената на регента, която също е настроена антибългарски.^[19] XXIV ОНС се разпуска през октомври 1939 г., тъй като до момента правителството е подкрепяно от едно „несигурно и неуверено мнозинство“.^[20] Според М. Михов „американо-англо-френските империалисти“ са се готвили за откриване на балкански фронт през есента и зимата и с тази цел са въоръжавали Турция. „Турските реакционери и военолюбци“ струпват „огромни“ военни сили на границата с България „и дебнат момента, за да запалят войната на Балканите“. Успехът на СССР срещу Финландия, според автора, предотвратява откриването на фронта на Балканите и предпазва България от действия срещу нея. „Българското фашистко правителство“, което не желае сключване на пакт със СССР и „скрива“ информацията за него от българския народ, „тайно“ се готви да въвлече страната в лагера на „хитлеристкия агресор“. БРП се „ориентира правилно“ в обстановката и застава начело на борбата за мир и дружба със СССР, против „американо-англо-френските подпалвачи на война на Балканите и техните турски оръдия“.^[21] На 29

ноември СССР преустановява дипломатическите си отношения с Финландия с мотив, че последната води неприятелска политика спрямо Съветите. На следния ден Червената армия настъпва на финландска територия и така започва съветско-финландската война. СССР и Финландия сключват мир при посредничеството на Швеция, като Финландия прави териториални отстъпки.^[22] Трябва да се отбележи, че в голяма степен има съвпадение на текстовете, отнасящи се до темата на настоящата монография в „История на България през погледа на историците“ (С., 1993) и в третия том от „История на България“ (С., 1999).

Усилията на Англия да впрегне балканските страни в един отбранителен или неутрален пакт претърпяват пълен крах. В средата на декември 1939 г. Форийн офис изпраща предупреждение до своите дипломати в чужбина, че усилията вече не са насочени към Балканско съглашение.^[23] На 10 декември 1939 г. цар Борис пише писмо до своя тъст, в което изразява притеснението си от съветското настъпление на север и опасенията си от евентуалното му насочване на юг. Царят разсъждава и върху позицията на Турция, която може да повлияе на военния конфликт. Той пише, че България със своя неутралитет преследва своите цели по мирен път.^[24]

Българското правителство се ориентира към установяване на „изгодни стопански отношения със СССР“. На 11 декември в София се подписва спогодба за редовни въздушни съобщения между Москва и София. На 5 януари 1940 г. в Москва е сключен договор за мореплаване и търговия, и клирингово споразумение за „стокообмен и плащания между България и СССР“. Тези споразумения имат „изключително благоприятно отражение върху българското стопанство“. Разширяват се и културните връзки, но правителството се опитва да ги ограничи.^[25] Една от мерките, които се предприемат за контролиране на русофилските настроения, е забраната на аплодисментите при гледане на съветски филми в кината, а собствениците на последните са заплашени, че ще им бъдат затваряни салоните.^[26]

В началото на 1940 г. в София идва на посещение главният секретар на Министерството на външните работи на Турция Менеменджиоглу. Той има среща с българския външен министър Кьосеиванов. Резултатът е положителен за двете страни, защото както

пише Л. Петров: „Постигнато е съгласие по два важни въпроса: 1) за необходимостта от поддържането на мира на Балканите; 2) за признаването и запазването на неутралитета, провъзгласен от българското правителство и строгото му спазване.“^[27] В началото на февруари в Белград се открива последната конференция на Балканския пакт. На път за Белград Сарачоглу минава през София и във влака разговаря с Кьосеиванов. На конференцията Гафенку демонстрира готовност за разбирателство с България, но неговото желание е претенциите на България да се обсъдят след края на войната, защото в момента могат да се активизират и претенциите на Унгария и СССР.^[28] На 21 декември 1939 г. Андро Лулчев, брат на окултиста Любомир Лулчев, му съобщава, че Кьосеиванов си е подал оставката непосредствено преди парламентарните избори за XXV ОНС.^[29] Те се провеждат през декември 1939 г. — януари 1940 г., като опозицията претърпява поражение, а правителственото мнозинство се стабилизира. „Депресирани от изборния неуспех, опозиционните дейци съзнават, че внушителното правителствено мнозинство в парламента разчиства пътя за окончателното присъединяване на България към фашисткия блок.“^[30] Лулчев пише в своя дневник, че на 11 февруари се среща с царя, с който дискутират кой да наследи Кьосеиванов на министър-председателското място. Последователят на Дънов посочва кандидатурата за бъдещия ръководител на кабинета, като заявява на монарха следното: „Турете Филов, та кой как иска да бъде англофилов и германофилов.“ Царят почна да се смее. „Това не ми е дошло на ума, но това, което ми говорите, ще го мисля.“^[31] Съпругата на Богдан Филов — Евдокия, също води дневник. За промяната през февруари 1940 г. тя пише, че на 14 февруари арх. Севов завежда нейния съпруг в двореца, където царят го натоварва с мисията да състави кабинет. На следния ден Филов е готов с листата, а на 16 февруари указите са подписани.^[32] В том III от „История на България“ от 1964 г. четем, че на 15 февруари 1940 г., след проведените парламентарни избори, цар Борис III „повиква на власт своя послушен слуга проф. Богдан Филов.“^[33] А в том II от „История на България“ от 1955 г., се дава още по-крайна оценка: „За германската агентура начело с цар Борис не оставаше друго, освен да подготви въвличането на България във войната на хитлеристка страна, прикривайки своята

измяна с декларация за миролюбива и неутрална политика и приятелски отношения със Съветския съюз.“^[34] Според Пашанко Димитров, една от причините, довели до смяната на Кьосеиванов с Филев е, че Кьосеиванов искал да отстрани от правителството Иван Багрянов, приближен на царя и много близък с княгиня Евдокия. А друга причина, пак според П. Димитров, е необходимостта от по-голямо сближение с Германия, а Кьосеиванов бил повече за Западните сили.^[35] Стефан Груев пише, че през февруари 1940 г. в двореца Врана Кьосеиванов и царят се спречкват, както никога дотогава. Кьосеиванов реагира бурно, а царят крещи: „Вие забравяте с кого говорите!“^[36] Пашанко Димитров също пише за скандал между двамата през февруари 1940 г. Вероятно царят е казал, че с Кьосеиванов се разбират по външната политика, но по вътрешната не стигат до консенсус.^[37] Двата царски историографи са на едно и също мнение за това, че има сериозен разрыв през февруари между царя и министър-председателя, но не го свързват с подаването на оставката. Според първия Кьосеивановата оставка е депозирана писмено, ден преди изборите за XXV ОНС, а според втория тя е подадена през февруари 1940 г., когато избухва разпратата между царя и министър-председателя. По-вероятна е версията, че Кьосеиванов си подава оставката в навечерието на изборите, т.е. през декември 1939 г.

В тронното слово, което царят чете пред парламента на 24 февруари по повод на правителствената реконструкция, той казва: „Господа народни представители, станалата на 15 т.м. правителствена промяна не засяга с нищо вътрешната и външна политика на България. Тази политика остава неизменна.“^[38] През пролетта на 1940 г. Германия започва настъпление в Европа. На 9 април вермахтът нахлува в Норвегия и Дания, като последната още същия ден се предава без бой. Норвежката армия се съпротивлява ожесточено, като разчита и на англо-френските обещания за помощ, но тя е недостатъчна и след около два месеца Норвегия също е победена. На 10 май нацистите атакуват Холандия, Белгия и Франция, които са принудени да капитулират. На 10 юни Италия бърза да се присъедини към Германия и както пише ген. Ив. Попов, „след няколко неуспешни гранични нападения срещу французите, взе участие в подписване на капитулацията на Франция.“^[39] На 22 юни в Компьенската гора се подписва капитулацията на Франция, на която не помага и твърде

скъпо струващата и добре защитена линия Мажино по протежение на френско-германската граница, която вермахтът пробива тъкмо в най-сигурния участък при Седан и Вердюн.

Стефан Савов Недев, който е военен аташе в Букурещ от 1938 г. до 1941 г., пише, че на 26 юни в Москва Молотов връчва съветски ултиматум на румънския пълномощен министър. Нотата е свързана с искането румънците да опразнят териториите на Северна Буковина и Бесарабия, придобити през 1918 г. След този ход на СССР румънците търсят защита от Германия, която заявява, че е готова да им я предостави, но териториалните въпроси между Румъния и нейните съседи трябва да бъдат уредени. На 28 юни съветската армия започва да навлиза в посочените територии, а на 30 юни вече достига до р. Прут, където се намира старата граница между СССР и Румъния. Както пише Ст. Недев, малко преди завземането на териториите от Румъния, в Прибалтийските републики, от 15 до 18 юни същата година, СССР установява т.нар. „демократични режими“^[40] Евдокия Филова пише на 27 юни, че СССР е връчил ултиматум на Румъния, с който се иска изтегляне на румънците от Буковина и Бесарабия. Както тя пише: „Опасността идва към Балканите. Въпросът за Добруджа се слага на дневен ред и може би в най-скоро време ще се развие в най-остра форма. Духовете са малко възбудени. Има телеграми от Берлин и от Рим, че е най-добре да мируваме и изчакаме всичко.“^[41] На 1 юли Румъния официално отхвърля английските гаранции, а на 2 юли поисква от Германия по-голямо сътрудничество между Румъния и Райха и военна помощ срещу Съветите. На 3 юли в Румъния е обявен национален траур, придружен с митинги, по повод анексирането на Северна Буковина и Бесарабия.^[42] На 8 април 1940 г. английските дипломати от Югоизточна Европа са повикани на конференция при шефа на Форин офис лорд Халифакс. Там се дискутира и въпросът за позицията на България. Рендел, който преди да отпътува за Англия е приет от цар Борис и изтъква, че по-голямата заплаха за България идва от Москва, а не от Берлин, а също, че България трябва да бъде икономически стимулирана, за да продължи да подобрява контактите с Турция и Югославия. Той казва за Югославия, че би било добре Джордж VI да напише писмо до регента Павел, за да му помогне да преодолее негативните чувства към българския цар, защото според Рендел по-важни са добрите българо-югославски отношения,

отколкото българо-румънските. Трябва да се постигне и българо-гръцко икономическо споразумение и да се внуши в София, „че българските териториални искания няма да бъдат отминати без внимание при мирното уреждане на Европа след войната“.

На 4 април в София се провежда съвещание, на което освен Филов, Попов и главният секретар на Министерството на външните работи Шишманов, присъстват пълномощните министри в Лондон — Момчилов и в Берлин — Драганов.^[43] Основната задача на заседанието е да се обсъди обстановката в Европа. Според външния министър Иван Попов, въпреки че е съсредоточила военни формирования на българо-турската граница, Турция няма намерение да напада. Не може да се говори за силна спойка, между които и да е държави, участващи във войната. Според Попов „балансът на военните и политическите сили в Европа е все още неясен, за да може съвещанието да вземе някакви конкретни решения.“

През април 1940 г. Рендел има две срещи с цар Борис III — едната на 3 април, преди да замине за Лондон, а другата — на 23 април, когато дипломатът предава поздрав от краля.^[44] В Англия е извършена правителствена промяна. Крахът на миротворската политика на Чембърлейн е очевиден и на негово място е избран Чърчил, който е непримирим противник на Райха. По същото време Хитлер засилва агресивните си действия и под негова власт освен Белгия, Холандия, Люксембург, пада и Франция. На 22 юни се подписва капитулацията на Франция и новото прогерманско френско правителство се оглавява от маршал Петен.^[45] Италия подписва примирие с Франция на 24 юни, едва 14 дни след като ѝ е обявила война.^[46] На 16 юни 1940 г. англичаните предлагат съюз на Франция, който да се реализира чрез единен парламент, военновременно правителство и икономика, за да се справи със ситуацията в Европа. Дали това би се превърнало по-късно в някаква паневропейска структура не може да се каже, тъй като Франция не приема предложението. Но дори английската делегация за обединение да беше приета, френските ръководители едва ли щяха да спасят родината си от разгром.^[47] За новото марионетно правителство остават две пети от територията, а останалите се намират под немска окупация. За столица на новата френска държава е определен Виши. „За държавен глава бе провъзгласен 84-годишният маршал Филип Петен — дебютант в

политиката.“^[48] Сава Пенков твърди погрешно, че Компиеенското примирие между Франция и Германия е подписано на 18 юни 1940 г.^[49]

От април „странната война“ започва да става ефективна, Вермахтът окупира Дания, Норвегия, Люксембург, Холандия и Белгия. На 10 юни, когато е сломена норвежката армия, във войната най-после влиза и Италия, на 22 юни Франция капитулира. Английските войски се изтеглят от френската територия през Дюнкерк към родината си. На 10 май в Англия идва новото правителство на Чърчил, което се „ориентира към действителна война с Германия“. След окупацията на Франция, положението на Англия е доста лабилно, на практика тя разчита на своите сили и се надява във войната на нейна страна да се намесят САЩ. На 16 юли Хитлер подписва директива № 16 за операция „Морски лъв“ за подготовка на нашествието в Англия, която трябва да завърши до средата на август. Десантът е предвиден за втората половина на септември. „На 1 август Хитлер подписва директива 17 — за усилена въздушна и морска война срещу Англия.“ От средата на август до средата на септември срещу Англия се водят въздушни атаки. Италианската армия предприема акции срещу колониалните владения на Острова — Английска Сомалия, Судан и Египет.

Германският въздушен блицкриг е неуспешен. Той не можа, както пише И. Димитров, да „сломи моралния дух на английския народ“. На 17 септември Хитлер преустановява атаките срещу Англия за неопределено време.^[50] На 31 юли 1940 г. Хитлер заповядва да се подготви план за нападение срещу СССР.^[51] Според И. Димитров основните задачи на операция „Морски лъв“ са две: 1. Да се сплаши Англия и да стане по-сговорчива; 2. Да се прикрие готвената агресия срещу Съветския Съюз;

В новата обстановка изглежда, че с английските гаранции е свършено. На Балканите Румъния първа отхвърля гаранциите на Великобритания и се ориентира към Германия.^[52] Идва времето за удовлетворяване на българските претенции към Румъния. Притисната с териториални претенции от СССР, Унгария и България, Румъния е твърде уязвима. На 4 април на съвещание в българското Министерство на външните работи възвръщането на Южна Добруджа се поставя като задача номер едно.^[53] На 26 юни СССР връчва ултиматум на Румъния

за отстъпването на Бесарабия и Северна Буковина. На 27 юни румънското правителство обявява мобилизация, но след като разбира, че Германия и Италия няма да я подкрепят, а и поради несигурното поведение на България и Унгария, Румъния се подчинява на Съветския Съюз.^[54] На 27 и 28 юни в Берлин българският пълномощен министър П. Драганов, съвместно със своя унгарски колега, водят разговори Германия да подкрепи претенциите на двете страни. Пак в този смисъл цар Борис III води разговор на 29 юни с Рихтхофен и му заявява, че ако не се уреди въпросът с Южна Добруджа, може да избухне революция. На 7 юли в дипломатическия натиск към Германия се присъединява и бившият български цар Фердинанд, който изпраща писмо до Хитлер.^[55] На 10 юли в Германия са на посещение унгарският министър-председател и унгарският министър на външните работи. Те са предупредени да се въздържат от военни действия спрямо Румъния. На 15 юли Хитлер в писмо до Карол II го „съветва“ да уреди териториалните претенции на България и Румъния на една „разумна основа“.^[56] На 23 юли в Берлин са на посещение „новите румънски управници“ Джигурту и Манулеску, които са „принудени“ от Хитлер и Рибентроп да започнат преговори с България и Унгария. След Германия румънските управници отиват и до Италия, където Мусолини и Чано ги съветват същото.

На 26 юли Богдан Филов и Иван Попов тръгват за Германия; на 27 юли разговарят с Рибентроп и Хитлер. България получава пълна подкрепа от Германия, но Хитлер отказва да бъде „арбитър“ в преговорите и заявява, че не трябва да се прави връзка между добруджанския и трансилванския въпрос.^[57] Ст. Трифонов пише, че на 28 юни унгарското правителство уведомява Германия, че Унгария е готова да действа срещу Румъния със сила, с цел да си върне Трансилвания, а също така се предвиждат и общи действия с България.^[58] На 29 юни и на 15 юли Рендел се среща с главния секретар на Министерството на външните работи, а на 18 юли има аудиенция при цар Борис. На тези срещи става ясно, че Великобритания след окупирането на Франция е по-независима и че английската позиция по отношение на Южна Добруджа е изцяло благоприятна за България, тъй като в Лондон виждат, че румънците им се изплъзват и клонят все повече към Райха. СССР също е на мнение, че спорът трябва да се разреши в полза на София. Само Германия е резервирана, но като

вижда, че българските претенции са подкрепени от всички големи държави и че дори може да се стигне до съвместни военни действия между България и Унгария, от една страна, и Румъния, от друга, решава да се намеси. На 23 юли пристига покана до Филов и Попов да посетят Хитлер, на следния ден Рендел посещава министър-председателя и го увещава, че България не трябва безрезервно да прави това, което ѝ се посочва от немците. Британският пълномощен министър смята, че Филов симпатизира на Райха и поради това след разговора си с него се среща и с Попов.^[59] Турция заема сходна с английската позиция по Добруджанския въпрос, но Югославия е предпазлива, страхувайки се, че след уреждането на този териториален проблем България ще постави на дневен ред териториалните си претенции към нея.^[60] На 18 юли 1940 г. СССР обявява, че българските аспирации по отношение на Добруджа и Западна Тракия са справедливи и ще бъдат подкрепени, когато започне тяхното обсъждане.

Така позициите на Германия, Италия, СССР, Великобритания и дори Турция, която се солидаризира с Великобритания, са изгодни за България, но Югославия е предпазлива, тъй като се съмнява, че след разрешението на Добруджанския въпрос на дневен ред ще се постави въпросът за Западните покрайнини.^[61] На 26 юли министър-председателят Филов и външният министър Попов се отправят за Райха, където трябва най-сетне да се разреши Добруджанският въпрос. Министър-председателят описва в дневника си, че българите са посрещнати много радушно от немците. Той разговаря с Рибентроп и Хитлер, които изразяват своята подкрепа за възвръщането на Южна Добруджа към България. Германските ръководители заявяват, че Добруджанският въпрос бил по-лесен за разрешаване от Трансилванския, с оглед на прекалените претенции на унгарците спрямо Румъния. Хитлер казва, че германците нямат териториални аспирации към Балканите: „Ако някой обаче посегне на германските интереси, ударът ще бъде страшен“ — Филов пише за тези думи: „Струва ми се, че това го казваше с оглед на Русия.“^[62] Българите заявяват на фюрера, че те не желаят да се пазарят с румънците, а тяхното желание е да си получат само онова, което Румъния неправомерно отнема от България през 1913 г. Хитлер подкрепя всички аргументи на Филов и заявява, че те са справедливи, но той

отказа да бъде арбитър в този спор. Споменава, че и той е забелязал у румънските ръководители склонност да се пазарят. Германците признават българските аспирации, включително за Силистра и Балчик. Румънците имат претенции за Балчик, позовавайки се на факта, че сърцето на тяхната кралица е погребано там, но „Фюрерът каза, че не може да се говори за сърца, когато могат да паднат глави на крале.“^[63]

Изпращането на двамата министри за Залцбург е описано в дневника на министъра на правосъдието Васил Митаков. Той разказва, че голямо множество изпратило на летището в Божурище Филов и Попов. Посрещането било също така импозантно. Министрите слезли, като най-напред бил Филов, а след него Попов. Те били усмихнати, което окуражило чакащите, че двамата носят добри новини.^[64] На 2 август Коронният съвет в Букурещ под германско въздействие решава да започне преговори с България.^[65] На 19 август 1940 г. в Крайова започват българо-румънски преговори за разрешение на Добруджанския въпрос. Българското искане е границата да се установи, както е била в 1912 г., с което румънците по принцип се съгласяват. Както пише военният аташе в Букурещ — Недев, румънците искали някои корекции, като напр. Силистра да остане в Румъния, аргументирайки се с това, че градът е бил отстъпен от България на Румъния още преди края на Балканските войни, а също така искат Балчик и Каварна.^[66] В делегацията в Крайова участва и ген. Попов, тогава полковник. Той пише за румънското искане за изселване на българите от Северна Добруджа срещу изселването на румънците от Южна, с което първоначално българите не се съгласяват, но по-късно приемат румънското предложение, като е направена алузия, че Германия одобрява тази размяна. Румънците използват като аргумент и българо-гръцкото споразумение от 20-те години за изселването на българите от Беломорието. Приемайки това условие, на практика България завинаги се отказва от претенции към Северна Добруджа. Икономическите претенции на Румъния също са внушителни, както пише Ив. Попов: „Румънците поискаха 20 милиарда леи за подобренията, които те са направили в областта, за строежи и казарми, училища, болници, пътища, държавни постройки, прокарване води за напояване и др. Представиха и подробни сметки и изчисления за това. Нашата делегация отказа по принцип да се плаща за каквито и да е подобрения.“^[67] По-късно румънските искания

спадат до сумата 2 млрд. леи, като по това време 1 румънска лея струва 0.40 български лв.

Наистина моментът за решаването на наболелия Добруджански въпрос е избран сполучливо, независимо че не всички държави подкрепят България, но и никой не се противопоставя открито. Разбира се, за благосклонното отношение на Великите сили допринасят визитите на Ст. Мошанов в Англия и Франция през лятото на 1939 г. Там председателят на парламента разисква Добруджанския въпрос, който според директива № 19 е поставен на първо място за решаване. България получава подкрепа и от СССР при посещението на парламентарната делегация в Москва през август 1939 г.^[68] След като СССР застава на благосклонни позиции към България по отношение на Добруджанския въпрос, дори се чуват гласове за присъединяване и на Северна Добруджа. В подкрепа на българските претенции застават Великобритания, САЩ, Германия и Италия. Така Румъния се оказва изправена до стената. Но това не пречи на румънските управници да протакат насрочването на преговорите. Те желаят Силистра и Балчик да останат в румънско владение, на което българите категорично се противопоставят. Дори крал Карол пише до цар Борис III, че Балчик трябва да остане свободен град, като се позовава и на аргумента, че в двореца в Балчик е погребано сърцето на кралицата-майка. Но тези сантименти явно се появяват по-късно, защото кралят преди това спокойно е ипотекирал този дворец срещу заеми от белгийски и френски банки. Румънците искат задължително изселване на българите от Северна Добруджа, но тази мярка да не е задължителна за „румънските колонисти“ от Южна Добруджа. В крайна сметка преговорите започват на 19 август в Крайова. Основните задачи на българската делегация са да не позволи Силистра и Балчик да останат под румънска власт, а също така да няма задължителен характер изселването, както на румънците от Южна Добруджа, така и на българите от Северна. На 30 август във Виена се подписва вторият виенски арбитраж за Трансилвания, на 5 септември на власт в Румъния идва генерал Йон Антонеску, на 6 септември крал Карол II абдикира от престола в полза на престолонаследника Михай. След дълги протакания от страна на румънците и след натиск от страна на Германия и Италия, на 7 септември се подписва Крайовската спогодба. С тази спогодба се „възвръща Южна Добруджа“ към България,

границата се установява като „окончателна и вечна“. България трябва да отстъпи по отношение на изселването. Приема се задължително изселване на равен брой румънци от Южна Добруджа, срещу изселване на българи от Северна.

А. Кузманова пише, че България се задължава да изплати на Румъния сумата от един милиард леи за румънското имущество, което остава в Южна Добруджа. „На 21 септември 1940 г., възторжено посрещната от българското население, българската армия влезе в Южна Добруджа.“^[69] Има известна неточност по отношение на финансовата компенсация за Румъния. Според участника в преговорите Ив. Попов сумата възлиза на 2 млрд. румънски леи, а според историчката А. Кузманова стойността е 1 млрд. леи. Присъединяването на Южна Добруджа към България е описано твърде емоционално от Евдокия Филова. Тя разказва в дневника си за Филово изказване по радиото: „Чува се неговият развълнуван глас, но ясен и плътен. Българи. ... Добруджа е пак наша.“^[70] Според Крайовската спогодба навлизането на българската армия трябва да започне на 21 септември. Тя започва да навлиза в отново присъединената територия, водена от министъра на войната Даскалов, на 21 септември, а завършва своето дислоциране на 1 октомври. Предаването на Южна Добруджа протича без инциденти, мирно и с радост от освободеното добруджанско население. Териториалната промяна получава бързо международно признание.^[71] Министър-председателят държи реч на 25 септември на извънредна сесия на ОНС. Речта му е посветена на възвръщането на Южна Добруджа: „Аз казах, че Добруджанският въпрос не е нов, той е слаган отдавна и е чакал своето разрешение. Обаче фактическото начало за разрешението на този въпрос бе сложено, както това ви е вече известно, в Залцбург. Нека в това отношение ние да си не правим илюзии, ако не беше Залцбург ние нямаше да имаме Крайова.“ Следват бурни ръкопляскания... След това Филев благодари на лидерите на Германия и Италия — Хитлер и Мусолини. Филев продължава: „Българското правителство направи всички усилия, за да прокара своето становище, което се състоеше в това, че тези преселвания трябва да бъдат доброволни, а не задължителни. Ние знаем много добре какво значи задължителното изселване на по-големи маси.“^[72]

В настоящата работа няма да се разглежда книгата на Николай Генчев „Външната политика на България 1938–1941 г.“ (С., 1998), въпреки че поради времето на издаването ѝ би трябвало да се включи в изследването. Изложеното в нея обаче е повторение на две студии на Николай Генчев: „Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война септември 1938 — септември 1939 г.“ (ГСУ, том 61, кн. 3, С., 1968) и „Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г.“ (ГСУ, том 63, С., 1970–1971). В предговора към книгата се твърди, че пълният текст е бил изгорен през 1968 г. и едва сега е станало възможно тя да бъде „обнародвана без нито една промяна на текста, за да може читателската публика да види какви текстове са били изгаряни през 1968 г. и да разбере цялото безсмислие на полицейската тоталитарна цензура и нейното злокачествено присъствие на полето на българската книжнина.“ Не бих могъл да твърдя дали действително не е било позволено през 1968 г. да бъде издадена тази книга, но е коректно да се уточни, че текстът е видял бял свят под формата на двете цитирани студии, които подробно се разглеждат в настоящата работа.^[73]

Крайовската спогодба от 7 септември 1940 г. е посрещната от всички със задоволство, а според Рачев даже и „румънското обществено мнение“ било настроено добре към договора, за разлика от отношението към трансилванския въпрос, който бил по-важен за румънците.^[74] Според Крайовската спогодба трябва да бъдат изселени равен брой българи от Северна Добруджа и румънски колонисти от Южна Добруджа, за което се предвижда тримесечен срок. При изселването на българите от Северна Добруджа се срещат затруднения, защото трябва да се изселват само хора, които са записани като българи при преброяването от 1930 г., но наяве излиза асимилаторската политика на Румъния, защото цели български села са записани като румънски. Освен това българското правителство е трябвало да заплати на румънското сумата от 1 млрд. румънски леи. Ст. Трифонов пише, че „по-късно този въпрос се урежда сравнително безболезнено. Българското правителство успява да закупи на международните валутни борси големи количества обезценени румънски леи, които свършват добра работа.“^[75] И. Димитров съвсем точно пише, че „след четвъртвековно чуждо иго Южна Добруджа се върна при майката-

отечество. Шестдесет и седем хиляди души коренно българско население в Северна Добруджа са разменени с румънските колонисти, настанени в Южна Добруджа след анексията ѝ от Румъния.“^[76] След успешното възвръщане на Южна Добруджа българската дипломация изразява благодарности и в Лондон, и в Москва, което не се харесва на германците и Рибентроп остро протестира срещу това.^[77] Според Пашанко Димитров възвръщането на Южна Добруджа не се дължи на българската дипломация, а трябва да се разглежда като подарък от Германия, с който се цели послушанието на България. Авторът също смята, че ако Борис е бил наясно какво ще се случи в бъдеще, е щял да последва колегите си от Румъния и Гърция, „но той не можеше нито да си припише заслугата за връщането на Добруджа, нито да си позволи да не приеме «подаръка».“^[78] На 20 септември цар Борис III в реч пред XXV ОНС благодари на германските, италианските и унгарските ръководители за подкрепата им за възвръщането на Южна Добруджа. Не се споменава публично ролята на Москва, но българските благодарности тайно се изказват и в СССР. Рибентроп и Чано са наградени с орден „Св. Александър“.^[79]

Есента на 1940 г. започва със сключването на 27 септември в Берлин на „печално известния“ Тристранен пакт между Германия, Италия и Япония. Според договора Германия и Италия признават правото на Япония да налага „новия ред във великото източноазиатско пространство“, а Япония дава същото право на двете си съюзници по отношение на Европа.^[80] Ето какво е записал в своя дневник на 28 септември 1940 г. Г. Димитров, който се намира на лечение в Сочи: „Радиосъобщение за сключването в Берлин на Троен пакт между Германия, Италия и Япония! Много важно значение. По-нататъшно разширяване на войната до световна война.“^[81]

От 5 до 25 октомври министърът на земеделието Иван Багрянов прави обиколка в Германия и Италия, където е посрещнат на много високо ниво, което не съответства на ранга на един „селскостопански министър“. В Германия той се среща освен със земеделския министър Даре и с държавния секретар на Вилхелм Щрасе — Вайцзекер. Даре връчва на Багрянов орден от името на Хитлер. По време на обиколката си в Германия, Багрянов е „обект на възходяща градация“ от страна на домакините.^[82] След посещения в Мюнхен и Виена, на 15 октомври

Багрянов заминава за Рим, където на 16 октомври има разговори с граф Чано и Мусолини. Италианските ръководители говорят за справедливите искания на България за излаз на Егея, а Мусолини заявява, че Турция и Русия няма да попречат на плановите му за Балканите. Най-вероятно Дуче се опитва да внуши на българите, че след като Турция и СССР няма да му пречат, то българите няма за какво да се оправдават с тях. На 17 октомври за България заминава личният пратеник на Мусолини Филипо Анфузо с послание до цар Борис III. В това писмо диктаторът уведомява царя, че още през настоящия месец той ще започне акция срещу Гърция и предлага на българите да си вземат това, което им се полага. Писмото е информативно. Мусолини не иска нищо от българите, а им предлага да си вземат „своето“, но царят разбира, че писмото цели да въведе България във война и след двудневен размисъл, под дебел слой любезности, той „категорично отказва“, като говори на пратеника за „малката лодка“ на неговото царство.^[83] През октомври Турция струпва на границата 24 дивизии, а Гърция 7.^[84] Полк. Недев пише, че от 7 октомври в Румъния започва навлизането на немска военна мисия, под предлог, че ще обучава румънските военни. По това време властта е вече в ръцете на Йон Антонеску, а действията срещу евреите са в твърде напреднала фаза.^[85]

На 15 октомври Рендел връчва на цар Борис III писмо от крал Джордж VI. В това писмо се изказва задоволство от политиката на царя, но също и предупреждение, че България трябва да запази своя неутралитет, защото може да се превърне в театър на военни действия.^[86] В писмото се казва, че немците искат да използват България за своите цели. Отправят се и поздравии за успешното решаване на Добруджанския въпрос, въпреки че през пролетта на 1939 г. точно Великобритания дава териториални гаранции на северната ни съседка и така затруднява по-ранното разрешение на въпроса.^[87] Самата Англия изпитва затруднения, след като на 13 август започва операцията „Морски лъв“. Фюрерът подписва директивата за нея на 16 юли, като целта е Великобритания да капитулира в резултат на масирани въздушни акции и на действията на германските подводници, които трябва да блокират английските острови. Операцията приключва към април — май 1941 г., но до капитулация не се стига, макар и на англичаните да са причинени сериозни загуби.^[88]

На 16 октомври в София пристига телеграма от Рибентроп с покана към България да се присъедини към Тристранния пакт. Според Д. Сирков срокът, който се дава на България за присъединяването е три дни.^[89] Според И. Димитров той е два дни.^[90] Н. Генчев също пише за двудневен срок и съобщава, че Рихтхофен устно добавя за желанието на Румъния и Унгария да се присъединят към пакта. По същото време в България пристига просветният министър на Германия.^[91] На 17 октомври Попов телеграфира на Драганов във връзка с поканата на Рибентроп. Като се позовава на недостатъчното въоръжение на българската армия, той го пита дали това предложение няма да предизвика англо-турска, югославска и особено руска заплаха. По-късно, същия ден Попов изпраща нова телеграма и уведомява българския пълномощен министър в Берлин, че на българо-турската граница има 24 турски дивизии, на българо-гръцката те са 8, а на „албанския фронт“ те са 7.

В София на 18 октомври се узнава за „първата германска отстъпка“ — срокът не е 2 или 3 дни, а 10 дни. Също на 18 октомври италианският пълномощен министър в София Маджистрати предава „аналогична покана“ от италианското правителство за присъединяване на България към пакта. На 20 октомври Иван Попов изпраща телеграма до Драганов с инструкция да разбере истинските причини на германското настояване за присъединяването на България към Тристранния пакт и дали към него има тайни клаузи.

На 22 октомври цар Борис III пише „лично писмо“ до Хитлер, в което изразява единомислието между Германия и България и твърди, че „старата бойна дружба“ не е „празна дума“. Царят рисува деликатното положение, в което се намира България по отношение на своите съседи, при това недостатъчното въоръжена. В заключение българският монарх моли Хитлер още веднаж да обмисли въпроса дали е абсолютно необходимо досегашната българска политика, която „държи в шах нашите и вашите врагове“, да се изменя. Според царя при евентуална промяна на политиката силите на България „незабавно“ ще се изтощят. Борис заявява, че е готов да изпрати министър-председателя и министъра на външните работи, за да изяснят „всички тия въпроси“.^[92] Според Витка Тошкова царският пратеник Морфов потегля за Германия на 21 октомври.^[93] В писмото си до Хитлер царят засвидетелства приятелството си към Германия и

също пише, че както сега, така и в бъдеще, българските и немските интереси ще бъдат близки. Царят твърди, че българската армия е храбра, но е лошо въоръжена. Накрая той казва, че и за България, и за Германия досегашната политика е най-добра.^[94]

На 23 октомври цар Борис III връчва на Рендел отговора на писмото на Джордж VI от 15 октомври. Царят благодари за „любезното внимание“, което кралят проявява към България и за неговите „симпатии“ за „справедливите териториални аспирации на българския народ“. Той изразява надежда за по-бързо приключване на войната и за установяване на „траен и справедлив мир“.^[95] В нощта на 27 срещу 28 октомври италианската армия нападна Гърция откъм Албания, след като гърците отхвърлят ултиматума, отправен им от Италия. Ненамесата на България във военния конфликт позволява на гръцките военни формирования от северната граница да бъдат прехвърлени на фронта срещу агресора. В началото гърците отстъпват, но на 8 ноември минават в контранастъпление и „мощната галера“ е принудена да отстъпи.^[96] След гръцките призови за помощ, отправени към нейните съюзници, на 1 ноември английски войски дебаркират на о. Крит, но Англия не може да воюва с Италия. Тя се стреми да активизира Турция и Югославия да окажат помощ на своята съюзница. Турция преди италианската агресия се оправдава, че държи войски на българо-турската граница, с цел ако Гърция бъде нападната, да ѝ се притече на помощ, но след избухването на конфликта Турция не желае да дразни нито Италия, нито Германия. Тя обяснява, че сега не може да помогне на Гърция, но нейната армия, разположена на българо-турската граница, ще се намеси, ако Хитлер реши да помогне на Мусолини. Ако Беломорска Тракия бъде завладяна от Италия, турците не искат нито България, нито Турция да се намесват, за да не предизвикат нацистите. Югославия прокламира своя неутралитет спрямо военния конфликт на Балканите, поради страха от италианските и германските военни части, намиращи се в близост до нейните граници.^[97] След като на 8 ноември гръцката армия премина в контранастъпление, на 12 ноември Хитлер решава да се справи с Гърция.^[98]

На 6 ноември Германия иска от България да допусне 200 военновъздушни специалисти за изграждане на радарна система по българо-гръцката граница. Тази радарна система трябва да служи за

засичане на евентуални английски самолети, които биха прелитали за бомбардиране на румънските петролни находища. Първоначално България дава разрешение, но след това се противопоставя.^[99] През есента на 1940 г. радио Лондон започна редовна вечерна 5-минутна емисия на български език, но често в зависимост от събитията тя бива удължавана.^[100] В Берлин достигат сведения, че през ноември се забелязва загриженост и унилоост у българския цар и на въпроса, зададен му от негови приближени, защо той не обяви положителната си позиция към Райха, Борис казва: „Не се качвам във влак, който няма спирачки.“^[101] Поради плановете за военни действия на германското военно командване в Югоизточна Европа, „на 13 ноември беше обявена програмата на Хитлер за срещи с държавниците от страните в Югоизточна Европа, с цел да ги убеди да се присъединят към Тристранния пакт.“^[102]

В деня на италианската агресия над Гърция в София се открива есенната сесия на Народното събрание. В Тронното си слово Борис III избягва да спомене за неутралитета на страната. Съюзниците на Гърция отказват да ѝ окажат подкрепа срещу италианската армия, оправдавайки се, че договорните задължения нямат предвид да се воюва срещу Велика сила или с извънбалканска страна.^[103] По повод италианската инвазия в Гърция от 28 октомври Михаил Огнянов пише в спомените си, че вероятно този авантюристичен ход на Мусолини е докарал войната на Балканския полуостров. Това е преценка, която не е лишена от логика и тази вероятност е съвсем реална, при условие, че Германия си осигури сътрудничеството на балканските страни и използва техните материални ресурси.^[104]

Войната в началото е успешна за Италия, но постепенно Гърция взема превес и на 12 ноември гръцката армия изтласква агресора от своята територия и продължава да настъпва. В средата на ноември Хитлер решава да се справи с Гърция. В София се получава покана до царя да посети Хитлер. Царят е разтревожен, но решава да отиде, като вземе със себе си само Външния министър, а Филов си остава в България. Това е трик от страна на Борис III, с цел ако се наложи да се решава някой важен проблем, то той да не може да се реши още в Германия. Така на 17 ноември Цар Борис III и Иван Попов отлитат за Берхтесгаден, където разговарят — царят с Хитлер и Попов с Рибентроп. Хитлер се държи внимателно, но същото не може да се

каже за Рибентроп, който е „безкрайно арогантен“ с българския външен министър и постоянно го „натиска“ да приеме подписването на Тристранния пакт и даже му казва, че предвидената дата за България е 26 ноември. Рибентроп заявява, че Румъния, Унгария и Словакия ще се присъединят към пакта. Българският външен министър, с подкрепата на царя, успява да откаже присъединяването на България.

Така на 18 ноември те се прибират от Берхтесгаден, без да се съгласят на непосредствено включване на страната към пакта.^[105] Филев е повикан при тях, за да получи сведения за водените разговори, които описва в дневника си. Искането на фюрера било България да се присъедини към Тристранния пакт, като от нейна страна не се изисква активно участие във военния конфликт. Цар Борис използва основно три аргумента — недостатъчната военна готовност на армията, опасността от съседите и евентуалната заплаха от СССР. Хитлер възприема аргументите на царя и по този начин временно присъединяването е избегнато, но от дневника не става ясно дали Борис по принцип е отказал присъединяване, или го е отказал само в този момент. Във времето, когато двамата ръководители разговарят се провежда и среща между двамата външни министри — Попов и Рибентроп. Според Филев тази среща не е била твърде приятна. Попов постоянно е възразявал на Рибентроп и те са се разделили не особено дружески.^[106]

Според М. Михов германски военни специалисти още в средата на октомври са настанени под различни форми в България. Той смята, че предложението от страна на СССР за пакт и идването на Аркадий Соболев в София предотвратяват „прикачването на България към колесницата на хитлеристка Германия“. Налице е и друго противоречие — че царят изпраща своето писмо до Хитлер на 20 октомври. М. Михов излага своето убеждение, че Великобритания препоръчва влизането на България в пакта и това е било включено, и в писмото на Джордж VI до Борис III. Като цяло неговата теза е, че се водят преговори за обединяването на всички възможни сили срещу СССР. Авторът твърди, че Япония, Германия и Италия влизат в Антикоминтерновския пакт още през 1936 г.^[107] М. Семков пише, че Антикоминтерновският пакт се сключва между Германия и Япония в края на 1936, а една година по-късно към него се присъединява Италия.^[108] Н. Генчев излага тезата, че България отказва да се

присъедини към пакта, а не, че по принцип се е съгласила, но е отложила присъединяването за по-късна дата. Според него това, че германската армия не е още на Дунав, заплахата от Турция и непредсказуемото поведение на Югославия, а също и английските заплахи, карат българските управници да откажат подписването на договора.^[109] Приема се, че царят отива на срещата с Хитлер с Попов, а не с Филов, за да се избегнат решения още в Берхтесгаден. Царят казва на Хитлер, че германските войски по-бързо ще стигнат до Солун, ако минат през Вардарската долина, а не през България. Според Ст. Груев „царят не каза не, а по-скоро не сега.“^[110] Пак според същия автор, след пет дни Първан Драганов предава на Хитлер отговора на българското правителство за принципно съгласие за влизане в пакта, но то да се осъществи на един по-късен етап. Авторът твърди, че съветският дипломат Соболев пристига на 25 ноември, а не на 24 ноември.^[111] След завръщането на Попов и царя от Берхтесгаден, британският пълномощен министър посещава Попов и се опитва да научи подробности за посещението, но Попов е твърде несловоохотлив. Рендел предупреждава, че ако България застане на страната на Берлин, Великобритания ще ѝ обяви война.^[112] Като се има предвид характерът на царя и водената от него външна политика, подчинена на изчакване, лавиране и внимателно анализиране на международната ситуация, може да се заключи, че на срещата си с Хитлер той изразява съгласие за присъединяване, но то се отлага във времето. Това заключение се подкрепя и от писмото на цар Борис до фюрера. България не може да противодейства на Германия, защото Великобритания е прекалено слаба, за да предложи някаква помощ, САЩ са неутрални, а съветска помощ не е желана. Разбира се, най-вероятно мотивите на царя да не приеме непосредствено присъединяване на страната към пакта са свързани с Турция и Югославия, които в този момент едва ли ще се поколебаят да накажат своята съседка, ако тя дръзне да демонстрира политическа ангажираност в европейските работи.

Ст. Влахов-Мицов правилно отбелязва, че „сякаш въоръжения отпор, който англичани и американци настояваха България да окаже на Хитлер, не би обслужил пък техните цели. Пълно разорение срещу едно голо «мерси» от страна на Запада — само луди хора можеха да искат това.“^[113] Унгария е първата страна, както пише К. Гърдев, която

без натиск, а дори сама желае да се присъедини към Тристранния пакт. На 20 ноември тя официално става член на пакта. След Унгария се присъединяват Румъния и Словакия.^[114] На 12 ноември Вячеслав Молотов е на посещение при Хитлер и изразява желание СССР да даде гаранции на България, подобни на тези, които Германия е дала на Румъния и където от началото на октомври са настанени нацистки военни части. Хитлер запитва дали българският цар е поискал подобни гаранции, както това са сторили румънските ръководители. След срещата в Берхтесгаден между Борис и Хитлер, на 19 ноември българският пълномощен министър в Москва Стаменов разговаря с Деканозов и Молотов, като най-общо съветските представители се интересуват дали България е приела нечий гаранции и съобщават, че СССР също би искал да гарантира България. Молотов казва, че при посещението си в Берлин са му намекнали, че някои държави ще се присъединят към Тристранния пакт. На Стаменов е направено предложение за сключване на пакт за взаимопомощ. Година по-рано подобно предложение е отказано от тогавашния министър-председател и министър на външните работи Г. Кьосеиванов, който заявява, че още не е дошло времето за сключване на такъв пакт. Според Деканозов — заместника на Молотов, сега е настъпил подходящият момент за сключване на пакт. През лятото на 1940 г. такива пактове се сключват и с Прибалтийските републики, а след това те са анексирани от СССР. Като се има предвид какъв е режимът в Москва, който не търпи монархическа форма на управление, а също така и страха от балтизация на България, логично е категоричното решение за отказ, възприето от царя, министър-председателя Б. Филов и министрите Ив. Попов, Т. Даскалов и П. Габровски.

На 23 ноември Попов изпраща отговор на Стаменов, в който се казва, че България не се чувства застрашена и не са необходими гаранции, като съобщава, че страната е поканена да влезе в Тристранния пакт и в момента проучва това предложение.^[115] На 25 ноември главният секретар на Народния комисариат на външните работи А. Соболев е в София. Той предлага на Ив. Попов пакт за взаимопомощ между Съветския съюз и България. Съветският пратеник се среща и с министър-председателя, и с царя. Пактът, който предлага СССР, включва всякаква помощ, в това число и въоръжена.^[116] В разговор между Стаменов и Молотов на 26 ноември, последният

заявява, че в Берлин говорил за гаранции спрямо България, защото там само такъв език разбирали. По принцип става дума за договор за взаимопомощ.^[117] Според Н. Генчев царят, Филов и Попов още при първите индикации за това, че СССР ще предложи на България пакт, се събират и решават по принцип да откажат неговото подписване. Въпреки че Съветският съюз предлага разрешаването на проблемите не само със Западна Тракия, но и с Източна, като за Западните покрайнини нищо не се казва. Съветите са готови да оттеглят клаузата за военна помощ от България към СССР. Според тях не е пречка и това, че България води преговори за присъединяване към Тристранния пакт, дори се казва, че и самият Съветски съюз може да влезе в този пакт. България отхвърля окончателно предложението на 8 и на 9 декември, когато Попов изпраща две телеграми, съответно до Драганов и до Стаменов.^[118] На 23 ноември българският пълномощен министър в Москва уведомява правителството, че съветският дипломат А. Соболев ще отлети на следния ден за Румъния, минавайки през България. Това му е съобщил лично Молотов, като се е извинил, че не му е било възможно да го уведоми навреме. И. Димитров пише: „Тъй като Соболев пътуваше непоканен, излизаше, че просто се отбива в българската столица на път за Румъния. В действителност целта му беше София.“^[119] На 24 ноември в София пристига съветският дипломат Аркадий Соболев, който има за цел да връчи проектоспоразумението между Москва и София. На следния ден комунистите разгласяват текста на пакта и започва движение в негова защита. „Единствената реална последица от него е широкото движение в подкрепа на предложениния пакт, което свидетелства за обществените настроения срещу присъединяването на България към Тристранния пакт и за влиянието, което неутралният все още Съветски съюз има сред не малка част от народа.“^[120]

Филов пише, че на 19 или на 20 ноември се получава телеграмата от Стаменов от Москва със съветското предложение за сключване на гаранционен пакт. Още вечерта на съвет при царя се взема решение да се откаже предложението. На 25 ноември Филов приема Соболев и изслушва предложението. Но отново на съвет при царя се решава да се отклони сключването на българо-съветска спогодба.^[121] На 25 ноември Г. Димитров е извикан на разговор със Сталин, Молотов и Деканозов. Сталин му съобщава, че е отправено

предложение до България за сключване на пакт за взаимопомощ между двете страни, а не за гаранционен пакт. Сталин заявява, че СССР признава териториалните аспирации на България и подчертава, че двете страни могат да бъдат заплашени откъм Проливите и трябва да се вземат мерки. Сталин казва: „Ние подкрепяме териториалните претенции на България — линията Мидия-Енос (Одринската област, Западна Тракия, Дедеагач, Драма и Кавала). Ние сме готови да окажем на българите помощ с жито, памук и т.н. под формата на заем, а също с флотата и по други начини... При сключването на пакта за взаимопомощ ние не само не възразяваме България да се присъедини към Тройния пакт, но тогава и самите ние ще се присъединим към пакта. Ако българите не приемат това наше предложение, те изцяло ще попаднат в лапите на германците и италианците и тогава ще загинат.“^[122] Сталин казва, че СССР иска бази, чрез които ще се неутрализира опасността от нападение през Проливите. Той се изказва твърде неласкаво за Турция, а за Германия казва: „Нашите отношения с германците външно са вежливи, но между нас има сериозни търкания. Предложението днес е предадено на българското правителство. Нашият пратеник вече беше приет от Филов. Скоро ще бъде приет и от цар Борис. Необходимо е това предложение да стане известно сред широките български кръгове.“^[123]

След срещата със съветските ръководители Г. Димитров изпраща телеграма до българските комунисти, като им нарежда: „Вземете най-бързи и енергични мерки това предложение да стане достояние на парламента и вън от него, в печата и масите. Мобилизирайте за тая цел нашите депутати; разгърнете най-енергична кампания по цялата страна в полза на това предложение; искайте немедленото му и безусловно приемане. Решават се за дълги години съдбините на българския народ.“^[124] „БРП организира масова народна акция в полза на съветското предложение, която влезе в историята на партията и страната като Соболева акция.“^[125] Д. Сирков в студията си „Българската работническа партия в защита на националната независимост на България (1 септември 1939 — 1 март 1941 г.)“ пише, че някои елементи от БРП не са ориентирани в общата обстановка и за тях все още Англия си остава „подпалвача на войната“. БРП прокламира, че сключването на пакт със СССР няма да доведе до „балтизация“ или „болшевизация“ на страната.^[126] След връчването на

проектоспоразумението БРП разгръща широка агитаторска дейност. Целта е чрез позиви да се информира населението за съветското предложение за сключване на пакт с България. То трябва да реагира с писма до управляващите и с изпращане на подписки с цел да се повлияе на външнополитическата линия на страната. Но БРП в този момент не се ориентира правилно и застъпва гледището, че основните врагове за България са Англия и нейната съюзница Турция. До известна степен българските комунисти могат да бъдат оправдани за това виждане, тъй като между Москва и Берлин все още действа пактът за ненападение от 23 август 1939 г. БРП изпраща свои опитни активисти в различни краища на страната, за да ръководят акцията. В Пиринския край е изпратен големият български поет Н. Й. Вапцаров, който, вдъхновен от събитията, написва стихотворението „Селска хроника“.^[127] През декември 1941 г. Соболевата акция се подкрепя и от среди извън БРП — земеделци и безпартийни. БРП разбира, че акцията трябва да се изведе от партийното русло и да ѝ се придаде всенароден характер. Полицията предприема сериозни мерки за потушаване на просъветските прояви.^[128]

В. Чичовска в изследването си за „Соболевата акция“ описва действията на БРП в твърде пропартиен тон, но това е обяснимо, тъй като книгата е издадена през 1972 г. Но не мога да се съглася с нейния извод, че акцията на българските комунисти е повлияла обезпокоително в Берлин и това допринася за отсрочка на германската агресия над СССР.^[129] Дончо Даскалов пише неточно, че Аркадий Соболев връчва проекта на споразумението на 19 ноември, а акцията на комунистите в защита на съветското споразумение подпомага поведението на царя, който е привърженик на тактиката на лавиране и изчакване.^[130] Според авторите на том III от „История на България“, издаден през 1999 г., Соболевата акция е най-масовата проява на БРП до 1944 г., за която в София е пристигнал шведът Ериксон, за да предаде финансова помощ на българските комунисти. Според същото издание на 25 ноември Г. Димитров изпълнил желанието на Сталин и разкрил само „съдържанието на най-примамливите части от съветското предложение.“^[131] Русофилството сред българското общество в същата книга е наречено „манипулация“.^[132] Налице е едно противоречие — царят пътува за срещата си с Хитлер на 17 ноември, а в цитирания том III се твърди, че лети на 18 ноември и че

Борис дава принципно обещание да пусне немските войски в България в началото на март. За царя това е единственият вариант. Според същите автори, които явно не вземат предвид едноличния режим на Борис, желанието на монарха е да действа конституционно и да се получи съгласието на опозицията или най-малкото тя да бъде информирана, „но и това е трудно. Комунистите са отявлена агентура на Кремъл, откъдето се поемат и разноските за действията им.“^[133] А пък: „пладненци са прононсирани англофили и впоследствие се оказват с платена дейност.“^[134] Все пак цар Борис се среща с Никола Мушанов на 13 декември. Мушанов е един от лидерите на легалната опозиция и пред него царят се оплаква за трудното положение, в което се намира. Той казва, че ако фюрерът го заплашва с войски, то Сталин го притиска със собствения му народ, имайки предвид Соболевата акция, организирана от БРП. По повод на съветското предложение монархът заявява на Мушанов, че няма да остави вратата отворена, за да може вълкът да влезе, защото според него зад предложението се крие искането за разполагане на съветски бази на българска територия. Царят упреква опозиционния лидер, че българската опозиция има симпатии към Москва. Мушанов заявява, че те ще подкрепят монарха в отхвърлянето на евентуално предложение за разполагането на съветски бази.^[135] Ето какво пише в дневника си Г. Димитров на 28 ноември: „Вечерта позвъни Молотов от кабинета на Сталин: «Нашите в София разпространявали позиви по повод съветското предложение към България. Глупаци!» Изпратих указание да се прекрати тази вредна глупост.“^[136]

На 11 януари 1941 г. Г. Димитров се среща със Соболев, който му разказва за посещението си в България и срещите с българските власти. Впечатлението му е, че българското правителство вече се е ангажирало с Германия и затова не е искало никакви разяснения по повод на съветското предложение. „Изглежда, че цар Борис държи своите министри в ръцете си. Той е доста хитър и непосредствено ръководи българската политика. Филов не е политик. Попов е поопитен и твърд.“^[137] При посещението си Соболев е придружаван от група от 60 мъже и жени. Царица Йоанна описва как тази голяма група се е разпръснала из столицата и започнала да купува всичко, без оглед на цената — платове, парфюмерия, коприна, обувки, бельо, дамски чорапи, а един член на Соболевата мисия се интересувал подробно за

изнасянето на български ягоди за СССР, които по-рано са се изнасяли за Англия, но в този момент тяхното експортиране за кралството било преустановено. Тези действия на руснаците дават основание на царицата да заключи, че СССР се намира в остра продоволствена нужда. Соболевото предложение дава военни гаранции на българското царство, без да иска нищо от него, но според носещия се слух Съветите поискали откриването на морска база в Бургас и на 10–12 консулства в страната. Срещу това СССР дава гаранции за запазване на монархията и за политическа ненамеса в България. Йоанна пише, че комунистите в България са оставени без покровителството на СССР и дори изразява съмнение в тяхното съществуване, но все пак казва, че членовете на съветската група, които са следени стриктно от полицията, са установили контакт с нелегални комунисти, оцелели след 1923 г.^[138]

На 29 ноември царят има среща с Лулчев, който е записал в дневника си разговора, отнасящ се до посещението на монарха при Хитлер и Рибентроп, а също и за Соболевата акция. Той пише, че царят му е разказал, че Хитлер се е държал внимателно, за разлика от своя външен министър Рибентроп, който доста е поизпотил Попов. „Накратко, индиректно Хитлер го е запитал защо не влезем в пакта и царят е развил отлично тезата си, че България като неутрална по-добре задържа 24 турски и 7 гръцки дивизии, отколкото ако почне война невъоръжена, па даже и въоръжена, след толкова нещастни войни, когато народът ни не ще война, още повече когато видя, че и без война си взе Добруджа.“^[139] Хитлер е заявил на цар Борис, че Германия не желае да започва война в този район, но ако военната обстановка го принуди, той ще премине през територията на България.

На 19 декември отново има среща между Лулчев и царя, на която говорят по вътрешната и външната политика. Лулчев записва: „По външните въпроси остана да се печели време, като за целта най-напред да отиде Филев уж на лечение и да се види с Рибентроп и после, ако няма полза, да се смени министър Попов с Драганов или с други, но не Къосето и пр.; да се спечели време до пролет, па там каквото даде Господ.“^[140] В книгата „Българската дипломация от древността до наши дни“ се твърди, че царят на 13 декември 1940 г. е казал на Н. Мушанов, че той е поел пред германците принципното задължение за присъединяване на страната към Тристранния пакт. Но датата не е

уточнена, като тя ще се определи в зависимост от действията на западната ни съседка.^[141] На 25 ноември на посещение при Филев е турският пълномощен министър в София Беркер, който предлага да се пристъпи към изготвянето на една обща декларация за ненападение между Турция и България. Димитър Шишманов, който е главен секретар на Министерството на външните работи, поема ангажимента да проучи турското предложение.^[142] На 4 декември Хитлер кани Драганов на разговор и в не особено добро настроение разпитва за съветските предложения, като му казва, че ако България бе влязла в Пакта, сега нямало да бъде тревожена от Москва.^[143] На 5 декември Хитлер свиква съвещание на военните, на което се обсъждат планове за нападение над СССР и над Гърция. Според фюрера войната срещу СССР ще продължи няколко седмици, започвайки в началото на май 1941 г., като се разчита и на помощта на Румъния и Финландия, а план „Марита“ предвижда за 4 седмици да бъде окупирана Гърция. Хитлер е улеснен и от недостатъчната английска намеса в Гърция: „За да не предизвика нахлуване и на немската армия в Гърция, ген. Метаксас отказва да приеме нови части.“^[144] „В началото на декември се постига германо-румънско споразумение за настъпление на германските войски от Румъния през България към Солун.“^[145] На 9 декември 12-та армия се привежда в готовност, за да може след 7 февруари да настъпи на българска територия, а след около 15 дни да бъде дислоцирана на българо-гръцката граница. Фюрерът дава ход на план „Марита“ на 13 декември, а на 18 декември подписва и плана „Барбароса“, като с първия се цели завоюването на гръцката територия, а вторият се отнася за нахлуването на вермахта на съветска територия.^[146] На 18 декември 1940 г. фюрерът прави може би фатална грешка, която ще му струва загубата на националсоциалистическата идеология, новия Райх, колосални материални и човешки ресурси и накрая неговия собствен живот, защото на този ден Хитлер окончателно одобрява плана „Барбароса“ за ликвидиране на СССР. Германия си осигурява сътрудничеството на Румъния, Финландия, Италия, Словакия, Хърватско, Унгария. Но, както пише Г. Марков, „недоволна от неспазването на Антикоминтерновския пакт със сключването на германо-съветския договор за ненападение, сега Япония не влезе в действие откъм Манджурия. На свой ред тя сключи на 13 април 1941 г. договор за неутралитет със СССР и се насочи към Южните

морета.“^[147] Е. Емануилов застъпва виждането, че фюрерът е взел окончателното си решение за нападение над СССР по време на преговорите с Молотов от 12–13 ноември 1940 г. в Берлин. Хитлер бил разярен от това, че Молотов упорито искал Москва да предостави гаранции на София, което не е желано от германците. Така България се превръща в „ябълката на раздора“ между Берлин и Москва.^[148] В том II на „История на България“ от 1955 г. се твърди, че управляващите в България дават „простор“ на своите „фашистки, расистки и въобще крайно реакционни и мракобеснически действия“ и в парламента са прокарани два закона. На 24 декември 1940 г. е гласуван Закон за защита на нацията, насочен срещу българските евреи, а на 29 декември е приет Закон за организиране на българската младеж. С него се създава младежка организация „Бранник“, която трябва да има същите функции като Хитлерюгенд в Германия.^[149] Ето какво записва в дневника си Е. Филова на 28 декември 1940 г.: „Тази вечер Богдан ми съобщи важно решение. На 1. I. 1941 г. той и аз ще заминем във Виена. На 3. I. 1941 г. той тайно ще се срещне с Хитлер и Рибентроп... Официалният претекст за това пътуване ще бъде, че отиваме по болест, за да се прегледа Богдан на лекар във Виена.“^[150] На 1 януари Филев и жена му тръгват за Виена с влак и пристигат там на следващия ден. На 3 януари премиерът трябва да се срещне с Рибентроп, но последният поради неблагоприятни метеорологични условия не успява да пристигне. На 4 януари двамата се срещат и министър-председателят разказва на Рибентроп за Соболевото посещение, а германският външен министър не изпуска възможността да напомни на Филев, че ако България се бе присъединила към Тристранния пакт, тези проблеми не биха съществували. Филев отново изказва аргументите за недостатъчното въоръжение и за опасността от Турция и СССР. Рибентроп заявява, че Москва няма да се намеси, а опасенията от Турция посреща със смях. Министър-председателят му казва, че формално България не е подписала пакта, но тя се чувства обвързана с Германия и заявява: „Нашата съдба е свързана със съдбата на Германия; нашата политика е била винаги прямолинейна и последователна от 1914 г. насам; нашето влизане в пакта е естествен резултат на тази политика, а не приспособяване към сегашните условия.“ Филев повдига въпроса за Македония и казва, че

приятелството между България и Югославия е само привидно. Рибентроп съобщава, че на този етап България ще получи Тракия.^[151]

На 4 януари след срещата с Рибентроп Филов разговаря и с Хитлер. Българският премиер казва на фюрера, че в общи линии са постигнали консенсус с Рибентроп, но се разминават по въпроса кога България да подпише пакта — веднага, както настоява Рибентроп, или в последния момент, преди германските войски да стъпят на българска територия. Филов отново поставя Македонския въпрос и заявява, че слухът, че Югославия ще вземе Солун, предизвиква силни чувства у българите: „Фюрерът отговори, че всички въпроси не могат да се решат изведнъж, че трябва да се остави нещо и на другите поколения.“^[152] На 5 януари Филов се връща във Виена. Съпругата му, която го чака там, пише, че той не е много доволен, защото България трябва да се присъедини към пакта, но допълва, че Филов все пак е удовлетворен, защото това е по-удачният вариант, но изразява опасения за царя и останалите в София. „Богдан телеграфира на Царя: «Нужно е специално лекуване. Положението сериозно». Така беше уговорено.“^[153]

Филов описва подробно в своя дневник 7 януари. На гарата в София е посрещнат от министрите Ив. Попов и П. Габровски. Отиват в дома на Филов, където той ги запознава с разговорите, които е водил с германските ръководители. След това царският съветник Севов го отвежда на аудиенция при царя. Монархът, запознавайки се с водените от Филов разговори, реагира необичайно остро, като заявява, че предпочита да абдикира или да се хвърли в прегръдките на болшевизма. Филов го убеждава, че единственият вариант е България да влезе в пакта. Царят постепенно се успокоява и започва да приема аргументите на министър-председателя. Филов пише: „При раздялата ни той бе вече доста окуражен и спокоен и се разделихме много приятелски.“^[154] Д. Сирков пише, че „Хитлер и Рибентроп защитават своето искане с аргументи, които за един германofil, фашист и антикомунист като Филов, имат голямо значение.“^[155] Тази оценка е от края на 70-те години, когато подобна терминология е разпространена в историческата литература.

Германските ръководители уверяват българския министър-председател, че Турция няма да предприеме действия против България, нито пък Великобритания и СССР. Германските ръководители

обещават Беломорската област на България.^[156] По време на разговорите си с Рибентроп и Хитлер, Филов повдига въпроса за Македония, но немците се отнасят твърде резервирано към териториалните въпроси и признават, че са благосклонни към Югославия. Н. Генчев твърди, че на 10 януари Филов, Габровски, ген. Даскалов и Попов, който също е отрицателно настроен към влизането на България във войната на страната на Германия, са на среща при царя, където решават да се подпише Тристранния пакт.^[157] Великобритания е настроена непримиримо към България и дори отправя заплахи към правителството, ако допусне преминаване на германски войски през българска територия. САЩ се отнасят със симпатия към България и разбират положението, в което се намира. СССР предупреждава, че България трябва да избегне евентуално присъединяване към Германия. На 14 януари ТАСС опроверга слуховете, че СССР се е съгласил в България да се настанят хитлери.^[158]

На 13 януари Г. Димитров отправя молба до Сталин да го приеме, за да уточнят каква линия да следват по отношение на българските комунисти. Димитров изказва мнение, че трябва да се противопоставят на предстоящото навлизане на германски войски на българска територия, за да се избегне опасността България да стане театър на военни действия. Сталин съобщава на Димитров по телефона, че споделя неговата позиция и опровержението на ТАСС за съветското съгласие с навлизането на германците в България, което не е оповестено в страната, ще бъде излъчено от Москва и на български, за да стигне до българската общественост.^[159]

Английското разузнаване бързо разбира намеренията на Райха по отношение на Балканите. На 6 януари Чърчил е осведомен от своя външен министър Идън, че германското нападение над Гърция е запланувано за началото на март 1941 г.^[160] В Лондон са обезпокоени и Рендел получава инструкция да разговаря с Филов и да се осведоми за посещението му в Райха. Министър-председателят му обяснява, че е пътувал поради личен ангажимент, за да посети д-р Епингер във Виена. Същевременно той казва на английския дипломат, че българският неутралитет все още се спазва, обаче възникват все повече трудности. Рендел си прави извода, че българите нямат намерение да се съпротивляват срещу Германия.^[161] Поради разпространените

слухове, че в България се намират немски военни, на 13 януари ТАСС излъчва съобщение, че Москва не е безразлична към ставащото в източния район на Балканите, защото той се намира в близост до СССР и е от значение за неговата сигурност. Четири дни по-късно Молотов чрез пълномощния министър в Москва граф Шуленбург официално съобщава на Райха съветската позиция. По същото време Англия предлага военна помощ на Гърция срещу германско нападение. Гръцкият диктатор Метаксас, разсъждавайки правилно, че Лондон ще подкрепи Гърция с незначително количество войски, отказва, за да не дразни Германия.^[162]

На 18 януари министър-председателят приема българския пълномощен министър в Берлин Първан Драганов, който пристига в София предната вечер и веднага е на аудиенция при царя, а преди да отиде при Филов се среща и с външния министър Попов. Драганов съобщава на Филов, че Германия е готова да отстъпи на България Беломорска Тракия — от р. Марица до р. Места, а също да се изпратят двама генералщабни офицери за преговори по военните въпроси, за да се гарантира българската сигурност. Филов пише, че Драганов не е изпълнил точно дадените му указания, които са били да се ограничи в разговорите си в Германия само по териториални и военни проблеми, но той се е впускар и в други теми, което било в нарушение на дадените му задачи.^[163] На 20 януари 1941 г. от 10 ч. има съвещание във Врана при царя, на което присъстват само четиримата министри — Филов, Попов, Даскалов и Габровски. Там окончателно се приема, че пактът трябва да бъде подписан, без Германия да се подпомага военно, а прехраната на вермахта, ако минава през българска територия, да бъде германска грижа. Одобрен е и текстът на българо-турската декларация за ненападение, която трябва да се подпише и да остане в сила и след присъединяването на България към Тристранния пакт. Министерският съвет е свикан същия ден и продължава от 18 ч. до 2 ч. през нощта. С мнозинство се одобрява текста на декларацията с Турция. „Поставени бяха последователно въпросите: можем ли да се противопоставим на едно евентуално германско минаване през България, трябва ли това минаване да стане по предварително споразумение с нас, трябва ли и в интерес на страната ли е да подпишем Тристранния пакт.“^[164] Министерският съвет единодушно приема, че България трябва да влезе в пакта. Само Ив. Багрянов в

началото има бележки по първия въпрос, но след това и той признава, че няма друг вариант за излизане от ситуацията. На заседанието присъстват всички министри с изключение на Горанов.

На 15 януари 1941 г. германският пръв дипломат в София получава телеграфически инструкция да предаде в ултимативна форма на българските ръководители да не създават повече мъчнотии по присъединяването на страната към пакта и навлизането на вермахта на територията на България. Решението на Германия е окончателно и ако се продължава с лавирането и протакането, евентуалните отрицателни последици ще бъдат само за сметка на България.^[165] Рендел посещава Филев на 18 януари, за да разбере дали София ще влезе в пакта. Филев дава уклончиви отговори и му заявява, че през зимата не бива да се очаква, че немците ще поискат да минат през България, заради трудната проходимост. Рендел заплашва, че ако България пусне немците, турците ще настъпят на българска територия, а Великобритания ще обяви война и ще бомбардира базите на Райха, разположени на територията на страната. На 21 януари цар Борис III подписва Закона за защита на нацията, гласуван от парламента в края на декември 1940 г. Ст. Рачев пише, че Рендел е възмутен, тъй като с този закон България нарушава Ньойския мирен договор и иска Великобритания официално да изрази своят протест, но желанието му не е удовлетворено.^[166]

В тази напрегната ситуация в София пристига „личният приятел“ на Рузвелт полк. У. Донован, чиято цел е да се запознае с обстановката в България и на Балканите и да увери управляващите в София, че Америка е решена докрай да помага на страните, съпротивляващи се на хитлеристите. Той има срещи на 21 януари с Попов, с военния министър ген. Даскалов и с министър-председателя Филев, а на 22 януари Донован се среща и с цар Борис.^[167] На външния министър Попов Донован задава въпроса какво би направила България, ако войските на някоя Велика сила поискат да минат през територията на страната. Попов отговаря дипломатично, че България не може еднозначно да отговори на този въпрос, защото ако каже, че ще се съпротивлява, то това може да се изтълкува от Великата сила като „провокация“, а ако отговори, че няма да дава отпор, може да се изтълкува от Великата сила като „покана“. Попов подсказва на полк. Донован, че малка държава като България не може да определя сама

ходовете си, както това могат да правят САЩ.^[168] За да изрази по-ясно политиката на България, външният министър разказва на своя гост една история, която и според английския външен министър Рендел характеризира българската политика: „Аз ще Ви разкажа една малка история. Един турчин, осъден на смърт, замолил султана да отложи екзекуцията за една година, като се задължил през това време да научи камилата си да говори. На приятелите си, които недоумявали как ще може да изпълни това задължение, той обяснил: имам цяла година пред мене, а само Господ знае какво може да стане през една година: султанът може да умре, или камилата, или аз самият.“^[169]

В края на януари българска военна делегация заминава в щаба на маршал Лист, за да се постигне споразумение за готвеното преминаване на 12-а армия през българска територия на път за Гърция. Подписва се протокол, с който вермахтът ще премине през територията на страната, като няма да използва български ресурси. Германия се ангажира с въздушното осигуряване на българското въздушно пространство срещу вражески въздушни атаки, а германците поемат и ангажимент да продадат на България противовъздушна артилерия и да доставят самолети. Прехраната и другите нужди на вермахта са за сметка на Германия. „При преминаването си германците се задължават да спазват законите на страната и да се съобразяват с нравите, обичаите и морала на населението.“^[170]

На 31 януари министърът на земеделието Багрянов произнася реч в парламента, в която подлага на критика земеделската политика на кабинета. Филов пише, че само Божилов е поздравил Багрянов след речта му. Министър-председателят решава да си подаде оставката и на следния ден съобщава това на царския съветник арх. Сегов.^[171] На 2 февруари Филов се среща с царя и му излага създаването на неприятно положение. Царят по принцип има желание въпросът да бъде отложен, но министър-председателят настоява проблемът да бъде решен в най-скоро време. Филов предлага на монарха три възможни варианта: сегашния кабинет без Багрянов, сегашния кабинет с нов министър-председател и кабинет, начело с Багрянов, но за последния вариант обръща внимание, че не е удачен, тъй като Багрянов няма необходимите качества за ръководител на кабинет. На следния ден отново има среща между царя и Филов, на която последният казва, че проблемът трябва да бъде разрешен до 4 февруари. Същия ден

следобед Филов се среща с Багрянов, който казва, че речта му не е била насочена против правителството, но Филов му заявява, че той е трябвало да го уведоми за подготвяното изказване. Вечерта Филов отново отива при царя, който е почти готов да се раздели със своя бивш адютант, но се опасява да не го превърне в противник на управляващите. Филов го успокоява, че подобна опасност не съществува. На следния ден — 4 февруари сутринта, Филов се среща с царя, който окончателно е решил да се откаже от Багрянов. След това министър-председателят се среща с Багрянов и го пита дали е открил някакъв изход освен оставката. Багрянов отговаря, че изходът е ако правителството приеме неговата реч за правителствена позиция. Тогава Филов го пита дали той ще се откаже от пасажите, които не се одобряват от правителството, но земеделският министър дава отрицателен отговор. Филов му заявява, че вариантите са или той да си подаде оставката, или останалите девет министри да го сторят. Багрянов казва, че ще си подаде оставката, но това да стане на другия ден. Филов възразява, че въпросът трябва да бъде разрешен още днес, тогава земеделският министър казва, че отговор ще даде в 12 ч. същия ден. В 12 ч. Багрянов не се обажда на Филов и последният, след като изчаква половин час, му позвънява по телефона, за да провери какво става. Багрянов отговаря, че в момента си пише оставката, която ще изпрати в двореца, тъй като царят назначава и уволнява членовете на правителството.^[172]

На 14 февруари Филов предлага поста на земеделски министър на Кушев, който приема предложението. Царят одобрява новия министър. Същия ден военният министър ген. Даскалов донася на Филов телеграма от Хитлер, че началото на настъплението на германската армия на българска територия ще започне на 21 февруари, когато трябва да започне строежът на мостове през Дунав, а генералното настъпление на 680 хилядната немска армия ще е три дни по-късно. Мобилизацията на българската армия трябва да продължи.^[173] В началото на февруари Драганов проявява учудваща пасивност и въпреки задачите, които му е възложил Филов, той повече от седмица не се среща с Рибентроп, за да предаде българските искания. Според Н. Генчев пълномощният министър чака правителствената криза, но все пак на 9 февруари Драганов се среща с първия дипломат на Райха и му предава следните искания: „1) да се отложи присъединяването на

България към Тристранния пакт до идването на германски войски; 2) да се направи необходимото за успокояване на съседите на България; 3) да се потвърди писмено, че България ще получи Тракия и 4) Германия да не иска българско участие във войната и да изпрати достатъчно войска на Балканите.“^[174]

На 1 февруари 1941 г. в Румъния се подписва спогодбата Нойбахер, която предвижда издръжката на германската армия на територията на България да е за сметка на Германия. Ако германец извърши престъпление на територията на България, то той ще бъде съден от германски съд.^[175] На 2 февруари се подписва военен протокол между българския генерален щаб и германското главно командване. В този протокол се предвижда, че българската армия няма да се ангажира с военни акции заедно с вермахта, а германците се задължават да защитават България от „евентуални контрамерки“ от страна на съседите, Великобритания или СССР. Ново споразумение се подписва на 15 февруари. В него се предвижда, че двете армии на България и Германия запазват независимо ръководство, докато не започнат евентуални враждебни действия от съседите. В този случай двете армии минават под ръководството на щаба на Лист. Българската армия няма ангажимент да напада Турция и Гърция, но ако сама реши, може да се включи след допитване до Германия.^[176] На 17 февруари в Анкара и София „публично“ се обявява българо-турска декларация за ненападение. Тя се подписва със знанието на Берлин и с нея българското правителство осигурява неутралитета на Турция при подготовяното присъединяване към силите на Оста.^[177]

Д. Сирков пише: „Към 21 февруари 1941 г. 277 германски войници от диверсантската дивизия «Бранденбург», преоблечени в български военни униформи, поемат охраната на 24 стратегически обекта в страната, за да се избегнат саботажни действия против преминаващите германски войски.“ На 26 и 27 февруари германски радисти се разполагат във „въздушно-известителната служба“ по южната граница на България.^[178] Английските власти получават сведения, че в България се настаняват германски специалисти, чиято задача е да подготвят навлизането на вермахта на българска територия. Отново според английски източници, в България се намират около 4000 германски „специалисти“. На 9 февруари по радио Лондон Чърчил произнася реч, в която прави обзор на положението на

Балканите: „Аз мисля, че сега България възнамерява да повтори същата грешка. Ако това стане, то българските селяни, българският народ, който се радва на голямо уважение както във Великобритания, така и в САЩ, ще бъде принуден за трети път в продължение на 30 години да влезе в една ненужна и гибелна война.“^[179] Ст. Рачев отбелязва, че на 20 февруари българският пълномощен министър в Лондон има среща с У. Чърчил, който заявява, че от България зависи дали вермахтът ще навлезе на Балканите. Според английския министър-председател, ако балканските държави обявят, че ще се съпротивляват срещу Райха, последният не би предприел нахлуване.^[180] Чърчил е наясно, че България няма никакъв избор, а и самото кралство претърпява пълно поражение в усилията си да постигне балканско обединение. Можеха ли англичаните да искат българска съпротива срещу хитлеристката агресия? За Великобритания щеше ли да е от полза неколкодневното забавяне на вермахта, защото едва ли българите щяха да задържат повече от няколко дни германските войски?

През нощта на 21 срещу 22 февруари полицията прави опит да арестува лидера на БЗНС „Пладне“ Г. Димитров, който е обвинен в заговор, инспириран от английското разузнаване. Димитров успява да се изплъзне от полицията и след неколкодневно криене е скрит в сандък и изпратен с камион за Истанбул като дипломатически багаж на английската легация и така се спасява.^[181] Последен опит да промени външнополитическата ориентация прави и легалната опозиция. С писмо до царя през февруари водачите ѝ искат аудиенция с монарха, но последният отказва с мотива, че те искат срещата като лидери на партии, а такива в България законно не съществуват.^[182] И. Димитров твърди, че „решаващото съображение за ориентацията на България би трябвало да е не кой и какво ѝ предлага срещу отказа от неутралитета и участието във войната, а кой и какво ще е в състояние да ѝ осигури след края на войната.“^[183] И. Димитров е прав, че това трябва да е политиката на всяко правителство, което работи за просперитета на страната си. Но в случая не всичко зависи от българското правителство, което има прогермански симпатии, но дори и да имат друго желание, управляващите нямат друг избор, ако не искат страната да бъде окупирана.

Вермахтът трябва да започне навлизане на българска територия на 2 март и това е съобщено на 26 февруари в Берлин на пълномощния министър Драганов. На 27 февруари Рибентроп нарежда на пълномощния министър на Райха в Москва да уведоми СССР за предстоящото влизане на България в пакта, като акцентира, че английското вмешателство в България е станало много голямо и това е ускорило решението.^[184] На 27 февруари министър-председателят съобщава на съпругата си, че на 1 март ще замине за Виена да подпише Тристранния пакт. За Ив. Попов Е. Филов пише: „Той се разболя (дипломатически отчасти, отчасти наистина), защото той все се бои, все има предубеждения и все не се решава.“^[185] Филов и Попов смятат, че пактът може да бъде подписан от Драганов, обаче немците искат това да стори един от двамата министри.

В навечерието на подписването Ив. Попов се разболява и за Виена, където трябва да се подпише присъединяването, се отправя министър-председателят. Той тръгва със самолет на 1 март към 10 ч. Самолетът се приземява по погрешка в Божурище, а не във Враждебна и затъва в калта и това довежда до закъснение на полета. Във Виена Филов пристига в 12,30 ч. Българската делегация е посрещната тържествено, а Филов провежда предварителен разговор с Рибентроп, който го уверява, че няма да има опасност от Югославия, а СССР ще се примири със създалото се положение. Турците също нямало да предприемат агресивни действия спрямо България.^[186] Филов твърди, че по пътя до двореца, където трябва да се подпише договора, има много публика и полиция. При пристигането си той е представен на италианския външен министър граф Чано и на посланиците на Япония, Унгария, Румъния и Словакия. Церемонията по подписването започва към 13,30 ч. и трае доста дълго, понеже трябва да се положат 64 подписа. След подписването на пакта Филов чете декларация със спокоен тон и ясно произношение, както той самият отбелязва. След приключване на церемонията Чано и Рибентроп „един след други ми предадоха писмата, с които при уреждането на балканските граници ни се признава излазът на Бяло море, приблизително от устието на Струма до устието на Марица, да се пази в най-голяма тайна и да се разгласи само със съгласието на двете правителства.“^[187]

Церемонията е последвана от обяд, на който присъства и Хитлер. Филов разговаря с Фюрера и му предава констатацията на българските

военни, че турската армия е в лошо състояние. След обета Хитлер говори продължително с българския министър-председател и го успокоява за страховете му по отношение на СССР и Югославия. Хитлер извиква и унгарския посланик и заявява, че каквото и да сторят ръководителите на Югославия, тя също трябва да усети ревизията на Версайската система и трябва да компенсира както България, така и Унгария.^[188] В състава на българската делегация е и Станислав Балан. На обета той е между двама германски генерали. На генералите донасят телеграма с новината, че вермахтът е започнал да навлиза на българска територия в 12 ч. Като чува това съобщение, Балан изразява съжаление, а военните го питат дали е против навлизането на германската армия. Балан им разяснява становището си: „Отговорих: Аз съм юрист, подписахме пакт в 13.30 ч., вие влизате в 12 ч. Съдбата поискала да закъснеем с пристигането и церемонията да се забави. Но понеже войската не е изчакала, значи тя не влиза, а нахлува в България. Жалко, че такова велико събитие почва с юридическа нередност.“^[189]

Вечерта Филев е поканен от Рибентроп на вечеря в тесен кръг, на която може да бъде придружен от най-много двама. Той се спира на Драганов и Шишманов. След вечерята германският външен министър води българите на място, където се събират нацистки лидери.^[190] На следния ден, отново при тържествена обстановка, българската делегация отпътува от Виена. В 9 ч. лично Рибентроп идва да вземе от хотела българския министър-председател и го придружава до летището. В 10 ч. делегацията отлита за България, а в 12.30 ч. каца на Враждебна. Оттам Филев заминава за среща с царя, а след нея разговаря с министрите и започва да готви декларацията, която трябва да прочете пред извънредното заседание на Народното събрание. Филев е посрещнат с овации от депутатите на мнозинството. Още преди началото на заседанието 17 опозиционни депутати подават интерпелация, но тя остава без последствия. Предвижда се да няма изказвания за присъединяването на България към Тристранния пакт. Филев пише за този момент: „След речта ми пак овации. Мушанов, П. Стайнов и Держански се опитаха да протестират, обаче бяха винаги заглушавани с ура; комунистите обаче мълчаха и само се подсмиваха. Гласува се с огромно мнозинство.“^[191] Н. Генчев твърди, че освен Рибентроп, Чано и Ошима, на подписването присъства и Хитлер.^[192]

В. Тошкова смята, че България допринася за по-бързото окупиране на части от полуострова от немците. Но какво можеха да направят управляващите в онзи момент, дори ако не желаеха да присъединят страната към агресорите? Очевидно е, че друг път за спасение няма.

[193] Димо Казасов в книгата си „Бурни години“ пише, че пактът е подписан от Филов и Попов, което не отговаря на действителността, тъй като Попов по това време е „болен“ и не заминава за Виена. [194]

Ал. Цанков описва възможните варианти как и по какъв начин България можеше да влезе във войната и дали бе възможно да остане неутрална. Според него България не може да остане неутрална като Швейцария, а не може и да използва датския модел на поведение, при който формално да се изрази протест срещу навлизането на германски войски на българска територия. Не може и да се опълчи срещу вермахта, защото след малко повече от месец щеше да стане ясно, че това би било лудост, като се има предвид югославския пример. Цанков е на мнение, че това е бил единственият изход, който царят е могъл да избере. Той описва една среща, състояла се случайно между него и Борис, при която царят му заявява, че докато е жив, български войски не ще воюват. Цанков в твърде прогермански тон говори за преминаването на вермахта през Дунава и за придвижването на немските войски през територията на страната по посока на българо-гръцката граница: „Навсякъде те бяха посрещани и изпращани от населението най-радушно. Българският селянин и гражданин посрещаше и изпращаше със симпатии и чувства на почит децата на ония бащи, с които преди години, съюзени, воюваха заедно.“ [195]

Цанков одобрява, водената от Царя политика и я подкрепя и в парламента. Негова е, както той сам пише, формулата: „Не сме неутрални, но сме във войната.“ [196]

Г. Марков в книгата „Светът през XX век“ изразява мнението, че фактически България влиза в Тристранния пакт на 2 февруари 1941 г. с подписването на протокол в Румъния между българските и германските военни. А официалното подписване на 1 март на протокола за присъединяване към пакта е формално. В мнението на Г. Марков има резон, но може да се твърди и че България влиза в пакта още след срещата на Филов с Хитлер и Рибентроп в началото на януари 1941 г., или пък още през ноември 1940 г., когато царят се среща с Хитлер. Вярно е, че при тези срещи не са подписани документи или поне не е известно да са подписвани

такива, но едва ли Хитлер се е нуждаел от подобни документи, за да настъпи на българска територия. Така Г. Марков засяга един наистина интересен въпрос за фактическото присъединяване на България към пакта.^[197]

М. Лалков пише съвсем правилно, че българските управници избират изхода, който е единствено възможен в този момент, за запазване целостта на страната и режима в нея: „По този начин България се спасява от разгром, от стотици хиляди жертви и от чужда военна сила, която неминуемо ще установи окупационен режим.“^[198] Н. Генчев разглежда три възможни варианта за действие, които стоят пред България в навечерието на подписването на пакта. Първият вариант е България да окаже военна съпротива на вермахта, но това ще е пагубно за България, защото само след месец става ясно, че далеч по-добре въоръжени армии за броени дни капитулират пред германското оръжие. Вторият вариант е България да не се присъедини към пакта, но и да не оказва съпротива пред настъпващите части на вермахта. Тогава има риск в страната да настане хаос и управляващите да бъдат заменени с крайни привърженици на Райха. Третият вариант е избраният от България — присъединяване към пакта. Той е най-удачният в този момент. Великобритания обещава, че ще помогне на България, ако се съпротивлява на Германия, но това са обещания без покритие, тъй като самото кралство изпитва огромни затруднения и не може да действа извън своята територия.^[199]

Д. Сирков застъпва тезата, че България има и друга възможност освен изложените от Н. Генчев. Тя е да сключи пакт със СССР, който според автора би затруднил агресорските действия на Германия. Авторът отхвърля твърдението, че Германия се насочва към Балканите главно поради италианско-гръцката война и смята, че и да не се водеше войната, Германия пак би настъпила към полуострова.^[200] В том II на „История на България“, издадена през 1955 г. се твърди, че българските управляващи още през есента на 1940 г. са поели ангажимент към Германия за присъединяване към Тристранния пакт. Формалното присъединяване към пакта се характеризира по следния начин: „Идвайки като «съюзници» на царборисовци и филовци, хитлеристите окупираха България за три и половина годишен период. Тази окупация по форма се различаваше от установената по-късно в Югославия и Гърция, но по своята същност тя се свеждаше все до едно

и също робско положение под гнета на чуждите империалистически поробители — хитлеристите. Тя превръщаше страната в техен аграрен придатък.“^[201] Горните редове се срещат и в том III на „История на България“ от 1964 г. В същия том се твърди: „Виенското предателство на царското правителство на Б. Филов обрече България на робство и разорителен грабеж и я изправи пред нова и най-страшна национална катастрофа. Затова и 1 март 1941 г. стана черна дата в нашата история.“^[202] В том III на „История на България“ от 1999 г. пише, че след присъединяването на страната към пакта „българският държавен суверенитет е поставен под една голяма, потискаща въпросителна.“^[203]

Действително, възможностите пред българското правителство по това време не са много и може би най-правилното решение е именно това, което се взема от българските управляващи — България да се присъедини към Тристранния пакт, но да избягва участие във военни операции. Разбира се, вариантът за въоръжен отпор срещу вермахта е само на теория, защото най-напред българската армия е слаба и лошо въоръжена в сравнение с германската. На второ място, в името на какво България би се противопоставила на Берлин? Та нали именно Германия е за ревизия на Версайската система, а България се стреми точно към ревизия на клаузите на Ньойския договор. Няма аргументирано становище за това, че България трябва да окаже военна съпротива на Германия. Горното, разбира се, не изключва германофилството на правителството, управлявало по това време и особено на министър-председателя Б. Филов.

Следващият вариант, който също може да се разглежда като чисто теоретичен, е България да не се присъедини към Тристранния пакт, но да не оказва съпротива на Германия при преминаване на вермахта през нейна територия. Това не е възможно, защото в такъв случай управляващите биха били застрашени от евентуална смяна и на тяхно място можеха да дойдат хора, които са крайни привърженици на Берлин. При този вариант не може да се очаква решаване на териториалните въпроси, към което България се стреми. Следващият вариант, който е в сферата на теорията, е България да сключи съглашение с Москва и по този начин да избегне германско настъпление през своята територия. Но къде е гаранцията, че при наличието на подобен пакт Германия щеше да се спре? Дори и с

подобен пакт, пак не би имало благоприятна почва за тясно сътрудничество между България и СССР. Царят изпитва ужас от комунизма, който отрича монархическата форма на управление. Така че, ако управляващите искаха да останат на своите позиции, то нямаше вариант да се постигне споразумение между двете страни. А и примерът с Прибалтийските страни е твърде пресен, за да може да се успокоят управляващите среди в София и да предприемат по-сериозно сближение с Москва. При така изложените варианти може би единствен, изгоден за България и управляващите в София, е вариантът, който в крайна сметка се избира — присъединяване към Тристранния пакт и нареждане на страната в лагера на ревизионистично настроените държави, които вече придобиват облик на агресори.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ВТОРА

[1] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 314. ↑

[2] Чемпалов, И. Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и в началото на Втората световна война (април 1939 г.-юни 1941 г.). — Исторически преглед, 1962, № 2, с. 57. ↑

[3] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 25. ↑

[4] Калинова, Е. Победителите и България 1939–1945 г. С., 2004, с. 42. ↑

[5] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 181–182. ↑

[6] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 25–26. ↑

[7] Калинова, Е. Дипломатът и историята. (Мемоарите на Джордж Рендъл през погледа на историка. — Ново време, 1992, № 4, с. 92. ↑

[8] Марков, Г. Светът през XX век. С., 2000, с. 167. ↑

[9] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63, С., 1970, с. 315–317. ↑

- [10] България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, с. 129–130. ↑
- [11] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 169–172. ↑
- [12] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 31. ↑
- [13] Пак там, с. 32. ↑
- [14] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 198. ↑
- [15] Царица Йоанна. Спомени. С., 1991, с. 106. ↑
- [16] Лулчев, Л. Дневник. С., 1992, с. 202. ↑
- [17] Царица Йоанна. Спомени. С., 1991, с. 105. ↑
- [18] Живкова, Л. Англо-турските отношения 1933–1939 г. С., 1971, с. 177. ↑
- [19] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 34–35. ↑
- [20] История на България през погледа на историците. С., 1993, с. 676. ↑
- [21] Михов, М. Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война и България. — Военно-исторически сборник, 1953, № 4, с. 17. ↑
- [22] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 45. ↑
- [23] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 40. ↑
- [24] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 211–212. ↑
- [25] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 178. ↑
- [26] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 34. ↑
- [27] Петров, Л. България и Турция 1931–1941 г. С., 2001, с. 172. ↑
- [28] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 121–125. ↑
- [29] Лулчев, Л. Дневник. С., 1992, с. 166. ↑
- [30] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 36. ↑

- [31] Лулчев, Л. Дневник. С., 1992, с. 182. ↑
- [32] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 34–35. ↑
- [33] История на България. Второ прераб. изд. Т. III. С., 1964, с. 363. ↑
- [34] История на България. Т. II. С., 1955, с. 751. ↑
- [35] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 167. ↑
- [36] Груев, С. Корона от тръни Царуването на Борис III 1918–1943 г. С., 1991, с. 321–322. ↑
- [37] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 166. ↑
- [38] Бурилкова, И., И. Гезенко. Българските царе в Народното събрание 1879–1946 г. С., 1996, с. 324. ↑
- [39] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 45–46. ↑
- [40] Недев, С. Откраднати илюзии. С., 1997, с. 254–255. ↑
- [41] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 47. ↑
- [42] Недев, С. Откраднати илюзии. С., 1997, с. 256. ↑
- [43] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 58–59. ↑
- [44] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 136–139. ↑
- [45] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 62. ↑
- [46] Златев, М. Световните войни 1914–1918, 1939–1945 г. С., 1998, с. 65. ↑
- [47] Ботев, Р. Политиката на Уинстън Чърчил за съвет на Европа през Втората световна война. — ГСУ-ИФ, Т. 93–95. 2003, с. 191. ↑
- [48] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 85. ↑
- [49] България между Европа и Русия. С., 1997, с. 270. ↑
- [50] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 148–149. ↑
- [51] Чемпалов, И. Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и в началото на Втората световна война (април 1939 г.-юни 1941 г.). — Исторически преглед, 1962, № 2, с. 58. ↑

- [52] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 149. ↑
- [53] Генчев, Н. Възвръщане на Южна Добруджа към България през 1940 г. — Исторически преглед, 1969, № 6, с. 68. ↑
- [54] Кузманова, А. От Ньой до Крайова. С., 1989, с. 263. ↑
- [55] Генчев, Н. Възвръщане на Южна Добруджа към България през 1940 г. — Исторически преглед, 1969, № 6, с. 69. ↑
- [56] Марков, Г. Добруджанският въпрос в германо-съветските отношения февруари септември 1940 г. — Векове, 1981, № 3, с. 27. ↑
- [57] Генчев, Н. Възвръщане на Южна Добруджа към България през 1940 г. — Исторически преглед, 1969, № 6, с. 70. ↑
- [58] Трифонов, С. Добруджанският въпрос 1878–1944. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992, с. 183. ↑
- [59] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 72–76. ↑
- [60] Димитров, И. Миналото като пролог. Исторически очерци. С., 1993, с. 142. ↑
- [61] Същият. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 28. ↑
- [62] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 196. ↑
- [63] Пак там, с. 197. ↑
- [64] Митаков, В. Дневник. С., 2001, с. 308–312. ↑
- [65] Според Ст. Рачев преговорите стартират на 20 август. — Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 81. ↑
- [66] Недев, С. Откраднати илюзии. С., 1997, с. 259. ↑
- [67] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 63–64. ↑
- [68] Спасов, Л. България, Великите сили и балканските държави 1933–1939 г. С., 1993, с. 110–111. ↑
- [69] Кузманова, А. От Ньой до Крайова. С., 1989, с. 270–275. ↑
- [70] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 57. ↑
- [71] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 65–67. ↑
- [72] Златен фонд на БНР, сигн. номер 8484. ↑
- [73] Генчев, Н. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1998. ↑
- [74] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 81. ↑

- [75] Трифонов, С. Добруджанският въпрос 1878–1944. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992, с. 185. ↑
- [76] Димитров, И. Миналото като пролог. Исторически очерци. С., 1993, с. 143. ↑
- [77] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 82–83. ↑
- [78] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 182. ↑
- [79] Пак там, с. 199. ↑
- [80] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 242. ↑
- [81] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 194. ↑
- [82] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 250. ↑
- [83] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 322–325. ↑
- [84] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 370. ↑
- [85] Недев, С. Откраднати илюзии. С., 1997, с. 274. ↑
- [86] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 174. ↑
- [87] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 84. ↑
- [88] Златев, М. Световните войни 1914–1918, 1939–1945 г. С., 1998, с. 67–68. ↑
- [89] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 255–258. ↑
- [90] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 178. ↑
- [91] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 373. ↑
- [92] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 258–260. ↑
- [93] Тошкова, В. Присъединяването на България към Тристранния пакт. — Исторически преглед, 1969, № 4, с. 61. ↑

- [94] България — своенравният съюзник на Третия Райх. С., 1992, с. 12. ↑
- [95] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 178–179. ↑
- [96] Същият. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 34–35. ↑
- [97] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 86–88. ↑
- [98] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 39. ↑
- [99] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 213. ↑
- [100] Милков, Х. Българската линия в англо-германския двубой в ефир 28 октомври 1940 — 22 юни 1941 г. — Минало, 2003, № 1, с. 80. ↑
- [101] България — своенравният съюзник на Третия Райх. С., 1992, с. 14. ↑
- [102] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 92. ↑
- [103] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 179–181. ↑
- [104] Огнянов, М. Македония преживяна съдба. С., 2003, с. 166. ↑
- [105] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 377–379. ↑
- [106] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 198. ↑
- [107] Михов, М. Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по времето на Втората световна война. — Военно-исторически сборник, 1954, № 1, с. 96–99. ↑
- [108] Семков, М. Пътят към голямата война. С., 1970, с. 59. ↑
- [109] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 382–383. ↑
- [110] Груев, С. Корона от тръни Царуването на Борис III 1918–1943 г. С., 1991, с. 329. ↑
- [111] Пак там, с. 330. ↑
- [112] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 93. ↑

- [113] Влахов-Мицов, С. Владетели в примка. 1992, с. 188. ↑
- [114] Гърдев, К. България и Унгария 1923–1941 г. С., 1988, с. 142. ↑
- [115] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 44–46. ↑
- [116] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 387. ↑
- [117] Пак там, с. 390. ↑
- [118] Пак там, с. 391–392. ↑
- [119] Димитров, И. Миналото като пролог. Исторически очерци. С., 1993, с. 163. ↑
- [120] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 50. ↑
- [121] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 199–200. ↑
- [122] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 202. ↑
- [123] Пак там, с. 203. ↑
- [124] Пак там. ↑
- [125] Сирков, Д. Българската работническа партия в защита на националната независимост на България (1 септември 1939 — 1 март 1941 г.) — В: Известия на института по история на БКП, т. 14, 1965 г., с. 154. ↑
- [126] Пак там, с. 154. ↑
- [127] Чичовска, В. Соболевата акция. С., 1972, с. 47–48. ↑
- [128] Пак там, с. 53. ↑
- [129] Пак там, с. 102. ↑
- [130] Даскалов, Д. Цар Борис трети Познатият и непознатият, С., 2001 г., с. 86. ↑
- [131] История на България в три тома. Т. III, С., 1999, с. 594. ↑
- [132] Пак там, с. 594. ↑
- [133] Пак там, с. 595. ↑
- [134] Пак там, с. 595. ↑
- [135] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 98–100. ↑
- [136] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 204. ↑
- [137] Пак там, с. 208. ↑
- [138] Царица Йоанна. Спомени. С., 1991, с. 111–112. ↑
- [139] Лулчев, Л. Дневник. С., 1992, с. 252. ↑

- [140] Пак там, с. 260. ↑
- [141] Българската дипломация от древността до наши дни. С., 2003, с. 471 ↑
- [142] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 94. ↑
- [143] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63, С., 1970, с. 394. ↑
- [144] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 97 ↑
- [145] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 56. ↑
- [146] Пак там. ↑
- [147] Марков, Г. Светът през XX век. С., 2000, с. 169. ↑
- [148] Емануилов, Е. България в политиката на великите сили 1939–1947 г. ВТ, 2003, с. 88. ↑
- [149] История на България. Т. II. С., 1955, с. 754–755. ↑
- [150] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 61. ↑
- [151] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 201–203. ↑
- [152] Пак там, с. 206. ↑
- [153] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 64. ↑
- [154] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 209–211. ↑
- [155] Сирков, Д. Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. I. С., 1972, с. 448. ↑
- [156] Пак там. ↑
- [157] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 402–404. ↑
- [158] Пак там, с. 410–411. ↑
- [159] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 208–209. ↑
- [160] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 101–102. ↑
- [161] Пак там, с. 104. ↑
- [162] Пак там, с. 105. ↑
- [163] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 215–216. ↑
- [164] Пак там, с. 217. ↑

- [165] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 25. ↑
- [166] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 106–107. ↑
- [167] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 114–120. ↑
- [168] Груев, С. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943 г. С., 1991, с. 45. ↑
- [169] Пак там, с. 346. ↑
- [170] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 78–79. ↑
- [171] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 226. ↑
- [172] Пак там, с. 231. ↑
- [173] Пак там, с. 241–242. ↑
- [174] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 402–413. ↑
- [175] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 291–292. ↑
- [176] Пак там, с. 292. ↑
- [177] Хаков, Д. Основни насоки на външната политика на Турция през Втората световна война. — Исторически преглед, 1967, № 6, с. 18. ↑
- [178] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 292. ↑
- [179] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 112. ↑
- [180] Пак там, с. 114. ↑
- [181] Пак там. ↑
- [182] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 53. ↑
- [183] Същият. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 60. ↑
- [184] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 115–116. ↑
- [185] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 68. ↑
- [186] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 254. ↑
- [187] Пак там, с. 254–255. ↑

- [188] Пак там, с. 255–256. ↑
- [189] Димитров, И. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. С., 1992, с. 77. ↑
- [190] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 258. ↑
- [191] Пак там, с. 261. ↑
- [192] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 420. ↑
- [193] Тошкова, В. Присъединяването на България към Тристранния пакт. — Исторически преглед, 1969, № 4, с. 72. ↑
- [194] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 672. ↑
- [195] Цанков, А. България в бурно време. С., 1998, с. 285–287. ↑
- [196] Пак там, с. 288. ↑
- [197] Марков, Г. Светът през XX век. С., 2000, с. 173–174. ↑
- [198] Лалков, М. Българската външна политика 1878–1944: между екзалтацията и погрома. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г.С., 1992, с. 91. ↑
- [199] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63. С., 1970, с. 426–428. ↑
- [200] Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979, с. 296. ↑
- [201] История на България. Т. II. С., 1955, с. 765. ↑
- [202] История на България. Второ прераб. изд. Т. III. С., 1964, с. 377. ↑
- [203] История на България в три тома. Т. III. С., 1999, с. 597. ↑

ГЛАВА ТРЕТА

В ПАКТА

След присъединяването на България към Тристранния пакт, Великобритания решава да прекрати дипломатическите си отношения с нея, както впрочем английската дипломация по-рано предупреждава българските управници. На 2 март 1941 г. Рендел е на аудиенция при царя и му заявява английското намерение за прекратяване на отношенията, и както пише Илчо Димитров го пита дали нещо налага неговото оставане в София. Царят показва неангажираност, но споменава, че когато немските войски настъпвали в Румъния и Унгария, Англия не реагирала по този начин. Английският дипломат заявява, че в този случай става въпрос за реална опасност за Англия и за нейната съюзница Гърция. На 5 март Рендел официално съобщава за прекратяването на дипломатическите отношения между Великобритания и България. След като чува за това по радиото, пълномощният министър в Лондон — Момчилов телеграфира до София, че си подава оставката. От двореца са отстранени придворните дами сестри Петрови, които на 1 март „демонстративно“ канят Рендел на чай. България прекратява дипломатическите си отношения с Полша, Белгия и Холандия.^[1] Д. Сирков пише, че на 3 март президентът Рузвелт блокира българските авоари в САЩ.^[2] Според П. Шопов в резултат на присъединяването на страната към Тристранния пакт, на 4 март Рузвелт блокира българските авоари в САЩ, също на 4 март той подписва заповед, „по силата, на която се замразява всякаква българска държавна собственост в САЩ или такава на български граждани.“^[3] Съветският съюз реагира отрицателно на присъединяването на България към пакта. Вишински заявява на Стаменов, че присъединението към договора разширява войната.^[4] На 3 март СССР декларира своята отрицателна позиция за влизането на България в пакта. След 5 март персоналът на британската легация отпътува за Истанбул. Там в хотел „Пера Палас“ се случва неприятен инцидент. В

един от куфарите на легацията избухва бомба, която убива трима и ранява 22 души. За експлозията Англия обвинява България, а пък от българска страна се твърди, че това е или английска инсценировка, или става въпрос за небрежно боравене със собствените експлозиви, за което английското разузнаване е наясно.^[5] След пристигането в Англия, на вече бившия английски пълномощен министър в София — Рендел му е зададен въпрос защо българският цар избира Германия. Той отговаря кратко: „Страхът от Русия.“^[6] Английският дипломат не би сгрешил, ако към това твърдение бе добавил и невъзможността на Великобритания, демонстрирана нееднократно в навечерието и началото на войната, да окаже реална помощ на България или на някоя друга страна. Преценката на английския премиер за влизането на България в пакта е: „...предателско съучастие на Борис и неговото правителство.“^[7]

Подписа си под протокола за присъединяването към пакта слага Филов, а не Попов, който твърди, че е болен и остава в София. Преценката на Германската служба за сигурност за българския външен министър се изразява в доклад от края на ноември 1940 г., в който се казва: „Министърът на външните работи Попов трябва да се смята за глашатай на противниците на дружелюбната спрямо Оста политика.“^[8] На 2 март в Народното събрание правителственото мнозинство гласува декларацията за присъединяването на България към Тристранния пакт. На опозицията не се дава възможност да изкаже своята отрицателна позиция по отношение на присъединяването на страната към агресорите. Те внасят протестна интерпелация за разглеждане от парламента, но тя е оставена без разискване.^[9] На 3 март германците искат от българското правителство представителите на Полша, Белгия и Холандия да бъдат изгонени от София и правителството удовлетворява това немско желание. В знак на протест относно присъединяването на България към Оста българският пълномощен министър в Лондон Никола Момчилов си подава оставката, а външният министър му я приема веднага. А ето и какво е мнението на самия Филов за Момчилов: „Много съм доволен, че по този начин се отърваваме от този неуравновесен човек, който се чувства повече англичанин, отколкото българин.“^[10] На 5 март при Филов се явява пълномощният министър на Великобритания в София Рендел, който, освен че нотифицира преустановяването на англо-българските

дипломатически отношения, обвинява българското правителство, че е поканило пълномощните министри на английските съюзници Полша, Белгия и Холандия да напуснат страната. Но министър-председателят му възразява, че правителството никога не е признавало техния дипломатически статут. Рендел иска въпросните дипломати да го придружат във влака, осигурен от българското правителство да отведе персонала на английската легация в Турция, но Филов отново възразява, че те не са дипломати и не би могъл да направи това нещо. След срещата си с Рендел Филов отива при царя и настоява за изгонването на придворните дами сестри Петрови, които предизвикват скандал с поведението си. Първомартенският чай с Рендел предreshава участва им. Царят се съгласява, че те трябва да бъдат отстранени.^[11]

На 25 март 1941 г. правителството на Цветкович присъединява Югославия към Тристранния пакт. Два дни по-късно — на 27 март, ген. Симович извършва преврат и извежда страната от Оста. Хитлер предприема мълниеносни мерки. Още на 27 март вечерта той подписва директива № 25 за ликвидирането на Югославия. Във военната акция, с териториални отстъпки, трябва да се привлекат България и Унгария. Същият ден Драганов е извикан на разговор с Хитлер и Рибентроп. Заявено му е, че новото положение открива въпроса за Македония.^[12] На 28 март вечерта Филов, Габровски и Попов са на посещение при царя. След като Попов и Габровски излизат, министър-председателят е задържан от царя, който му дава да прочете една поверителна телеграма от Драганов. В нея се казва, че Драганов е бил повикан от Хитлер, като на срещата е присъствал и Рибентроп. Фюрерът е бил много ядосан на Югославия и е казал, че македонският въпрос в тази обстановка може да се разреши в полза на българите.^[13] На 30 март царят разговаря с Филов за новата телеграма от Драганов, в която пише, че е бил повикан от Рибентроп, който е искал да си изясни българската позиция за Македония. Също така райх-министърът се интересувал дали българското правителство може за 48 часа да организира пропагандни действия. Попов в това време се намира в провинцията, но веднага е повикан в столицата. Отговорът е подготвен от Филов и царя, но Попов отново показва своите отрицателни чувства към германците и особено към Рибентроп. Филов му заявява, че трябва по такъв начин да се представят нещата на германците, та те да не помислят, че българските ръководители се дезинтересират от

македонския въпрос.^[14] На 2 април немски самолети извършват разузнавателни полети над Югославия. Същия ден сръбски части нападат и завладяват граничния пост при Калотина. Задачата на българската армия по време на войната с Югославия е да пази границата ни с Турция.^[15] На 2 април Филов пише в дневника си, че сръбски подразделения са нападнали граничния пост при Калотина и след престрелка са го заели. Българските войници, без да претърпят загуби, са се оттеглили на едно възвишение в близост до обекта. На съвещание с министрите Филов говори, че предпочита Югославия първа да започне военните действия, та да носи и моралната отговорност за един евентуален конфликт. Попов и Даскалов са твърде резервирани.^[16] На 4 април Филов узнава от военния министър, че Югославия ще бъде нападната на 6 април, а акциите откъм Румъния и Виена ще започнат съответно на 12 и 14 април.^[17] На 5 април вечерта Филов споделя със своята съпруга, че на следния ден в 5.30 ч. германците ще атакуват югославската територия. На 6 април това вече е факт, но както пише Е. Филова, София е подложена на бомбардировки от страна на сръбски самолети.^[18] Ето какво е записал Богдан Филов в своя дневник на 6 април, неделя: „Тази сутрин в 5 1/2 почнаха военните действия на германците срещу Югославия. Още сутринта сръбски аероплани бомбардираха Кюстендил, дето са дадени доста жертви, без ние да сме се намесили във войната. ... В 21 1/2 един сръбски аероплан хвърли бомби над София в квартала Булина ливада; има разрушени няколко къщи и осем убити, повечето жени и деца.“^[19] Същия ден Филов е на аудиенция при царя и констатира, че монархът е малко възбуден, но е доволен, че военните действия са започнати най-напред от югославска страна.

Правосъдният министър Митаков узнава за германското нападение над Югославия и Гърция от радиото. Това е доказателство, че министри от кабинета са държани настрана и не им се съобщават поверителни въпроси, засягащи България. Част от мнението на министъра за започналата война срещу Югославия е: „На измяната германците отговарят с гнева на един бог.“^[20] На 7 април на заседание на Министерския съвет се предлага да се състави протестна нота. Първоначално Попов е против, защото нямало смисъл да се протестира, но след това той съставя нотата и извиква югославския

пълномощен министър да му я връчи. Последният заявява, че в момента няма връзка с Белград и не може да предаде нотата на югославското правителство. Още докато пълномощният министър се намира в Министерския съвет, се обявява въздушна тревога.^[21] На 8 април се получава телеграма от Драганов, който пише, че Рибентроп му е заявил, че се налага да отиде в София и да изложи искането на Хитлер три български дивизии да окупират югославска Македония и да поемат административни функции, за да може немските военни части да се освободят от този ангажимент. На следния ден, 9 април, Филов е при царя, който не иска да се използва термина окупация, а настоява да се говори, че българските войски ще пазят реда в Македония. Филов предлага да не се изчаква завръщането на Драганов, а веднага да се уведомят германците, че българското правителство е съгласно да поеме този ангажимент. Филов се среща с Попов и Даскалов и им излага положението, но Попов е категорично против и отново започва да говори за своята оставка. Генералът е съгласен по принцип, но иска една германска бронирана дивизия да подсигури България срещу евентуални турски действия. Междувременно пристига новината, че поради лошо време самолетът, с който пътува Драганов, е кацнал на друго летище и пълномощният министър няма да успее да пристигне в столицата. „Видяхме в това намеса на провидението и атакувахме наново Попов.“^[22] — пише Филов. Накрая Попов се предава и след като царят дава своето съгласие по телефона, министър-председателят уведомява германците, че българите са готови да заемат предложената им територия.

На 12 април при царя се събират Филов и току-що пристигналият Драганов, който трябва да изложи ситуацията, създадена се в Берлин след преврата в Югославия. Хитлер му е казал, че въпросът за Македония вече може да се разреши, а на 8 април Рибентроп му съобщава, че три български дивизии трябва да заемат Вардарска Македония. След това Филов пише: „Попитам изрично станало ли е дума да поемем ние администрацията. Отговори, че не, макар в телеграмата му да стои, че се касае и за администрацията. Казахме на Драганов, че всичко това вече е уговорено и му показахме картата, где ще бъдат разположени дивизиите.“^[23] Д. Сирков пише: „Рано сутринта на 6 април 1941 г. хитлеристка Германия и фашистка Италия атакуват Югославия от три страни — изток, север и запад, от

България, Румъния, Унгария, Австрия, Италия. В нападението участва и Унгария.“

На 18 април влиза в сила, подписаното предния ден в Белград споразумение за „безусловна капитулация“ на югославската армия. Едновременно с югославската акция немците започват изпълнението на плана „Марита“ за окупиране на Гърция. На 27 април пада Атина, а към 1 юни и остров Крит, с което окупацията на страната приключва.

[24] Предстоящото връщане на Македония и Западна Тракия предизвиква голяма радост сред управляващите. В. Митаков пише в своя дневник: „Аз лично съм неимоверно смутен: България свободна, Македония наша, Тракия наша! Нима това не е сън? Нима това е действителност? Паднете на колене и благодарете на Бога, който ви праща тая милост! Радиото свири български хора, македонския химн! Цяла България слуша: слуша Добруджа, слуша Македония, слуша Тракия! Навсякъде, където тупти българско сърце, блика радост и възторг!“ [25] В този дух Митаков продължава да се възхищава на българския успех и накрая фанатично завършва: „И всичко това, тая велика радост, това неземно щастие ние дължим на един — на немския народ, на един човек — на вожд на немския народ Адолф Хитлер — най-великия човек на нашата епоха, за когото няма титла — полубог, бог. Човешката история не познава по-голяма фигура. Ние сме щастливи още и затова, че живеем в тая епоха, че живеем във века на Хитлер; че сме свидетели на неговите подвизи, на неговите дела, на неговите творения. Потомствата ще ни завиждат, ще гледат на нас с чувството на респект само затова, че сме живели в тая велика епоха, че сме съвременници на тоя велик човек, на тоя полубог, на тоя бог.“ [26]

Ив. Попов пише, че на 13 април Белград е завзет, а на следния ден кралят и югославското правителство бягат от страната със самолети. На 17 април новосформираното югославско правителство подписва безусловната капитулация. Паралелната война срещу Гърция също е успешна за Германия. На 21 април капитулира Епирската армия, а на 27 април гръцката столица е завладяна. Слабите английски военни формирования не успяват да окажат реална помощ на гръцките си съюзници. Окончателната съпротива на гърците и англичаните е сломена с превземането на о. Крит чрез успешно извършен германски парашутен десант. [27] Германците протакат навлизането на българската армия в новите земи, оправдавайки се с това, че не бива да дразнят

Турция, но за забавянето допринасят и противоречията, които имат със своите италиански съюзници по отношение на Македония.

На 19 април цар Борис има среща с фюрера във Виена, като срещата е поискана от монарха. Целта е да се уточни кои земи ще бъдат предоставени на България. „Хитлер обеща да даде на България Тракия до линията Дедеагач — Свиленград, без да се стига до турската граница, за да не се дразни в този момент Турция.“ В Македония, където се сблъскват българските и италианските интереси, положението е сложно. Една част от Вардарска Македония е заета от Италия, но немците обещават Охрид да бъде под българска власт.^[28] Филов пише, че при заминаването на царя за срещата му с Хитлер на 19 април — денят, когато българската армия започва своето навлизане в Македония, монархът е бил нервен, но при завръщането си на следния ден следобед бил доволен от срещата. Царят поставил въпроса за Солун, но Хитлер оставил разрешението на този проблем след войната, а за Охрид щяла да се вземе предвид и италианската позиция. На 23 април вечерта на среща с Филов и Попов монархът изразява своето безпокойство, че България може да загуби Дебър и Тетово, но двамата министри го уверяват, че това не е толкова съществено. Според Филов „работата се слага така: за Солун Фюрерът още не бил взел решение; също и за гръцка Македония. Сръбска Македония до Шар и Качаник с Враня и Пирот ще бъдат наши; в Тракия на изток от линията Свиленград-Дедеагач ще се направят вероятно концесии на турците.“^[29]

Българите посрещат с изключителен възторг връщането на Македония. Сотир Нанев има щастието да бъде един от първите българи, които навлизат в новите (стари) земи на България. Той пише възторжено: „Ние преминахме границата и влязохме ликуващи в новоосвободена Македония. От гърлата на всички се чува възторжени слова за този многоочакван ден: Македония, люлката на българската писменост, е свободна и присъединена към майката родина.“^[30] На 19 април Германия дава зелена светлина на София и българската армия започва да навлиза във Вардарска Македония и Беломорска Тракия, а царят вече е наричан „обединител“.^[31] Беломорската област е дадена на България като компенсация за влизането на страната в Тристранния пакт, а въпросът за Вардарска Македония се разрешава внезапно, най-вече поради събитията в Югославия. Ако тя бе останала лоялна към

Германия, този болезнен за България проблем нямаше да получи такова решение. Германия няма намерение да задоволи България за сметка на Югославия, но след като последната изневерява на Тристранния пакт, Берлин решава сурово да накаже западната българска съседка. В Македония започват безкрайните търкания с италианците, които искат да откъснат повече части от територията на Македония и да ги присъединят към територията на Албания.^[32] Усилията, положени в Беломорската област от страна на новата българска администрация, подробно са разгледани в непубликувания дисертационен труд на Ваня Стоянова „Беломорската област 1941–1944 г.“ (1991 г.) Новите земи, включени в Царство България, според Ст. Рачев изглеждат така: „С тези граници в България бяха включени нови 39 756,6 кв. км и население 1 875 904 души, разпределени така: Македония — 23 807 кв. км и население 1 061 338 души. Беломорието — 12 363 кв. км и население 632 033 души, о-в Тасос — 443 кв. км и население 13 500 души, о-в Самотраки — 184 кв. км с население 3 866 души и Западните покрайнини 2 968 кв. км и население 165 167 души.“^[33]

На 24 април е подписана спогодбата Клодиус-Попов, която дава право на България да администрира новите земи. Вижда се, че Германия не желае на този етап окончателно да разреши териториалните аспирации на България, а предпочита да я държи изкъсо. В Западна Тракия немците създават контролирана от тях територия, към която България има основателни претенции. Егейска Македония също остава извън новоприсъединените земи. България започва въвеждането на българско законодателство в новоосвободените земи, в които се утвърждават три центъра — Битоля, Скопие и Ксанти.^[34] На 27 април царят има още две срещи с Карл Клодиус, който е заместник-началник на търговско-политическия отдел към Министерството на външните работи на Райха. При първата среща царят научава, че Охрид и околностите са за България, но някои от населените места, към които България има основателни претенции, са включени към Албания, обаче предвид общата ситуация, Борис изразява своето удовлетворение. След това монархът има съвещание с министрите и следобяд отново се среща с Клодиус. На тази среща за пръв път царят поставя българските аспирации към Егейска Македония. Но в инструкциите на Рибентроп до Клодиус, изпратени

на 4 май, се казва, че предвид италианците, засега трябва да се изчака.

[35] Българската администрация се заема с трудната задача за възстановяването на българщината в новоприсъединените територии. Затруднението идва от това, че гърци и сърби са действали активно против проявите на българско самосъзнание в тези райони. В началото много от бежанците не смеят да се завърнат, заради неясния край на войната, но все пак част от тях тръгват към родните си места. Българската администрация прави всичко възможно завръщащите се да бъдат улеснени във всяко отношение. Започва възстановяването на българските църкви и училища. [36] Ден след подписването на спогодбата Рибентроп нарежда на Клодиус да съобщи в София, че Струга, Гостивар, Тетово се включват в територията на Албания, но Охрид с прилежащите му райони се дава на България. За включените към Албания селища цар Борис на 24 април убеждава Клодиус, че аспирациите на България почиват както на етнографски, така и на географски мотиви. [37] На 10 април 1941 г. е обявена Независимата Хърватска Държава. [38] На 19 април българското правителство признава новата държава, оглавявана от Анте Павелич. [39] Българо-хърватските отношения са разгледани подробно от Н. Кочанков в книгата „България и Независимата Хърватска Държава (1941–1944). Политически и дипломатически отношения“. Тези отношения продължават от април 1941 г. до септември 1944 г., когато правителството на К. Муравиев ги преустановява.

На 14 май 1941 г. се открива сесията на Народното събрание. Филов описва празничната обстановка — залата е окичена с цветя, подготвено е филмиране на изказванията. Министрите са посрещнати с акламации. Филов държи реч, с която официално уведомява за придобиването на новите земи. Но речта на председателя на парламента Логофетов е определена от Филов като нетактична. Тя е дълга, а сутринта на същия ден Логофетов му заявява, че ще каже само няколко думи. В речта си председателят на Народното събрание засяга най-вече италианците — „намеква“ за земите, които се намират под италианска окупация и че те трябва да се дадат на България. Българското правителство вече води спорове по тези въпроси с Италия, но публичното огласяване на българските претенции не е желателно. Това изказване на Логофетов довежда до неговата оставка, която е приета на следния ден, а на 16 май е избран неговият

заместник — Христо Калфов. В началото Филов се колебае, тъй като Калфов е демонстрирал англофилски чувства, но след това приема, че той е най-подходящата кандидатура, а това е и мнението на монарха.
[41]

Гърция прекъсва дипломатическите си отношения с България на 23 април, а България прекратява същите с Югославия на 15 април. Югославското правителство в емиграция прекратява дипломатическите отношения с България на 5 май и се намира във война със същата от 6 април.^[42] На 8 май София е информирана, че Райхът позволява да се заеме административно Тракия, в това число островите Тасос и Самотраки.^[43] В края на май завършва настаняването на българските войски в новоприсъединените области. Обособяват се три области — Беломорска с център Ксанти, Скопска с център Скопие и Битолска с център Битоля. Западните покрайнини са присъединени към Софийска област.

В. Тошкова пише, че присъединяването на новите земи отлично повлиява на правителствения рейтинг. Още повече, че България се сдобива с тях без война и жертви.^[44] През май 1941 г. от Палестина започва излъчване на българската радиостанция „Свободна и независима България“, която се ръководи от УСО. По това време функционира и радиостанцията „Васил Левски“. И двете радиостанции се ръководят от Англия, но дейно участие в тяхната работа вземат лидерите на бившия БЗНС „Пладне“. Задачата и на двете радиостанции е широката антихитлеристка пропаганда сред българския народ.^[45]

Както пише И. Димитров, между Италия и България започват все по-задълбочаващи се проблеми във връзка с Македония. На 28 май цар Борис предприема пътуване до Германия, където води разговори с Хитлер и Рибентроп по проблемите с италианците. Германските управляващи одобряват евентуалното посещение на Борис в Рим, за да търси разрешение на проблемите.

На 9 юни царят пристига в Сан Росоре, където има разговор със своя тъст, който го съветва да търси контакт само с Мусолини, тъй като Чано вече няма голямо влияние. Срещата между двамата се осъществява на 12 юни. След нея е съобщено, че двамата са разговаряли по „общи теми“, а решението на проблемите е оставено за среща, която трябва да се състои между италианските управници и

Филов и Попов. Царят се връща в България на 20 юни.^[46] На 5 юни следобед арх. Сегов посещава министър-председателя и го уведомява, че царят се е срещнал с Хитлер и Гьоринг. Бившият монарх Фердинанд искал да се завърне в България, но с намерението отново да царува. Той изразил недоволство от Филов и Попов, защото те му били пречили да се завърне. Борис трудно го убедил на този етап да отложи това си намерение.^[47] На 12 юни Филов пише в дневника си: „Получи се телеграма от Царя, че днес се срещал в Рим с Мусолини, с когото разговарял час и половина.“^[48] На 16 юни следобед пристига в София секретарят на царя — Ст. Балан, който носи писмо от Борис с информация за срещата му с Мусолини. Дучето не се е изказал ласкаво за Югославия и Румъния, но по отношение на Солун бил на позицията, че при сегашната ситуация градът трябва да се даде на България, за което той щял да настоява. За проблемите, създадени в Македония между българите и албанците, подкрепяни от италианските си приятели, Мусолини определил среща, която да се проведе в края на месеца, с българските министри Филов и Попов или само с единия от тях.^[49]

Царят се завръща в България на 20 юни и вечерта Филов е на аудиенция при него. Монархът му разказва за водените разговори. За Хитлер твърди, че е много положително настроен спрямо българите, а за СССР се изказва войнствено. Царят съобщава, че в Германия му е бил предложен вариант българската азбука да бъде заменена с латиница, но той отговаря, че не ние сме заимствали азбуката от други славянски народи, а те от нас.^[50] На 6 юли от Рим пристига телеграма от българската легация, че посещението на Филов и Попов е определено за 14 и 15 юли, а също така, че в Палацо Киджи са загатнали, че българите трябва да носят подаръци и ордени за Мусолини и Чано. Бил е представен проект за поправка на българо-албанската граница, но в наш ущърб.^[51] Това съобщение е потвърдено и от италианския пълномощен министър в София — Маджистрати. В навечерието на посещението Иван Попов отново се „разболява“, както и в навечерието на подписването на Тристранния пакт. Преценката на Рим е, че това е „дипломатическа болест“.^[52] В крайна сметка Рим се съгласява да отложи посещението за 21 юли. Българо-италианските отношения се изострят най-вече около проблема с хромовата мина при

с. Люботрън, която е в българско владение. Германия внушава на българските управляващи да не се съгласяват на изменение на границата с Италия.^[53] Два дни преди посещението на българските министри в Италия, на 19 юли Рим издава декрет, с който определя българо-албанската граница и селища като Тетово, Кичево, Дебър и др. остават в албанска територия. На 21 юли Филов и Попов са в Рим, където водят разговори с Мусолини и граф Чано. Мусолини заявява, че Солун трябва да бъде български, а за границата трябва да се вземе като основа демаркационната линия от Виена и да се образува смесена комисия. Водят се разговори за разпределението на териториите в Егейска Македония.^[54] През нощта на 10 срещу 11 юли военният министър Даскалов буди Филов с информацията, че италианците са представили ултиматум на българските погранични власти да отстъпят мината, намираща се северозападно от Люботрън, защото ако не я освободят доброволно, италианските войски ще я завземат. Даскалов нарежда да се засилят българските позиции и да се открие огън, ако италианците поискат да настъпят. Филово мнение е следното: „Явно е, че всичко това е нарочно скроено, за да ни поставят пред свършен факт и да продължат същата тактика и на други места.“^[55]

На 17 юли италианският пълномощен министър в София Маджистрати уведомява българското правителство, че италианският кабинет е решил едностранно да определи българо-албанската граница.^[56] На 19 юли Филов и Попов отпътуват за Рим, където пристигат на 21 юли сутринта. Първо те имат аудиенция при крал Виктор Емануил, на която не се засягат политически въпроси. След това двамата са приети от Бенито Мусолини. На срещата присъства и външният министър на Италия граф Галиацо Чано. Основната тема на разговора е границата в Македония. Както Филов пише, Дуче не е давал възможност да се изкажат българските претенции по отношение на Тетово, но за Охрид внимателно е изслушвал българските аргументи, а също и за манастира „Св. Наум“. За него Чано ожесточено се противопоставя, заявявайки, че манастирът бил албански, но Филов убедително се аргументира, че това никога не е било така, а и населението в района е българско. Накрая Мусолини обобщава, че границата ще бъде съобразена главно с Виенската линия и ще се създаде смесена италиано-албано-българска комисия, която на място ще установи границата и тази, или друга комисия ще се занимае с

размяната на населението. Отново Мусолини казва, че Солун трябва да бъде български.^[57]

На 27 юли Филов и Попов са на аудиенция при царя, за да го запознаят с посещението си в Италия. Борис ги уведомява за „съмнителните шетания из страната на персонала от руската легация и хвърлените бомби върху Русе, Плевен и Ловеч.“^[58] Ал. Цанков и воденото от него Народно социално движение по презумпция е ожесточен противник на болшевиизма. Подписването на германо-съветския пакт от 23 август 1939 г. обаче рефлектира върху поведението на цанковистите и те смекчават позицията си по отношение на Москва, но това е само до разрива между двете държави, след това и СССР е включен в списъка на страните, които трябва да бъдат разгромени. Д. Петрова пише за политиката на цанковите привърженици: „През цялата война дейците на НСД са клакьори на хитлеризма и лелеяната негова победа над СССР и съюзниците.“^[59] На 18 юни между Турция и Германия се сключва договор за дружба, само няколко дни преди започването на германо-съветската война.^[60]

След като през лятото на 1940 г. започва разработването на плана „Барбароса“, той влиза в действие на 22 юни 1941 г., когато Германия нападна СССР. Шест дни по-късно в София пристига новият германски пълномощен министър Бекерле, който сменя на този пост Рихтхофен. На 4 юли Бекерле официално връчва акредитивните си писма на царя.^[61] В том III на „История на България“ от 1964 г. за бързото напредване на вермахта и неподготвеността на Червената армия се обвинява Сталин, който решава еднолично всички важни държавни и военни въпроси: „Така в резултат на недопустимата грешка на Сталин при оценката на военностратегическата обстановка в навечерието на войната и на подценяване опасността от война, Съветската армия не бе приведена в бойна готовност.“^[62] Г. Димитров пише в своя дневник на 21 юни 1941 г. по повод предстоящо нападение на Германия над СССР: „Слуховете за предстоящо нападение се множат от всички страни. Трябва да бъдем нащрек.“^[63] На 22 юни рано сутринта се съобщава за германското нападение срещу СССР. Германия иска от правителството българската легация в Москва да защитава и немските интереси, за което е уведомен и българският пълномощен министър Стаменов. Свиква се съвет на министрите, на

който всеобщото мнение е, че засега няма особени причини за тревога, а трябва да се обърне по-специално внимание на комунистите. Филов пише: „По мое предложение се прие комунистическите депутати да се поставят под домашен арест. Според получените от София и провинцията сведения, войната между Германия и Русия се посреща от населението с изненада и униние.“^[64] Същия ден в 7 ч. сутринта Георги Димитров е извикан в Кремъл, където са се събрали съветските ръководители. Димитров констатира, че цари спокойствие, твърдост и увереност у Сталин и неговия екип. Сталин му казва: „Нападнаха ни, без да предявяват никакви претенции, без да искат никакви преговори, нападнаха подло като разбойници.“^[65]

Германия разчита, че войната срещу Съветския съюз ще бъде светкавична. След избухването ѝ България има известни притеснения, че ще бъде поканена от Германия да участва. Но немците искат от нея не военна, а дипломатическа подкрепа. България се задължава да отстоява интересите на Германия в Москва. След немските интереси, България поема задължението да защитава и интересите на Унгария и Румъния, които също са във война със Съветския Съюз.^[66] Както вече бе посочено, в началото на юни цар Борис прави две визити — на 7 юни се среща с Хитлер, а на 12 е в Рим при Мусолини.^[67] По време на срещата с фюрера, според Ст. Груев, царят е разполагал с надеждна информация за готвеното нахлуване в СССР. Хитлер се е изказвал за Съветския съюз отрицателно и подхвърлил българите да заменят кирилицата с латиница, но „цар Борис отмина с мълчание тази идея.“^[68] В дневника на Филов се твърди, че царят е отговорил на Фюрера, че другите славянски народи са взаимствали азбуката от нас. Така твърдението на Груев, че царят е отминал с мълчание този въпрос, не е съвсем точно.

Когато Германия напада СССР, българската полиция арестува народните представители комунисти и предлага на парламента тяхното отстраняване. Без разисквания XXV ОНС касира комунистите.^[69] П. Шопов пише, че два дни след започването на германо-съветската война президентът на САЩ на пресконференция заявява, че ще има американска помощ за СССР, но все още няма яснота от какво се нуждаят Съветите.^[70] След германското нахлуване в СССР, в Москва на 12 юли се подписва англо-съветско споразумение за взаимопомощ

във войната срещу Германия.^[71] На 23 юли 1941 г. от СССР започва да предава радиостанция „Христо Ботев“. Няколко месеца по-късно, на честотите на Радио „София“ започва да излъчва друга радиостанция — „Народен глас“, с говорител Станке Димитров-Марек. Радио „Москва“ и Радио „Лондон“ също излъчват емисии на български език.

След нахлуването на германците на територията на СССР, българското правителство решава да нанесе превантивен удар срещу комунистите. В том III от „История на България“ от 1999 г. ръководителят на Държавна сигурност Никола Гешев е квалифициран като суперполицай и се казва, че той е навлязъл дълбоко в комунистическите работи и е имал дори агент в Москва, който го е осведомявал за заповедите на Задграничното бюро на БРП до българските комунисти. Твърди се също, че марксистката историография умишлено не споменава името на Гешев и неговата служба.^[72] През август и септември с подводници и парашути в България са изпратени 56 подготвени комунисти от СССР за борба срещу властта. Благодарение на информатор от Москва с псевдоним Альоша, който съобщава за изпращането на политемигрантите, почти всички са ликвидирани — успяват да се спасят едва седем от тях.^[73] Филов предлага на монарха дипломатическите отношения с Москва да бъдат преустановени. Царят по принцип е съгласен, но е на мнение да се изчака и да се направи тази стъпка, ако се случи още нещо.

На 2 септември Филов, уведомен от Попов, записва в дневника си: „Италианците с декрет определили границата на Албания на 12 август след нашето заминаване от Рим. Направили са на всеки случай малка поправка при Охрид и Ресен, като ни дават на юг и Пещани. Искат да побързаме сега с назначението на комисията, която ще установи границата окончателно. Ще гледаме да протакаме колкото се може повече.“^[74] Наистина съставянето на смесена българо-италианска комисия се протаква достатъчно дълго. Тя започва работа в Тирана едва на 20 октомври 1942 г. Като основа комисията има демаркационната линия Рибентроп-Чано от април 1941 г.^[75] Първата работна среща на смесената комисия продължава до 26 октомври. На 7 ноември се провежда второто събиране на комисията, което се състои в Скопие. На тази среща основно се разглеждат случаите на двувластие, които не са редки и засягат български населени пунктове в българската част на Македония, а техните имоти са в територията, управлявана от

италианците. Българската делегация предлага на италианската имотите да се прехвърлят към населените места и по този начин те да попаднат под български контрол. Но италианците искат не имотите да се присъединят към селищата, а последните да се прехвърлят към имотите. По този начин селищата биха попаднали под италиански контрол.^[76] Все пак е решено т.нар. двувластници да бъдат снабдявани с временни удостоверения за пресичане на демаркационната линия. Третата и последна работна среща на смесената комисия по уточняване на линията, се състои в Тирана от 11 до 31 март 1943 г. Тази среща е най-трудна, тъй като италианците искат цялата водна площ на Охридското езеро. Във Виена Рибентроп и Чано не прокарват демаркационна линия през водите на езерото и това дава право на италианците да претендират за цялата водна повърхност. Но българите твърдо настояват водната площ на езерото да бъде пропорционална на бреговата ивица и са против цялото езеро да бъде италианско. В крайна сметка италианците се съгласяват и този болезнен въпрос е разрешен, като е прокарана демаркационна линия през водите на Охридското езеро.

На 29 март 1943 г. между Италия и България се подписва протокол за уточнената демаркационна линия в Македония. Това споразумение трябва да влезе в сила от 15 юни 1943 г., но делегациите на двете страни постигат съгласие за едномесечно закъснение.^[77]

Ето какво записва Георги Димитров в дневника си на 3 октомври 1941 г. по отношение на военната обстановка: „Лошо, много лошо. Нашата артилерия е по-добра от тази на немците. Авиацията също. Нашите бойци са храбри. Но организацията ни е по-слаба. Командният състав е по-малко подготвен. Немците печелят обикновено, благодарение на по-добрата организация и своите хитрости. В пряк бой те не издържат.“^[78] На 7 октомври, когато германските войски са близо до съветската столица, „Сталин лично е предал послание на българския пълномощен министър в Москва за сключване на сепаративен мир между Германия и СССР. България е трябвало да изиграе ролята на посредник между двете воюващи страни.“^[79] М. Златев пише, че планът за овладяването на Москва с кодовото название „Тайфун“ започва на 30 септември. Към края на ноември немците достигат на 25–30 км от съветската столица. Но за пръв път вермахтът претърпява големи загуби и неуспехи. В началото на декември

Червената армия успява да спре немското настъпление и преминава към контранастъпление, а щабът на вермахта се ориентира към отбранителни действия.^[80] На 13 ноември Попов съобщава на Филов, че германците се интересуват неофициално дали България би подписала Антикоминтерновския пакт. В 16 ч., същия ден, на кратко заседание Министерският съвет единодушно решава да присъедини страната към този пакт.^[81] На 24 ноември Попов заминава за Берлин, където трябва да подпише документа.^[82] На 30 ноември вечерта той се завръща от Берлин. Посрещнат е от четирима министри и заедно отиват в дома на Филов, където Попов разказва впечатленията си от посещението в Германия. Той изразява своето задоволство от отношението на германците спрямо България. Те не са искали от нея да се намеси във военния конфликт между Берлин и Москва, а разчитат много на страната ни за доставка на продоволствие. „Гьобелс казал на Попов пред свидетели, че немците изпитват истинско приятелство поради техните бойни качества само към два народа: финландците и българите.“^[83] Пактът е подписан от Иван Попов, който този път не е „болен“, както на 1 март 1941 г..^[84] „На 25 ноември 1941 г. в Берлин, освен България, към Антикоминтерновския пакт се присъединяват още шест сателитни държави — Дания, Финландия, Хърватско, Румъния, Словакия и Нанкинското правителство на Китай.“

„В началото на декември 1941 г. английското правителство обявява война на Румъния, Унгария и Финландия, но не се решава да обяви война на България.“^[85] Емигрантското правителство на Югославия отправя въпрос към английското правителство защо България не е включена в списъка на държавите, на които кралството обявява война. Англичаните се оправдават с мотива, че Москва е поискала такова обявяване. За разлика от останалите, България не е във война със СССР и поради този факт Лондон декларира, че не е във война със София.^[86] След отказа на Лондон да обяви война на България, събитията се стичат така, че България първа обявява война на Великата сила. На 7 декември японците атакуват военната база на САЩ Пърл Харбър, намираща се на Хаваите, а на следния ден обявява война както на САЩ, така и на Великобритания.^[87] Въпреки че американците са имали сведения за готвеното нападение над

тихоокеанската база, те не вземат превантивни мерки. На 8 декември президентът Рузвелт иска от Конгреса влизането на САЩ във войната и той гласува единодушно.^[88] На 12 декември към обяд германците настояват пред българите, а и пред останалите членки на Тристранния пакт, да скъсат отношенията си със САЩ и Великобритания и да им обявят война. Филов свиква Министерския съвет, на който се взема решение в този дух, като само министрите Кушев и Горанов изразяват резервираност. В 19 ч. Филов и Попов са при царя, който приема правителственото решение, но както пише Филов: „очевидно неохотно и беше доста нервен и загрижен.“^[89]

На 13 декември на заседание на мнозинството правителствената декларация е одобрена и е решено да се приеме с акламации и без разисквания още същия ден. В 12.30 ч. е началото на заседанието на Народното събрание, където присъстват дипломати от всичките членки на Тристранния пакт. Правителствените депутати аплодират декларацията, само Н. Мушанов се опитва да вземе думата, но тя не му е дадена. Прави впечатление, че Филов зорко наблюдава и подробно описва в дневника си кой, как и дали е ръкопляскал на неговата реч, която не пропуска да отбележи, че е предавана по радиото.^[90] Бъдещият министър и настоящ депутат Дочо Христов преценява обявяването на война като прибързан и ненужен акт от страна на българското правителство. В своите мемоари той пише, че не се солидаризира с управляващите, като се въздържа да подкрепи в Народното събрание правителственото решение. Той все пак оправдава Филово правителство за взетото решение с „моментната конюнктура“.^[91] След японското нападение над Пърл Харбър на 7 декември САЩ влизат във войната. Всички съюзници трябва да им обявят война, включително и България. Царица Йоанна пише, че след решението на българския парламент за обявяване на война на САЩ и Великобритания царят изчезнал и агентите не могли да го открият чак до вечерта. Тогава царят бил намерен в един тъмен ъгъл в храма „Св. Александър Невски“. На същия този 13 декември са организирани демонстрации, подкрепящи решението за обявяване на война, а участниците в тях предприемат действия срещу легациите на Великобритания и САЩ. Вечерта царят кани американския пълномощен министър и лично му поднася извиненията си за вандалските прояви на демонстриращите и нарежда още същата нощ

да се поправят пораженията. Царят заявява, че американските граждани, които имат желание, могат спокойно да останат в България. Американският колеж продължава своята дейност с американски преподаватели.^[92] В спомените си Александър Цанков пише, че влизането на България във война със Великобритания и САЩ е било погрешен ход. Тезата му е, че единствен царят решава тези въпроси. Ето как Цанков характеризира българските действия по отношение на двете могъщи западни сили: „Грешка в политиката на цар Борис беше обявената война на Англия и Америка. За мен и за всички държавници остана неизвестно по кои причини се появи тая война. Всички бяхме не само изненадани, но и смутени. Общо бе неодобрението и недоумението.“^[93] Ето какво е мнението на съпругата на министър-председателя, което тя записва в дневника си: „Ние обявяваме война на Америка. Разбира се, само на теория. Това не ще има голямо влияние. Америка е далеч.“^[94] Пълномощният министър в САЩ Димитър Наумов научава от пресата за обявената война от България на САЩ и понеже смята, че това е нереално пише телеграма да го уведомят, че не е вярно. Той смята, че България само скъсва дипломатическите отношения, струва му се невероятно обявяването на война.^[95] Външният министър Попов нарежда да уведомят Наумов, че става въпрос за война и че България не е направила нищо повече от това, което е направила Унгария, която също е във война със САЩ. Активисти на младежката организация „Бранник“, инспирирани от правителствени фактори, нападат с камъни легациите както на САЩ, така и на СССР. След като цар Борис научава за тези своеволия на младежите, нарежда веднага да се нормализира обстановката и пораженията да се поправят. П. Шопов твърди, че „Попов признава по-късно, че на всеки участник били дадени по 3 павета и по 200 лева.“^[96]

На 25 декември Англия обявява война на България.^[97] Първоначалната позиция на САЩ е да не обявява война на сателитите на Германия, но по-късно тази позиция еволюира и на 6 юни 1942 г. Съединените щати обявяват война на България, Унгария и Румъния.^[98] Краят на 1941 г. не е твърде оптимистичен за българския управляващ елит, а и за българския народ. България е във война със САЩ, Великобритания, Гърция, Югославия, Южноафриканския съюз, Чехословакия, Никарагуа, Гватемала, Нова Зеландия, а Иран и

Мексико скъсват отношенията си със София.^[99] На 24 декември Попов съобщава на Филов, че германците искат три български дивизии да окупира Моравско. Филов пише в дневника си, че тези дивизии ще бъдат изпратени, защото явно германците искат да освободят своите войски от това задължение, а българите ще избегнат поемането на други ангажименти, например участие във войната срещу СССР.^[100] Сформира се Първи окупационен корпус, който трябва да поеме щафетата от немските войски. Задачата на корпуса е да запази мирна обстановката в поверената сръбска територия. Корпусът формално минава под командването на главнокомандващия германските войски в Сърбия. Дислоцирането на българските военни започва на 7 януари 1942 г. и трябва да приключи до 15 същия месец. Въпреки че корпусът формално е под немско командване, при по-важни случаи трябва да се уведомява и щабът на българската войска. За командващ корпуса е назначен ген. Николов. Ето какво пише ген. Иван Попов за окупирането от български войски на част от сръбската територия по искане на германците: „Сръбското население в окупационните области посрещна българските войски с видимо спокойствие, но със затаена омраза към новите окупатори.“^[101]

След по-малко от месец от влизането на САЩ във войната президентът Рузвелт инициира приемането на декларация на Обединените нации за борба срещу агресора. Декларацията се подписва на 1 януари 1942 г. от 26 страни. Тя остава отворена за подписване и от други държави.^[102] В началото на януари 1942 г. Рибентроп, посредством пълномощния министър в София Бекерле, предлага среща на цар Борис. Монархът заявява пред Бекерле, че с удоволствие би се срещнал с външния министър на Германия, а и самият той възнамерява да посети Хитлер. На 22 март 1942 г. цар Борис заминава с влак за Германия. Ст. Нойков и В. Радев пишат, че на тази среща българският цар изразява своето задоволство от факта, че Хитлер е благосклонен към България и гледа на нея като на „стабилизиращ фактор на Балканите.“^[103] Преди заминаването си, на 8 февруари, цар Борис се консултира с Попов и Филов дали политическата обстановка е подходяща за посещение в Германия. Той получава съвет, че ситуацията е удобна за едно посещение в Германия.^[104] На 20 март царят уведомява Филов, че посещението при Хитлер е определено, като му е препоръчано да използва маршрута през

Румъния, но царят намира този маршрут за труден и на своя отговорност решава да използва маршрута през Сърбия. Царят казва на Филев да предупреди германската легация за царското решение, а също и да изрази задоволството на монарха от предстоящата среща с фюрера.^[105] На следния ден — 21 март 1942 г., четирима министри са при царя, за да обсъдят въпросите, които ще бъдат повдигнати на срещата с Хитлер. Мнението на всички е, че германците не биха поискали военна помощ от България срещу СССР, след като не са направили това до този момент. На 22 март царят отпътува с влак за срещата си с Хитлер.^[106] Срещата между двамата е на 24 март 1942 г. Хитлер признава, че неговите военни искали да се отдалечат на голяма дистанция през зимата от руските войски, като имат предвид случая на Наполеон, но фюрерът бил против и това довело до отстраняването на Фон Браухич и едноличното поемане на военното управление от самия Хитлер. Той признава пред българския монарх, че германците са загубили около един млн. души и че доставянето на хранителни припаси е твърде ограничено, защото са необходими около 120 влака на ден, а до войските стигат едва 10 влака. Според Хитлер поради големия студ картечниците засичат и обкръжената 6-та армия се е справила със ситуацията с доставки по въздуха. (Трябва да се уточни, че по това време 6-а армия не е била обкръжена.) Той обаче е убеден, че с неговите четири млн. резерви ще успее да се срещне със съюзниците си от Япония на Персийския залив, минавайки през Кавказ.^[107]

На 25 март царят има среща с Рибентроп, който му поставя искането България да скъса дипломатическите си отношения с Москва. Но Борис му заявява, че съветската легация е под строг контрол и не може да развива подривна дейност, а ако се скъсат отношенията, има опасност от съветски военни нападения по българското черноморско крайбрежие. Царят споделя с външния министър и съмненията си, че германци подпомагат ген. Христо Луков, който „плетял интриги срещу него в Германия, поради което той моли германските официални служби да не му оказват подкрепа в това отношение.“^[108]

Царят се завръща от Германия на 2 април следобед.^[109] На 3 април Филев е при царя, който му разказва за срещите си с Хитлер и Рибентроп. Хитлер му казал, че положението на вермахта в СССР не е завидно и че доставките с продоволствия са изключително затруднени.

Но фюрерът не отстъпил пред своите генерали и сам поел цялата отговорност за войната. Хитлер намекнал за евентуално разширение на българската окупация в Сърбия. Рибентроп поискал от царя да се преустановят българо-съветските отношения, но след това се съгласил този въпрос да се отложи, докато не се засили военното присъствие в Черно море.^[110] На 8 април 1942 г. арх. Сегов посещава Филов и го уведомява, че царят има намерение да направи кабинетна реконструкция, като в бъдещото правителство ще останат министрите Филов, Габровски, Божилов и Василев. Следобед министър-председателят е при монарха, който го запознава с планове си за кабинетна промяна.^[111] Витка Тошкова пише, че Германия издава политическа карта на „Дунавското пространство“, която е валидна за април 1942 г. Там териториите на Македония и Тракия, присъединени към България, са дадени само под българско административно управление, а границите са посочени като временни.

Случайно или не, след царската визита при Хитлер, на 11 април е извършена „реконструкция“ на кабинета. Извадени са колебливите Иван Попов — министър на външните работи и военният министър ген. Теодоси Даскалов.^[112] На 11 април Г. Димитров отразява в дневника си правителствената промяна в България, а на следния ден, по отношение на новото правителство пише: „Да се оцени като резултат от вътрешната борба в страната и армията по въпроса за прохитлеристката ориентация и изпращането на български войски срещу СССР. Народът иска коренна промяна на външната политика и истинско национално правителство.“^[113] През май Сегов се намира на посещение в Германия с цел да подготви смяната на Драганов като пълномощен министър. Филов пише, че успява, като предложът за смяната бил недостатъчната активност на Драганов. Наследникът на Драганов е Загорев, който след кратко колебание приема поста. На 29 май Филов уведомява Драганов за неговото отзоваване. Основният мотив, който се изтъква от царя в телеграмата до Драганов е, че в Берлин трябва да отиде човек, който добре е запознат със стопанските въпроси.^[114] През август 1942 г. смяната на Първан Драганов е вече факт. Драганов е изпратен като пълномощен министър в Мадрид.^[115] През май в София е италианският стопански министър Рикарди, за да установи икономически контакти между двете страни. На 7 октомври в Рим българският министър на търговията Захариев и Чано подписват

договор за икономическо сътрудничество.^[116] Преговорите, които се водят между Италия и България по отношение на териториалните спорове, след „дълги пазарлъци“ завършват със сключване на спогодба за демаркационната линия, която е подписана в Тирана през 1943 г. Както И. Димитров отбелязва, това споразумение идва прекалено късно и не изиграва своята роля.^[117]

През май и юни съветска делегация начело с Молотов посещава Лондон и Вашингтон. Молотов настоява за откриване на втори фронт, но Чърчил не бърза и заема позиция, че англо-американските войски ще преминат Ламанш през 1943 г. по английска преценка. На 26 май в Лондон се подписва договор с Великобритания, който на практика замества споразумението от 12 юли предната година. На 11 юни във Вашингтон се подписва подобно споразумение и със САЩ. Английската позиция е британско-американските войски да открият фронт в Северна Африка.^[118] Англо-американските преговори, проведени през юли в Лондон, довеждат до решението от 25 юли 1942 г. през същата година да не се открива втори фронт в Европа, а да се направи съюзнически десант в Северна Африка. Американската делегация първоначално е против десанта, но по-късно получава инструкции от Рузвелт да се съгласи с англичаните.^[119]

Радиостанция „Христо Ботев“ започва своето функциониране след интервенцията на вермахта над СССР. За главен редактор на предаванията ѝ е определен Васил Коларов, а негови помощници са Станке Димитров, Вълко Червенков и Карло Луканов. Именно Луканов на 17 юни 1942 г. чете по радиостанция „Хр. Ботев“ програмата на Отечествения фронт.^[120] В нея се казва, че трябва да се скъса с Райха и Оста, да се сближи България със СССР, да се възстановят отношенията с останалите балкански държави, да се сваля Филовото правителство и да се избере Велико народно събрание, което да определи формата на управление на страната.^[121] Филев посещава царя на 10 юли вечерта и записва в дневника си: „Говорих му продължително и твърде настоятелно, че и ние вече би трябвало да вземем участие в борбата против болшевиките, макар и символично с един доброволчески отряд. Ние сме почти единствените в Европа, които не вземаме участие в тази борба.“^[122] Според него неучастието във войната най-вече ще ползва италианците и че ангажиментите, които българската армия е поела в

Сърбия, не са достатъчни. Царят отговаря, че по този въпрос трябва да се помисли, но го предупреждава да не споделя с никого тази идея.

През август 1942 г. обстановката по българо-албанската граница се усложнява. Има сблъсъци, в които участват и албански чети.^[123] На 16 септември 1942 г. вътрешният министър информира Филов за обиска на съветското консулство във Варна, което по българско искане и след дълги перипетии се закрива. Повод за обискиране на консулството е информация, че там се намират 8 автоматични пушки, но такива не са намерени. Според Филов полицията е действала неправилно, защото първо е поискала разрешение да влезе в консулството и през това време съветските чиновници са имали възможност да укрият пушките, въпреки че сградата е била опасана от кордон полицаи. След срещата си с Габровски, министър-председателят, който изпълнява и функциите на външен министър, приема съветския пълномощен министър Лавришчев, който остро протестира срещу действията на полицията. Филов му напомня, че полицията не е била в нарушение на международното право, според което консулствата се ползват с екстериториалност, както легациите. Лавришчев казва, че това е трябвало да се спазва, но Филов забелязва, че това е така, само когато и другата страна е коректна. Лавришчев отхвърля думите на Филов, че полицията е намерила в консулството експлозиви и радиопредавател. Филов отбелязва, че трябва да изрази протест за последното самолетно нападение над България със съюзни самолети, които обаче са хвърляли съветски бомби, защото по парчетата от тях са забелязани руски знаци, като сърп и чук, а също така и букви на кирилица, а „...той с усмивка забеляза, че у германците сега имало достатъчно такива материали. Значи, германска провокация! Ето хора, които на черното викат бяло. Казах му, че по въпроса ще му връча следобед вербална нота и той обеща да предаде протеста в Москва.“^[124] Три дни по-късно, за пръв път придружен и от секретаря на съветската легация Кирсанов, Лавришчев връчва вербална нота, засягаща обискирането на консулството във Варна.^[125] Ето какво е записал министър-председателят в своя дневник на 10 декември 1942 г.: „Днес бях изненадан от две съобщения на Германската легация: 1) искат да пуснем за Турция 20 полски куповски оръдия и други материали, пристигнали вече в България, и 2) да продължим срока за оптиране за чуждо поданство по новия Закон за

поданството, за да не ставало нужда да се изселват ония гърци от Тракия, които биха оптирали за гръцко поданство. Направихме възражение и по двата въпроса. Германците все още не могат да разберат, че трябва да поставят интересите на своите съюзници по-високо от тези на гърци и сърби, които въпреки всички жестове на великодушие, никога няма да тръгнат с тях, както няма да направят това и турците.“^[126]

На 31 декември военният министър ген. Михов заминава на посещение в Германия, откъдето се връща в първите часове на 12 януари 1943 г. Генералът остава доволен от своето посещение, защото германците се съгласяват с българската позиция, че армията ни трябва да бъде качествено въоръжена и дават обещание, че в близко бъдеще ще изпратят модерно оръжие. Постигнато е съгласие, че в Солун трябва да се установи български щаб за по-непосредствено сътрудничество между българи и германци, а също да се укрепи крайбрежието на Бяло море и да се направят летища, и в случай на нужда германски самолети да се притекат на помощ на българите. Фюрерът се изказва не особено ласкаво за италианците, които според него няма да издържат до края на войната. За турците Михов получава уверения, че няма място за притеснение — германското оръжие, което се изпраща за Турция е старо, а хромовата руда е необходима на Германия. Турците започват да изпращат по 9 вагона хромов руда, която минава през българска територия. Германците също заявяват, че разбират притеснението на българското правителство по отношение на националистическите режими в Гърция и Сърбия, но се оправдават с факта, че нямат достатъчно административни кадри. Генералът подхвърля, че сърбите през деня били с немците, обаче през нощта били с Дража Михайлович. „Михов е констатирал много благоприятна атмосфера за нас. Доволни са от нашето държане и помощта, която им оказваме в Сърбия. Фюрерът е казал, че те имат нужда от една силна и добре въоръжена България не само сега, но също и през време на преговорите за мир, както и след тях.“^[127]

На 5 януари 1943 г., на срещата с Хитлер в Източна Прусия, военният министър генерал-лейтенант Михов е придружен от арх. Севов, полковник Попов, полковник Николов и майор Славомиров. Основната задача на това посещение е да се договори въоръжение за българската армия. Хитлер оправдава даването на оръжие на Турция,

против което българите протестират, с обяснението, че има нужда от турската хромов руда.^[128] След разговорите Хитлер нарежда на България да се отпусне „възможният максимум от оръжие“, от което може да се лиши вермахта в този момент.^[129] Като следствие от взетото в края на януари 1942 г. решение на Райха за унищожаване на евреите, в България на 26 август се създава Комисарство по еврейските въпроси начело с Александър Белев, за който мнението на тайните служби на Райха е, че е „благонадежден човек и убеден антисемит.“^[130] На 22 февруари 1943 г. се сключва българо-германско споразумение за депортиране на 20 000 български евреи. При посещението на царя в Германия и при водените разговори с Рибентроп от края на март и началото на април, Борис съобщава на Рибентроп мнението си да се депортират евреите от новоприсъединените земи, а от старите граници на България — само малък брой евреи комунисти, а останалите да се съсредоточат в лагери и да бъдат използвани за трудови дейности.^[131] На 19 март Н. Мушанов се изказва в Народното събрание в подкрепа на българските евреи, същото прави и П. Стайнов на 23 март. Според И. Димитров трябва да се има предвид, че е налице англо-американско внушение поне евреите от старите предели на България да бъдат спасени. На 24 май започва изселването на българските евреи от големите градове и тяхното съсредоточаване в лагери. Отново Мушанов и Стайнов протестират, този път пред Филов, но той отказва да спре изселването. След отказа на министър-председателя двамата лидери на опозицията пишат писмо до царя, в което настояват да се преустановят антиеврейските действия.^[132] На 19 март 1943 г. подпредседателят на народното събрание Д. Пешев връчва на Филов подписка в защита на българските евреи, под която стоят подписите на 43 депутати от мнозинството. Филов пише, че това е голяма демонстрация от страна на Пешев, който предния ден е обещал на председателя на Народното събрание Хр. Калфов да не връчва подписката на Филов преди да говори с него. След упражнен от Филов натиск, някои от депутатите оттеглят своите подписи. На 24 март на заседание на мнозинството Пешев е критикуван и е призован да си даде оставката, но той отказва. Два дни по-късно на заседание на Народното събрание Пешев е бламиран като подпредседател.^[133] Българският народ винаги е проявявал етническа и верска търпимост. И това не датира от новата

ни история, а от много по-рано. Последният български цар Иван Шишман е син на еврейката Сара, която е българската царица Теодора, жена на цар Иван Александър.^[134] Може би най-важна роля в спасяването на евреите от старите предели изиграва мартенската акция на подпредседателя Димитър Пешев. Едва ли Пешев е действал без знанието на двореца, но въпреки неговото бламиране и факта, че някои от депутатите се отказват от подписите си, акцията е успешна и спасява живота на повече от 8 000 български евреи, за разлика от техните събратя от новоприсъединените територии, които с български влакове са превозени до р. Дунав, а оттам хитлеристите ги изпращат в „лагерите на смъртта“.^[135]

В края на януари и началото на февруари 1943 г. завършва грандиозната битка за Сталинград. Контранастъплението на съветските войски започва на 19 ноември 1942 г. и довежда до обкръжаването на голяма немска войска. Успешната за Червената армия сталинградска операция довежда до пленяването на повече от 91 000 немци. На 31 януари в мазето на универсалния магазин, намиращ се в централната част на града, е пленен командващият на VI армия фелдмаршал Паулус заедно с щаба му.^[136] Ген. Ив. Попов пише: „На 10.I.1943 г. съветското командване започна операция за унищожаване на обградената група армии на Паулус. На 31.I. и 1.II.1943 г. групата армии капитулира, около 60 немски дивизии са разгромени и 200 000 немски бойци пленени. Тази голяма съветска победа е прелом във войната на Източния фронт, а също прелом и в цялата Втора световна война.“^[137] По отношение на сталинградската военна офанзива Г. Димитров пише в дневника си на 1 февруари 1943 г.: „Завърши ликвидирането на групата германо-фашистки войски в района на Сталинград. Предали са се в плен генерал-фелдмаршал Паулус и шестнадесет генерали. 330 000 души на противника са унищожени или взети в плен!“^[138] Ето какво е мнението на Филов за Сталинградската битка и нейния край: „3. II. Сряда. Сталинград най-после падна, въпреки геройството и самопожертвуването на германските му защитници. Военното значение на този факт може би не е много голямо, обаче важно е психологическото му отражение, понеже Сталинград беше станал нещо като символ на борбата между болшеvizма и националсоциализма.“^[139]

Арх. Сегов на 28 март съобщава на Филов за покана, отправена от германците до царя за посещение при фюрера, но този път немското желание е и началникът на Генералния щаб да отпътува заедно с монарха. На следния ден министър-председателят е на среща при царя, на която разискват въпроси за предстоящото посещение при Хитлер. Царят изразява безпокойство, че е поканен и началникът на щаба, но Филов го успокоява. Дватама се уговарят да поискат на Солун да се даде статут на свободно пристанище и да мине под протектората на Германия, както и да се настоява, макар и за част от гръцка Македония, което най-вероятно ще доведе до разместване на населението. Решено е да се отстоява ненамеса в съветско-германския военен конфликт. Филов пише: „На царят този път не му се ходи, отива без сърце, счита в края на краищата германската кауза вече за пропаднала. Помъчих се да го окуража, като изтъкнах големите още възможности на Германия и че ако нейното положение не е добро, не е по-добро положението и на нейните противници, между които съществуват големи разногласия.“^[140]

Цар Борис отлита за Залцбург на 31 март сутринта заедно с Лукаш, Ханджиев и Балан, а се връща на 2 април. Посещението при Хитлер не води до нови задължения за българите, но германците са впечатлени от увереното им поведение и не забелязват у тях колебание, каквото се наблюдава у други техни съюзници.^[141] През пролетта на 1943 г. Хитлер предприема поредица срещи с ръководителите на държавите-съюзници. Прави впечатление, че той приема първо цар Борис, дори преди Мусолини. Срещата се състои на 31 март и за нея е известно твърде малко, но според Ст. Нойков и В. Радев царят „по същество се е съгласил с оценката на Хитлер относно общата военнополитическа обстановка и е потвърдил верността си към съюза с Германия.“^[142] На срещата Борис е запознат с военните планове на немците и е уведомен, че при евентуална съюзническа акция на Балканите се разчита на тройна линия на отбрана — островите, Гърция и българската линия. При разговора на царя с Рибентроп, последният повдига еврейския въпрос. Борис е съгласен със изселването на евреите от Македония и Тракия, но за евреите от старите предели се предвижда, че „с изключение на малък брой болшевишко-комунистически елементи“, останалите ще бъдат настанени в концентрационни лагери и ще се използват за работна

ръка. Според Рибентроп най-правилно е „радикалното разрешение на еврейския въпрос.“ Германците питат и за Любен Пулев, който в Анкара е осъществил контакт с бившия пълномощен министър на САЩ в България, изпратен в американската легация в турската столица. Царят казва, че той е „човек без значение“ и може би притежаваният от него дипломатически паспорт му е издаден по-рано. [143]

П. Шопов пише, че през февруари 1943 г. Любен Пулев има едно или две посещения в Турция, където се среща с американски дипломати, между които е и бившият американски пълномощен министър в София Дж. Ърл, който е прехвърлен като военно аташе в турската столица. До германците достига информация за контактите на Пулев и чрез пълномощния си министър Бекерле те се опитват да разберат подробности, но Бекерле не успява да се сдобие с повече сведения. През май същата година в Турция е изпратен друг българин, за да осъществи контакти с американската дипломация. Това е Георги Киселов, който е председател на Съюза на индустриалците в България. Българската политика е подложена на критика от германска страна за това, че иска да запази новоприсъединените територии за тамошните евреи и България е предупредена да направи всичко възможно за предпазване на страната от комунизация. [144] През първите месеци на 1943 г. са извършени няколко политически разстрела. Първ от куршумите на комунистите пада ген. Хр. Луков, който е подчертан антикомунист и краен германofil, така че неговото ликвидиране успокоява и управляващите. Фактът, че Луков не е одобряван от правителствените кръгове, води и до съмнения, че неговото убийство е инспирирано именно от тях. След генерала са ликвидирани антикомунистите Сотир Янев, който е народен представител и полк. Атанас Пантев, който е бивш директор на полицията. [145] През пролетта на 1943 г. правителството решава да се създаде нов орган, наречен Върховно комисарство на военновременното стопанство. Този нов орган има за задача да организира и координира експорта и импорта на България, с цел задоволяване на населението с нужните стоки. Министър-председателят предлага на Петър Аладжов да поеме службата на Върховен комисар, но както пише Аладжов в спомените си, той отказва, защото иска да запази своята аполитичност. Министерската заплата, която Филов споменава, че ще получава, не е

достатъчен мотив за Аладжов. Както той самият пише, по това време една министерска заплата е около 28–30 хил. лв., а той като директор на Българската търговска банка получава 64 хил. лв. Все пак, П. Аладжов става Върховен комисар на военновременното стопанство, след като е граждански мобилизиран.^[146]

На 30 май Бекерле връчва на царя нова покана за посещение при Хитлер. Борис отпътува на 3 юни сутринта, придружаван от Ханджиев, Балан и Бърдаров. Той се връща на 5 юни, а същия ден вечерта Филов е при него, за да научи подробности за срещата. На нея се е обсъждало положението на Балканите, германците очаквали евентуален десант през Пелопонес. „От нас искат да заемем Североизточна Сърбия (Тимошко до Морава), за да се освободи тамошната германска дивизия и гръцка Македония приблизително до Бистрица. Станало дума и за Солун. Царят отклонил идеята да се заеме от нас с мотивировката, че това би раздразнило както италианците, така и турците. Солун трябвало да остане следователно под германско командване.“^[147] Царят дава принципно съгласие, но отново поставя условието да се достави въоръжение за българската армия.

В края на юли румънците изразяват желание да се установи сътрудничество между България, Румъния и Унгария, въпреки че румънско-унгарските отношения са изключително деликатни. Това предложение е отправено от Антонеску в разговор с българския пълномощен министър в Букурещ Петров, който го предава на българското правителство. В предложението се казва, че бъдещото съгласие между страните ще ги предпази от някои опасности при усложняващата се обстановка, като не се търси излизане от съюза с германците. Филов, след като обсъжда предложението с царя, го прави достояние и на Бекерле.^[148] Предявените германски искания за заемане на нови територии от българската армия с цел освобождаване на немските части от тях, са удовлетворени. На 5 юли 1943 г. е разпоредено „7-а пехотна българска дивизия да окупира Халкидическия полуостров и гръцка Македония източно от р. Вардар, но без Солун.“^[149] В. Александров пише, че на 22 юли 1943 г. в София цар Борис III приема шефа на Абвера адмирал Канарис. Липсват документи за какво е ставало дума на тази среща, но царят е изказал недоволство от работата на германското военно разузнаване в България, защото е смятал, че Абверът представя неговата личност в

Берлин в не съвсем положителна светлина. Не може да се каже дали в едночасовата среща между двамата става въпрос и за българските неофициални контакти в Турция.^[150] В края на 1942 г. и румънци, и унгарци започват да действат за сепаративен мир с Антихитлеристката коалиция и предлагат на Италия да се включи в тази акция, но Мусолини отказва, а Чано, който е съпричастен към тази идея, е свален от поста външен министър, заедно с останалите „пораженски“ министри.

На 10 юли 1943 г. започва дебаркирането на англо-американските войски на о. Сицилия. На 25 юли крал Виктор Емануил заменя Мусолини с Бадوليو. Хитлер решава да помогне на своя съюзник. Мусолини е освободен от германците и на 23 септември застава начело на създадената Италианска социална република, разположена на територията на Северна и Централна Италия. Германия изисква от своите сателити да признаят новосъздадената република. С решение от 27 септември българското правителство я признава, но не скъсва отношенията с кралското правителство.^[151] На 3 септември се подписват предварителните клаузи, а на 29 септември пълните условия на италианската капитулация. Прави впечатление, че на 27 август СССР упълномощава ген. Айзенхауер, който командва съюзническите войски в Италия, да подпише капитулацията от съветска страна.^[152]

В началото на август в България тръгват слухове за предстоящи промени в правителството и се засилват, след като Г. Кьосеиванов е повикан от Берн, където е пълномощен министър, на разговори в София. Може би завръщането на бившия министър-председател е свързано с опитите за установяване на контакт със съюзниците, тъй като освен в Турция, друга възможност за това може да се търси в Швейцария.^[153] На 9 август се получава нова покана за посещение на царя при Хитлер. На следния ден Филев е при царя, с когото уточняват, че не бива да се поемат нови ангажменти, ако германците предявят претенции за такива.^[154] Борис III решава да тръгне в събота, на 14 август, за да избегне „фаталната“ дата 13-ти и се връща на 15 август следобед. Вечерта той изказва пред Филев недоволството си от визитата при Хитлер: „На връщане даже пожелал да го срещне неприятелски аероплан, та да се свърши с него. Всъщност, няма причини за толкоз песимизъм. Германците поискали две наши дивизии (един корпус) за Северна Гърция и евентуално Албания, които да пазят

тила на германците в Гърция и по албанското крайбрежие.“^[155] Балан и Ханджиев, които придружават царя, констатира неговото мрачно настроение още в Германия. Арх. Севов твърди, че Борис се е върнал „най-потиснат от предпоследното и последното си пътуване в Германия“.^[156] Германските ръководители заявили, че опасност от Турция няма. Били настроени зле срещу италианците, но били решени да бранят територията им, били оптимисти и за Източния фронт. Впечатлението било, че германците демонстрират увереност, без да посочват по какъв начин смятат да се справят със създалата се ситуация.

Царят заболява сериозно на 23 август вечерта, а министър-председателят е уведомен на 25 август следобед, когато го викат в двореца и там арх. Севов го запознава със здравословното състояние на царя. На 26 август то се усложнява и Филов пише: „Лекарите смятаха, че Царят може би ще свърши още тази нощ. На следния ден, петък, 27. VIII., положението се подобри и ни вдъхна нови надежди. Царят беше в съзнание, познаваше близките си, беше помилвал ръката на Царицата, беше попитал Евдокия как е, но разговор не можеше да води.“^[157] След това Филов продължава обясненията си в дневника: „Нощта в петък срещу събота Царят прекарал спокойно, обаче в събота положението се влоши. Яви се двойна пневмония и нервно безпокойствие, което се беше появило още вчера и поради което бяха повикали от Берлин още един специалист, Декринис, който пристигна тази сутрин с аероплан.“^[158]

Една от версиите за смъртта на Борис е, че немският пилот Бауер рязко е сменял височините при завръщането на царя от Германия. Друга версия е, че в кислородната маска на цар Борис в самолета е имало отровни вещества, но в разговор между Илчо Димитров и Станислав Балан, последният казва, че за царят е нямало отделна маска, а самият Балан я е ползвал и когато Борис сядна на пилотското място, той му я предоставя и след това отново царят му я връща.^[159] След пристигането си царят с нищо не показва, че нещо не е наред. На 16 август Борис приема на „прощална аудиенция“ пълномощния министър на марионетната Хърватска държава. На 17 август той отива в двореца Царска Бистрица. На 18 август е на лов. На 19 август прави излет до връх Мусала, заедно с княз Кирил, Ст. Балан и още двама адютанти и именно този ден усеща първия симптом на болеста —

неразположение в сърдечната област и „задух и заморяване“. На 20 август има разговор с пълномощния министър в Берлин — Загоров. На 21 август е предвиден лов, но царят отново се чувства „зле“. В неделя на 22 август разговаря с ген. Михов в двореца.^[160]

На 23 август Борис се среща с арх. Сегов и се оплаква, че е болен. Същия ден е прегледан от двама лекари. Следобед той работи в дворцовата канцелария, а вечерта е трябвало да прегледа някои документи, но се е почувствал неразположен. Споделя със сестра си княгиня Евдокия, че не се чувства добре. „Към 19,30 ч. започнал да повръща и изгубил съзнание.“ Трима лекари идват и констатираат „тежко заболяване на жлъчката“. Вечерта П. Димитров му приписва следните думи: „Достатъчно за днеска. Ще продължа утре. Не мога да разбера какво ми става. Никога не съм се чувствувал така зле. Възможно ли е тези хора да са ми дали някаква отрова със закъснително действие? Само това ми трябва. Срещата беше ужасна и аз трябваше да се боря часове с Хитлер и антуража му, за да предпазя България от лапите му. Но, в края на краищата успях. Няма да им позволя да разрушат моята страна, дори и с цената на живота ми.“^[161] Не е ясно обаче пред кого царят е произнесъл тези думи.

Малко по-късно царят губи съзнание, а диагнозата на лекаря, който се намира в двореца, е сърдечен удар. Идват най-добрите софийски лекари, чиято диагноза е тромбоза в лявата сърдечна артерия. Впоследствие е повикан германският лекар проф. Зайц, специалист по вътрешни болести, който е измъкнат от развалините на клиниката си, бомбардирана същия ден. Той се съгласява с вече дадената диагноза и предлага да се повика д-р Епингер от Виена. П. Димитров пише, че „едва ли някой е знаел по това време, че Епингер е специалист по отровни газове.“^[162] Те преценяват, че заболяването е свързано със сърцето. Болестта на царя се пази в тайна, някои от управляващите и царското семейство научават за болеста в сряда — 25 август, а останалите са уведомени от официалното комюнике, което е оповестено на 26 август.

Царят е в безсъзнание, но в четвъртък — 26 август, идва за малко в съзнание. Пашанко Димитров пише, че поради симптомите на царя за нервно разстройство, е повикан и лекар от Будапеща, който бил казал: „Изправени сме пред последиците на отравяне.“^[163] На 28 август състоянието на царя се влошава и той издъхва в 16.22 ч.^[164] Според

смъртния акт, издаден от Министерството на правосъдието на 30 август, „смъртта е последвала от запушване на лявата сърдечна артерия (тромбоза), двустранна пневмония, отток на белите дробове и на мозъка“.^[165] Според българските лекари версията, че царят е отровен е необоснована и според тях той е получил инфаркт. На 29 август Бекерле разговаря с тримата чужди лекари и остава с впечатление, че царската смърт е насилствена и така докладва в Берлин. Там пък Хитлер решава, че царят е отровен, а виновник е „Савойската династия“ и че средството е „змийска отрова“.^[166] Според Хитлер извършител на убийството е сестрата на царица Йоанна, принцеса Мафалда, но Мафалда пристига в България едва за погребението на своя зет, така че няма как да го е убила.^[167] Хитлер заповядва да се арестува българската царица и да бъде изпратена в Германия, но благодарение на военновъздушния аташе Шьонебек тази заповед е отменена.^[168]

След смъртта на цар Борис III, на престола се възкачва неговият син Симеон II, но поради това, че е малолетен трябва да се избере Регентски съвет. До неговото избиране властта се поема от Министерския съвет.^[169] Германците веднага излизат с версията, че за смъртта на царя има вина италианският двор. Сестрата на царица Йоанна присъства на погребението на своя зет, но при отпътуването ѝ от България тя попада в ръцете на нацистите и е изпратена в концлагер, където по-късно намира смъртта си. На 29 август Зайц и Епингер отпътуват от страната. По-късно е направена аутопсия на царя и се установява, че е починал от инфаркт.^[170] По повод кончината на цар Борис III правителството издава прокламация, в която се казва: „Българи! Негово Величество цар Борис III, нашият любим цар-обединител, след кратко и мъчително боледуване, днес, 28 август 1943 г. в 16 ч. и 22 м. предаде Богу дух в Двореца София, обкръжен от царското семейство. Неизмерима е загубата за България. Неизмерима е скръбта на целокупния български народ. Неизмерима е и признателността му към неговия любим, незабравим и велик цар-обединител. Всички българи имаме свещения дълг да следваме неотклонно неговия завет — да бъдем единни и сплотени и да работим всеотдайно за напредъка и благоденствието на обединена България. Нека вечна да бъде паметта му! София, 28 август 1943 г.“^[171]

На 28 август 1943 г. Филов чете прокламация на правителството, в която се казва, че поради смъртта на цар Борис на престола се възкачва неговият син Симеон. Докогато чете прокламацията, премиерът е много развълнуван и говори с разтреперан глас, дори накрая обърква годината и вместо да каже 1943 г., той казва 1843 г.^[172] Ето какво е мнението на царица Йоанна за смъртта на цар Борис III: „Все пак моето дълбоко убеждение е следното: Борис, моят съпруг, не умря от естествена смърт. Неговият край, по един или друг начин, бе престъпно предизвикан.“^[173] Царицата се спира на всички версии, изложени до момента и категорично се противопоставя на немската версия, че нейната сестра Мафалда е убийцата на българския цар, защото последната е пристигнала два дни след смъртта му. Йоанна не позволява аутопсия на царското тяло, но въпреки това тя е извършена.^[174] Ал. Цанков смята, че царят е отровен и разказва за една среща през януари 1945 г., състояла се във Виена между него и проф. Епингер. Според Цанков Епингер му споделя: „Цар Борис не умря от естествена смърт. Той бе отровен. Германското разузнаване — продължи той — знаело, че отровата е дошла през Турция.“^[175] Цанков казал на лекаря, че в България се носи слух, че германците са отровили българския цар, но Епингер от своя страна пита какви биха били мотивите им. Бившият министър-председател заключава, че няма никакви причини да не вярва на професора. Нататък той разсъждава, че съществуват три версии за смъртта на царя, но се колебае коя да подкрепи и затова ги излага по следния ред — първата е с германска следа, втората е със съюзническа, а третата версия е самоубийство.^[176] Илчо Димитров в разговор с Ружа Василева през 60-те години се интересува за подробности около смъртта на цар Борис III. Оказва се, че Василева е участвала в аутопсията на царя. Тя споделя следното: „Беше наредено да не се отваря главата — царят беше плешив и не трябваше да личи шева. Отворихме тялото. Тогава бях още млада лекарка и не бях виждала толкова очевиден, толкова ясно изразен инфаркт. Поради това, главно внимание обърнахме на белите дробове, тъй като имаше съмнение в лекуващите лекари за бронхопневмония, но това не се доказа.“^[177] Години след Втората световна война, Стойчо Мошанов, председател на XXIV ОНС, в разговор с историка Илчо Димитров заявява, че: „Цар Борис има две неоспорвани заслуги по време на войната — първо, че не допусна унищожаването на

българското еврейство и второ, че остави в Народното събрание опозиционна група.“^[178]

Има автори, които предварително избират дадена версия и започват с всички сили да я защитават. Ст. Влахов-Мицов пише убедено, че царят е отровен и прави анализ кой има най-голяма изгода от неговата смърт. Според него отровата, която е използвана, е подобна на тази, с която англичаните са отровили гръцкия диктатор Метаксас. Авторът достига до извода, че отровители са комунистите, а инспиратор е Москва и заключава, без да даде доказателства: „Едва ли някога ще узнаем името на човека, осъществил поръчката на Москва и начина, по който той отрови цар Борис III. Юда беше възкръснал в лицето на една партия, чието морално кредо беше: «Какво тук значи някаква си личност?» Мизерните сребърници за националното предателство щяха да бъдат изплатени от Сталин година по-късно, когато започна трагедията на целия ни народ.“^[179]

Цар Борис се утвърждава като единствената силна фигура в България, след като успява да отстрани военните от властта, която те вземат с преврата от 19 май 1934 г. Монархът винаги се старае да заличи дистанцията със събеседниците, с които се среща, неизменно се стреми да покаже, че е съпричастен към проблемите на своите поданици.^[180] Поведението му се отличава от това на неговия баща цар Фердинанд. То се характеризира с „простота и естественост, изразено отдръпване от показност, парадност и аристократично високомерие.“^[181] В книгата с гръмкото заглавие „Кой уби царя на България“, която без колебание можем да отнесем към жанра историческа фантазия, българският монарх е представен като цар-супермен и едва ли не от него зависят почти всички значими събития през войната. Но това може би е и опит чрез художествения сюжет да се покаже уважение, а защо не и да се потърси реабилитация за водача на българската външна политика от онова време. Не можем да говорим за научност в споменатата книга, а по-скоро за романизиране на исторически факти. Има и редица напълно измислени събития с цел да се покаже в благоприятна светлина личността на царя, а тази на фюрера да се представи крайно негативно.^[182]

Със смъртта на царя завършва един етап от българската политика. Монархът внимателно премисля всеки свой ход. След него българските политици трябва да покажат какво са научили от своя

„учител“. Царската външнополитическа линия трябва да продължи, ако управляващите в София искат да избегнат редица сложни проблеми. Германия губи войната. България няма възможност да се откъсне от нейната политическа орбита, без това да се отрази негативно, но от друга страна, България в този момент няма от къде да получи подкрепа за евентуалното си излизане от пакта. Българските политици трябва внимателно да преценяват всяко свое действие.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ТРЕТА

[#40 Пак там, с. 188.]

[1] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983, с. 232–234. ↑

[2] Сирков, Д. Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. I, С., 1972, с. 460. ↑

[3] Шопов, П. САЩ и България политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 40. ↑

[4] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — Във: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 390. ↑

[5] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 117–118. ↑

[6] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 65. ↑

[7] Влахов-Мицов, С. Владетели в примка. 1992, с. 194. ↑

[8] България — своенравният съюзник на Третия Райх. С., 1992, с. 15. ↑

[9] Димитров, И. Буржоазната опозиция 1939–1944 г. С., 1997, с. 55–56. ↑

[10] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 265. ↑

[11] Пак там, с. 266–268. ↑

[12] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — Във: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 396. ↑

[13] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 278–279. ↑

[14] Пак там, с. 278. ↑

- [15] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — ВЪВ: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 397. ↑
- [16] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 282. ↑
- [17] Пак там, с. 285. ↑
- [18] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 78. ↑
- [19] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 285. ↑
- [20] Митаков, В. Дневник. С., 2001, с. 391. ↑
- [21] Пак там, с. 392–393. ↑
- [22] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 287. ↑
- [23] Пак там, с. 290. ↑
- [24] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — ВЪВ: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 400. ↑
- [25] Митаков, В. Дневник. С., 2001, с. 402. ↑
- [26] Пак там, с. 403. ↑
- [27] Попов, Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 90–91. ↑
- [28] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — ВЪВ: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 402–403. ↑
- [29] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 295–296. ↑
- [30] Нанев, С. Македония 1941 г. С., 2003, с. 14. ↑
- [31] История на България през погледа на историците. С., 1993, с. 696. ↑
- [32] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — ВЪВ: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 396. ↑
- [33] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 125. ↑
- [34] История на България. Т. III, С., 1999, с. 605. ↑
- [35] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 29–30. ↑
- [36] История на България през погледа на историците. С., 1993, с. 697–698. ↑
- [37] Нойко, в С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 29. ↑

[38] Кочанков, Н. България и Независимата Хърватска държава 1941–1944 г., Политически и дипломатически отношения. С., 2000, с. 36. ↑

[39] Пак там, с. 46. ↑

[41] Филов, Б., Дневник. С., 1986, с. 307–309. ↑

[42] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — Във: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978, с. 408. ↑

[43] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 57. ↑

[44] Пак там. ↑

[45] Милков, Х. Българската линия в англо-германския двубой в ефир 28 октомври 1940 — 22 юни 1941 г. — Минало, 2003, № 1, с. 81. ↑

[46] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 345–347. ↑

[47] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 317–318. ↑

[48] Пак там, с. 320. ↑

[49] Пак там, с. 321–322. ↑

[50] Пак там, с. 323. ↑

[51] Пак там, с. 330–332. ↑

[52] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 348–349. ↑

[53] Пак там, с. 350. ↑

[54] Пак там, с. 352. ↑

[55] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 337. ↑

[56] Пак там, с. 345. ↑

[57] Пак там, с. 348–351. ↑

[58] Пак там, с. 357. ↑

[59] България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, с. 97. ↑

[60] Чемпалов, И. Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и в началото на Втората световна война (април 1939 г.-юни 1941 г.). — Исторически преглед, 1962, № 2, с. 59. ↑

[61] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 61. ↑

- [62] История на България. Т. II, С., 1955, с. 380. ↑
- [63] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 235. ↑
- [64] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 326–327. ↑
- [65] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 235–236. ↑
- [66] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 64–65. ↑
- [67] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 30–31. ↑
- [68] Груев, С. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943 г. С., 1991, с. 367–368. ↑
- [69] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 68. ↑
- [70] Шопов, П. САЩ и България — политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 57–58. ↑
- [71] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 152. ↑
- [72] История на България. Т. III, С., 1999, с. 609. ↑
- [73] Пак там, с. 609–610. ↑
- [74] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 369. ↑
- [75] Гоцев, Д. Документи, материали и спомени из документалните записки на о.з. подполковник Вълко Антонов Яначков за териториалното разграничение между България и Италия във Вардарска Македония 1942–1943 г. — Македонски преглед, 2004, № 3, с. 117. ↑
- [76] Пак там, с. 121. ↑
- [77] Пак там, с. 126–127. ↑
- [78] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 255. ↑
- [79] България между Европа и Русия. С., 1997, с. 272. ↑
- [80] Златев, М. Световните войни 1914–1918, 1939–1945 г. С., 1998, с. 83–84. ↑
- [81] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 398. ↑
- [82] Пак там, с. 400. ↑
- [83] Пак там, с. 403. ↑
- [84] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 79–80. ↑
- [85] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 148. ↑

- [86] Пак там, с. 149. ↑
- [87] Пак там, с. 149. ↑
- [88] Шопов, П. САЩ и България — политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 71. ↑
- [89] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 407. ↑
- [90] Пак там, с. 407–408. ↑
- [91] Христов, Д. Пред истински демократичен съд бих се оправдал. С., 1991, с. 23 ↑
- [92] Царица Йоанна, Спомени. С., 1991, с. 114. ↑
- [93] Цанков, А. България в бурно време. С., 1998, с. 288. ↑
- [94] Филова, Е. Дневник. С., 1992, с. 118. ↑
- [95] Груев, С. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943 г. С., 1991, с. 373. ↑
- [96] Шопов, П. САЩ и България — политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 84. ↑
- [97] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 149. ↑
- [98] Шопов, П. САЩ и България — политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 89. ↑
- [99] Българската дипломация от древността до наши дни. С., 2003, с. 488 ↑
- [100] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 409. ↑
- [101] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 114–117. ↑
- [102] Калинова, Е. Победителите и България 1939–1945 г. С., 2004, с. 47. ↑
- [103] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 32–33. ↑
- [104] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 421. ↑
- [105] Пак там, с. 433. ↑
- [106] Пак там, с. 435. ↑
- [107] Груев, С. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943 г. С., 1991, с. 373–374. ↑
- [108] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 34. ↑
- [109] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 441. ↑
- [110] Пак там, с. 442–444. ↑

- [111] Пак там, с. 444–446. ↑
- [112] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 99–100. ↑
- [113] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 285. ↑
- [114] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 465–466. ↑
- [115] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 102. ↑
- [116] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 358–359. ↑
- [117] Пак там, с. 360. ↑
- [118] Шопов, П. САЩ и България — политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 107. ↑
- [119] Пак там, с. 108. ↑
- [120] Луканов, К. Незавършени спомени. С., 1997, с. 67–68. ↑
- [121] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 81. ↑
- [122] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 465–477. ↑
- [123] Пак там, с. 481–482. ↑
- [124] Пак там, с. 492–494. ↑
- [125] Пак там, с. 497. ↑
- [126] Пак там, с. 512. ↑
- [127] Пак там, с. 512–513. ↑
- [128] Тошкова, В. България и военнополитическите планове на германския империализъм на Българите през 1943 г. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. I. С., 1972, с. 473–474. ↑
- [129] Пак там, с. 475. ↑
- [130] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 44. ↑
- [131] Пак там, с. 47–48. ↑
- [132] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 76–77. ↑
- [133] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 526–528. ↑
- [134] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 77. ↑
- [135] Пак там, с. 80–81. По-подробно за спасяването на българските евреи вж. Оцеляването 1940–1944 г. Сборник документи. С., 1995. ↑

- [136] Златев, М. Световните войни 1914–1918, 1939–1945 г. С., 1998, с. 101. ↑
- [137] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 122. ↑
- [138] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 352. ↑
- [139] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 516. ↑
- [140] Пак там, с. 530. ↑
- [141] Пак там, с. 532–533. ↑
- [142] Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995, с. 39. ↑
- [143] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 117. ↑
- [144] Шопов, П. САЩ и България — политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 173. ↑
- [145] Марков, Г. Камбаните бият сами (Насилие и политика в България 1919–1947 г.). С., 1994, с. 130–132. ↑
- [146] Аладжов, П. Спомени. С., 2000, с. 83–86. ↑
- [147] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 541–543. ↑
- [148] Пак там, с. 554–555. ↑
- [149] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 126. ↑
- [150] Александров, В. България и тайната война. С., 1992, с. 162–163. ↑
- [151] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973, с. 362–365. ↑
- [152] Пинтев, С. България на тристранните съюзни конференции в края на 1943 година (Москва и Техеран). — Исторически преглед, 1996, № 2, с. 62. ↑
- [153] Димитров, И. Смъртта на цар Борис III. — Исторически преглед, 1968, № 2, с. 49–50. ↑
- [154] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 561. ↑
- [155] Пак там, с. 564. ↑
- [156] Димитров, И. Смъртта на цар Борис III. — Исторически преглед, 1968, № 2, с. 52. ↑
- [157] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 565–566. ↑
- [158] Пак там, с. 566. ↑

- [159] Димитров, И. Смъртта на цар Борис III. — Исторически преглед, 1968, № 2, с. 53–54. ↑
- [160] Пак там, с. 55. ↑
- [161] Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990, с. 18. ↑
- [162] Пак там. ↑
- [163] Пак там, с. 19. ↑
- [164] Златен фонд на БНР. Из прокламация, четена от министър-председателя Филов пред ОНС — сиг. н. ИА 453, презапис от плочи на ЦДИА. ↑
- [165] Димитров, И. Смъртта на цар Борис III. — Исторически преглед, 1968, № 2, с. 56. ↑
- [166] Пак там, с. 57. ↑
- [167] Пак там, с. 58. ↑
- [168] Пак там, с. 59. ↑
- [169] Златен фонд на БНР. Из прокламация, четена от министър-председателя Филов пред ОНС — сиг. н. ИА 453, презапис от плочи на ЦДИА. ↑
- [170] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 119. ↑
- [171] Бурилкова, И., И. Гезенко. Българските царе в Народното събрание 1879–1946 г. С., 1996, с. 354. ↑
- [172] Златен фонд на БНР — сигн. н. ИА 453. ↑
- [173] Царица Йоанна. Спомени. С., 1991, с. 124. ↑
- [174] Пак там, с. 126. ↑
- [175] Цанков, А. България в бурно време. С., 1998, с. 293. ↑
- [176] Пак там, с. 294. ↑
- [177] Димитров, И. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. С., 1992, с. 83. ↑
- [178] Пак там, с. 65. ↑
- [179] Влахов-Мицов, С. Владетели в примка. 1992, с. 210. ↑
- [180] Петров, Н. Образът на цар Борис III в дневния ред на българското общество 1918–1943 г. — Исторически преглед, 2002, № 1–2, с. 50–51. ↑
- [181] Пак там, с. 53. ↑
- [182] Герака, Т. Кой уби царя на България Борис III. С., 2004. ↑

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ СЛЕД СМЪРТТА НА ЦАР БОРИС III

След смъртта на цар Борис III се налага избор на Регентски съвет. Сред политическите кръгове има нагласа, че регентството може да се „конституира“ и на по-широка основа, че отрицателните настроения към водачите на буржоазната опозиция вече са преминали. След консултации в Берлин регентите са избрани — княз Кирил, Богдан Филов и ген. Никола Михов. На 14 септември е избрано и новото правителство начело с финансиста Добри Божилов.^[1] Според Търновската конституция избраното регентство е незаконно, поради това, че чл. 27 предвижда избора на регентите да се извършва от Велико народно събрание, а не от Обикновено, какъвто е случаят. Според чл. 29 княз Кирил също не е правомерно избран за регент, тъй като не е заемал нито една длъжност, която според конституцията дава право човек да бъде избран за регент.^[2]

След смъртта на царя, министър-председателят Б. Филов приема бившите министър-председатели Н. Мушанов и К. Георгиев, за да изслуша мненията им по разрешаването на възникналата криза. Германия прави внушения на ръководни постове в регентството и правителството да бъдат включени нейни протежета като Ал. Цанков и ген. Вълков. Но Филов има своя позиция за продължаване на царската политика. Е. Калинова и И. Баева пишат, че „легалната опозиция предлага, макар и неофициално, неин представител да участва в Регентския съвет.“^[4] На 9 септември парламентът избира Регентския съвет, въпреки острата реакция на опозиционерите Н. Мушанов, П. Стайнов и А. Държански. Мнозинството не взема предвид техните аргументи за избиране на законно регентство от ВНС. Опозиционните депутати напускат Народното събрание и не участват в гласуването.^[5] Претенденти за регенти са и Кьосеиванов и Калфов, чиито

кандидатури правителството успява да отклони, макар че тази на Къосеиванов има силни поддръжници.

На 11 септември регентите полагат клетва.^[6] Във времето между смъртта на царя и избирането на Регентски съвет за заместник на новопровъзгласения цар Симеон е определен Министерският съвет. Управляващите се оправдават, че нарушаването на конституцията при избора на Регентски съвет е поради твърде сложната военна обстановка.^[7] Новото правителство започва работа на 14 септември. Министър на външните работи става досегашният пълномощен министър в Анкара Киров, на вътрешните работи — Дочо Христов, а военен — ген. Русев.^[8]

След юлските събития в Италия, Германия е лишена от основния си съюзник в Европа. На 3 септември в Лисабон се сключва примирие между съюзниците и Италия. Хитлер решава в Северна Италия да образува прогерманска италианска държава, но за целта е необходимо начело на новата държава да застане Дуче. На 12 септември Мусолини, който е арестуван и въдворен в хотел в планината Гран Сасо, е освободен от немците с помощта на парашутисти и със самолет е откаран при Хитлер. Обявява се създаването на „Социална фашистка република“.^[9] От сателитите се иска да признаят новата италианска държава. След дълги разисквания управляващите в България решават да изпълнят желанието на Берлин. На 27 септември българският външен министър Киров приема Бекерле и му прочита декларацията, с която България признава новата република начело с Мусолини. Германският дипломат иска в декларацията да се включи и заявлението, че това е единствената италианска държава, така както е направила Румъния, но Киров, който по принцип е доста резервиран към Германия, отказва. Два дни по-късно е публикувано и комюникето за признаването на Социалната република.^[10] На 13 октомври Италия обявява война на Германия, а съюзниците признават Италия за съвоюваща страна.^[11] „След капитулацията на Италия, германските войски окупират Албания, обезоръжават италианските войски и неофициално провъзгласяват Албания за самостоятелна държава.“^[12]

Както пише Д. Казасов, Мусолини съставя ново правителство в Милано и екзекутира фашистите, които са изменили на неговата политика. Сред екзекутираните е и граф Чано, зет на Дуче.^[13]

Регентите взимат решение колебливият Киров да бъде заменен като външен министър, като за повод послужи заболяването му. На 12 октомври те заявяват на министър-председателя, че трябва да сондира Шишманов за заместник на Киров и така да нагласи всичко, че смяната да се извърши на 14 октомври. На следния ден Бекерле донася информацията, че посещението на регентите при фюрера е определено за 18 октомври.^[14] На 14 октомври указите за освобождаването на Сава Киров и за назначаването на неговия пост на заместника му Димитър Шишманов са подписани от регентите. Шишманов приема с условие да бъде щаден, поради болнавото си състояние и уточнява, че дълготрайни нощни министерски съвети не би могъл да издържа. На неговото място като главен секретар на Министерството на външните работи е назначен Кочо Сарафов.^[15]

Филов и принц Кирил тръгват за Германия с влак на 16 октомври и пристигат на 18 октомври, посрещнати от Хитлер и Рибентроп. Хитлер заявява, че в последно време Германия е била сполетяна от две беди — смъртта на цар Борис и предателството на Италия. Германските ръководители правят обзор на военната обстановка и бъдещите планове за водене на военните действия. Според Филов „изобщо не говорят вече за една решителна победа, а повече за успешна отбрана. Разчитат, че идущата пролет, с новите войски, които приготвяват и главно с новите оръжия, ще могат да нанесат решителни удари, било в Русия, било в Италия, отдето се надяват даже да могат да изгонят англо-американците.“^[16] На 19 октомври регентите отпътуват от Главната квартира, твърде доволни, както пише Филов, че от България не се иска нищо. В София те пристигат на 22 октомври, но се налага да променят маршрута, по който пътуват, поради съюзническите бомбардировки в Македония, където най-напред Скопие, а след това и Ниш са бомбардирани усилено.^[17]

В началото на ноември към Главната квартира на Хитлер потеглят Божилов и новият външен министър Шишманов, които се завръщат в България на 9 ноември. И тяхното посещение се оказва без конкретни последици.^[18] Италианската легация в София се разделя, като досегашният посланик Мамели се обявява за краля, а консулт Грациани подкрепя Мусолини. София се отнася предпазливо към италианската криза и се стреми да си изясни по какъв начин ще действат Унгария и Румъния, които също не желаят да се

конфронтират с правителството на маршал Бадوليو.^[19] На 3 ноември 1943 г. Мамели е уведомен, че за италиански представител е определен Грациани и привържениците на краля в едноседмичен срок трябва да освободят сградата на италианската легация.^[20] Румъния и Унгария също правят възможното да са толерантни към привържениците на кралското правителство. Българското Министерство на външните работи образува тричленна комисия, която получава ключовете от хората на Мамели и след това ги връчва на Грациани, който е определен за представител на Дучето за България. Мамели се опитва да продължи политическата си дейност, но вече като „частно лице“.^[21] Ст. Пинтев пише, че на среща от 21 октомври 1943 г. между английския външен министър и Сталин, първият се интересува каква би била позицията на СССР, ако на България се предяви искане за изтегляне на нейните войски от гръцка и югославска територия. Съветският ръководител отговаря, че Москва е готова, ако се наложи, да преустанови дипломатическите си отношения с България.^[22]

На Техеранската конференция между Сталин, Чърчил и Рузвелт, която се състои в края на ноември и началото на декември, британският ръководител застъпва тезата, че трябва да се открие Балкански фронт и Турция трябва да влезе във войната. По отношение на откриването на фронт на Балканите, Сталин и Рузвелт са настроени скептично. На отправената ѝ покана Турция отговаря, че може да се обсъди влизането ѝ във войната на страната на съюзниците. Но турците поставят такива условия за военна подкрепа, преди официално да влязат във войната, че успяват да забавят значително своето решение за участие във военния конфликт.^[23] На същата конференция е решено вторият фронт да се открие в Северна Франция през май 1944 г.^[24]

От есента на 1943 г. Великобритания решава да започне въздушни нападения над България, за да я принуди да капитулира. В средата на октомври започват бомбардировки в Македония, а месец по-късно — на 14 ноември, София е бомбардирана за пръв път от 130 англо-американски самолети, които изсипват 191 бомби, като 90 от тях имат закъснители и продължават да се взривяват и на следния ден. След 10 дни отново съюзнически самолети атакуват столицата, но този път българската противовъздушна отбрана е по-ефективна и

пораженията са по-малки.^[25] На 10 и 20 декември са извършени нови бомбардировки над София, като българската авиация се опитва да дава отпор според силите си. На 20 декември в бой с противников самолет над Долни Пасарел, Софийско, загива летецът Димитър Списаревски, който е наречен „живата торпила“, защото със самолета си се врязва в противниковия самолет и така го сваля с цената на живота си. Към този случай проявяват интерес японците, които виждат в него повторение на примера на техните „камикадзе“.^[26] Най-масираната бомбардировка над столицата е на 10 януари 1944 г., когато англо-американците хвърлят 1400 бомби. Тази атака сериозно разстройва, както икономическия, така и политическия живот в София, много хора се евакуират в провинцията.^[27]

Според И. Димитров „към края на 1943 г. българският пълномощен министър в Анкара Никола Балабанов установява връзка с американския агент Анжело Куюмджийски, български евреин.“^[28] Правителството няма нищо против да поддържа връзка с американски представители, но не смята да отива по-далече от предварителни сондажи. Задачата на Балабанов е да се опита да въздейства за преустановяване на бомбардировките над България, а също да разбере какво мислят американците за новоприсъединените територии.^[29] Ст. Рачев пише, че в края на януари 1944 г. при българските партизани е изпратен британският офицер с леви убеждения капитан Франк Томпсън. По същото време се получава и първата пратка английска военна помощ за българските партизани от Трънския отряд.^[30] БРП се опитва да привлече към ОФ лидерите на легалната опозиция, но въпреки положените усилия буржоазните лидери предпочитат легалната съпротива срещу политиката на правителството и регентител. „Към началото на 1944 г. БРП окончателно се отказва от намеренията си за приобщаване към Отечествения фронт на Н. Мушанов и Д. Гичев.“^[31]

В края на януари 1944 г. българският пълномощен министър в Турция Балабанов се намира в България. Тук Филев му казва да предаде в Истанбул, че бомбардировките предизвикват крайно отрицателни настроения сред българите. След завръщането на Балабанов в Турция, той има срещи с Менеменджюоглу и Куюмджийски, като последният от името на правителството на САЩ

му казва, че България трябва да изпрати за преговори, както един военен, така и един политик, за да се обсъдят условията. Главното за американците е да се разбере при какви условия българската армия ще застане срещу вермахта, но не желаят да обсъждат териториални въпроси. Балабанов иска прекратяване на въздушните атаки над България и също така изразява надежда, че няма да се засегне независимостта на България. Всичко това българският пълномощен министър изпраща под формата на доклад до външния министър Димитър Шишманов.^[32] В. Тошкова пише, че на 27 януари 1944 г. съюзниците отправят предупреждение към България, че трябва да се откаже от ангажиментите си към Германия, защото в противен случай „тя ще бъде третирана като съюзник на Третият Райх“.^[33]

Българските управляващи желаят териториалните претенции на България да бъдат признати от съюзниците, но в същото време не искат и да скъсват връзките с Германия.^[34] На Техеранската конференция съюзниците решават да се принуди Турция да влезе във войната. Германия се опитва да вземе мерки срещу евентуално влизане на турците в конфликта и предлага на българското правителство да се подаде съвместна германо-българска нота до Турция, с предупреждение да не променя статута си на неутрална държава. Българското правителство решава да извика на доклад пълномощния министър в Анкара Балабанов и на 29 януари 1944 г. той докладва пред правителството, че според турските управници Германия вече е загубила войната, макар че турското желание е „Германия да бие Русия, а Англия да бие Германия“.^[35] Според Балабанов не е удачно българското правителство да изпраща писмена нота до турското правителство. На следващия ден — 30 януари, правителството решава да не се изпраща писмена нота, а българският пълномощен министър „да се ограничи само с едно устно приятелско предупреждение“.^[36]

В началото на януари 1944 г. Върховният комисар на военновременното стопанство Петър Аладжов пътува за Букурещ, където трябва да сключи спогодба за внос на някои стоки. Аладжов пише в спомените си, че в румънската столица той получава от маршал Антонеску покана за среща. На нея маршалът заявил на Аладжов, че войната е загубена и трябва да се помисли за предприемане на спасителни ходове от страна на Румъния и България. Той иска от Аладжов да предаде разговора на регентите и му заявява, че, по-рано,

предложение за излизане от войната на двете страни е било отправено до царя, но още преди да го получи българският монарх, за него узнават германците. Аладжов цитира Антонеску, който казал, че след като немците разбират за румънското предложение, той е извикан в Главната квартира, където Хитлер гневно му заявява, че ако се продължи тази политика, то германците ще окупират румънската територия, както това са направили с Унгария. Но трябва да се отбележи, че по това време Унгария още не е била окупирана и до нейната окупация има повече от два месеца. Аладжов продължава в спомените си, че когато се завръща в София, той уведомява регентите за разговора си с маршала.^[37]

Оценката на Филов за голямата бомбардировка над столицата от 10 януари 1944 г. е следната: „10. I. Понеделник. По обед се извърши първото голямо терористическо въздушно нападение над София, при което бяха засегнати всички квартали на запад от «Ал. Невски». Ние заседавахме тримата и напуснахме канцеларията, едва когато бомбите започнаха да падат наблизко. Едва-що бяхме слезли в партера и зданието силно се разтърси...“^[38] В края на януари в София е българският пълномощен министър в Анкара Балабанов. На 31 януари Филов има разговор с Балабанов и иска от него „да предаде на Менеменджиоглу ефектът от бомбардировките (омраза към англо-американците и вода във воденицата на комунистите). Да го помоли да посредничи пред англичаните за изясняване на този въпрос, като същевременно обясни, че не е в техен интерес да настояват сега за оттегляне на корпуса, понеже с това ще отворим път на Тито.“^[39] В края на февруари в Турция се намира бившият царски съветник Йордан Сегов, чиято мисия е да осъществи контакти със съюзниците, но той успява да предаде само на някои висши турски държавници, че България би искала да постигне примирие с англо-американците. Пак към края на февруари българският пълномощен министър в Турция пита американците, дали ако българското правителство реши да води преговори, те биха приели него и арх. Сегов.^[40]

На 16 и на 17 март 1944 г. следват нови съюзнически бомбардировки над столицата. На 30 март има масирана акция над София със запалителни бомби и съюзниците успяват да нанесат значителни поражения. На 16 март регентите отиват на среща с фюрера, на която от българите не се искат нови задължения, но Хитлер

изразва неудоволствие от факта, че Финландия вече мисли за сепаративен мир със СССР. Германският лидер казва също, че България е заплашена от комунизация.^[41]

Регентите отиват с нежелание на тази среща, особено принц Кирил. В разговора си с тях Рибентроп споменава, че Финландия е отхвърлила мирните условия, предложени от СССР, но както пише Филев в дневника си, натъртено казва, че това е било предвидимо и финландците не е трябвало да искат примирие. Според Хитлер на тази среща те само ще обменят мисли по общата ситуация.^[42] „Голяма грешка било от Финландия, дето тя поискала да ѝ се дадат условия за мир, защото това само отслабвало съпротивителната ѝ сила, без да има каквито и да е изгледи за едно споразумение. Това нещо бе особено силно подчертано, както от Хитлер, тъй и от Рибентроп, очевидно с желанието да се направи едно предупреждение и по отношение на нас, или, както се изрази князът, «тебе думам дъще, сещай се снахо». Хитлер и Рибентроп изобщо смятат, че не бива да се създава впечатление, че може да има друг изход от положението, освен борба докрай и че всяко подхранване на други надежди влияе зле върху духа на населението.“^[43] Регентът ген. Михов подробно записва в своя дневник впечатленията си от срещите с Хитлер и Рибентроп. Ето фрагмент от написаното за германския лидер: „Фюрерът натъртваше на мисълта, че с Русия е невъзможно споразумение. Налага се борба на живот и смърт. ... Друг изход нямало, борба на живот или смърт. Това много не ми харесва, ама какво да се прави.“^[44]

Единственото искане от страна на германците е немски транспорти да минат през територията на България. Филев се интересува за какви транспорти става дума, защото ако са с войници, той се опасява, че това може да провокира Съветите, но след уточнението, че става въпрос за материали, тримата регенти дават съгласие. Регентите отпътуват от Залцбург на 17 март следобед.^[45] Регентът Михов не споменава за това германско искане в своя дневник, но пише, че на 17 март на срещата фюрерът запитал княза дали има някакви желания и тогава той поискал някои промишлени материали, а така също и оръжейна доставка за жандармерията.^[46] На следния ден князът излита от Мюнхен за София, а Филев изчаква да поправят другия самолет, в който е открита повреда. Когато самолетът е готов, Филев излита, но единият мотор отказва и самолетът се връща обратно

в Мюнхен. Градът е подложен на силна съюзническа бомбардировка и едва на 19 март Филов успява да пристигне в София.^[47]

На 20 март вермахтът окупира Унгария. Това събитие предизвиква напрежение сред българските политици. Още един факт допринася за объркването и ескалацията на тревогата в София — от столицата отпътува съветският посланик, но легацията остава да функционира.^[48] Царица Йоанна, след смъртта на своя съпруг, се страхува за живота на малкия Симеон. Според нея той е в опасност, а страховете ѝ са свързани с евентуален „инцидент, ловко съставен, в който аз и децата ми можехме да загубим живота си, без «ничия вина», по вина на войната.“^[49] Подобен инсцениран случай според царицата представлява масираната бомбардировка над двореца Врана на 24 март 1944 г., но опитът е неуспешен — царското семейство се укрива в бункер до двореца.

На 2 май регентите приемат българския пълномощен министър в Берлин Загоров, който им съобщава, че германците демонстрират голяма увереност в победата, дори по-голяма отпреди. Филов записва в своя дневник трите основни инструкции, които дава на Загоров, за да отстоява пред германците: „1) оттеглянето на германските изтребители от Ниш и София има много лоши политически последици, понеже се тълкува от населението в смисъл, че германците ни изоставят; 2) след като Министерският съвет реши да се възложи борбата с нелегалните на войската, да увери немците, че ще се справим на всяка цена с това движение; 3) да се избягва всичко, което би дразнило русите, тъй като скъсване на отношенията от тяхна страна или обявяване на война, може да създаде много неприятни и нежелателни за германците компликации; ако сегашната отбранителна линия на север не се задържи, Румъния вероятно няма да може да се съпротивлява повече, а идването на русите на Дунава би ни застрашило в гърба, тъй като нашето предназначение, както това ни се потвърди наново онзи ден от главната квартира, е да браним турската граница и Егейското крайбрежие; ние не сме в състояние да образуваме и удържим една таралежова позиция.“^[50]

В началото на май в Германия се намира българска военна делегация. Целта на посещението е българските военни да се запознаят с положението по фронтовете. Германците ги информират, че вермахтът навсякъде се намира в стратегическо отстъпление, което

се извършва по план. Ген. Попов пита след като немските войски отстъпват, как се очаква войната да бъде спечелена. На този въпрос ген. Варлимонт отговаря, че това е известно само на Хитлер и ограничен кръг приближени до него. Както пише ген. Ив. Попов: „Вероятно ген. Варлимонт правеше алюзия за готвената от германците атомна бомба около фиордите на Норвегия, което английската разузнавателна служба е научила своевременно и с внезапно нападение е унищожила германските атомни устройства, което стана известно на обществото след 1945 година.“^[51] Ген. Попов е приет и от фелдмаршал Кайтел, който също демонстрира увереност в крайния успех на Германия. „Но много лошо било, добавя той, когато се седи на два стола. Правеше алюзия за българското правителство и главното командване, които не се съгласяваха да изпратят, макар и символично, свои части на Източния фронт.“^[52]

На 22 януари съветската легация в София отправя вербална нота до българското правителство, в която заявява, че във Варна се строят германски военни плавателни съдове (лодки и катери), които се използват за военни действия срещу СССР и затова в нотата се настоява строежът им да бъде прекратен. Външният министър дава устен отговор, който е съгласуван с Бекерле и Рибентроп, но грубият тон, за който последните двама настояват, отсъства от отговора на Шишманов. Недоволен от отговора, на 1 март СССР изпраща нова нота и настоява строителството да бъде прекратено. Правителството и регентите, обезпокоени, търсят начин да прекратят производството на тези съдове. Един от възможните варианти е спирането на доставките на нефт, който се използва за добиването на електричество във варненската корабостроителница, „под предлог, че е нужен за други цели“. Тази възможност не е осъществена, но е показател, че управляващите в България имат желание да не изпълняват съюзническите си задължения към Германия.^[53] На 17 април съветското правителство изпраща нова нота до България, която е разисквана само от регентите, министър-председателя и външния министър. В. Тошкова заключава, че „нотата получава невероятно смешен отговор — молба да се съобщят фактите, които потвърждават обвиненията за оказването на широко съдействие на Германия от страна на българските власти.“^[54] В нотата на СССР от 26 април се настоява да се открие отново консулството на Съветския съюз във

Варна, а също и такива в Бургас и Русе. На правителственото заседание се оформят две тенденции — едната, поддържана от Бешков, да се открие търговското консулство във Варна, а за останалите две да се „настоява за реципрочност“. Другата, защитавана от Шишманов, да се гледа на съветското предложение „благосклонно, но срещу обещание, че ще се възстановят търговските отношения“. Бешков е подкрепен от 4 министри, а останалите подкрепят Шишманов. В края на заседанието на кабинета Бешков декларира, че ако се приеме становището на Шишманов и това доведе до скъсване на отношенията със Съветския съюз, той ще си подаде оставката. Тази негова декларация е подкрепена и от министър Партов. Въпросът е предаден на Регентския съвет за разрешение, а той решава да се консултира с Германия. Бекерле е противник на откриването на съветски консулства, а Рибентроп иска да се даде „рязък отговор“ на СССР, но се съгласява, че откриването на консулствата трябва да бъде обвързано с подновяване на стопанските отношения.

На 6 май Стаменов връчва българския отговор на Молотов, който заявява, че това не било отговор.^[55] На 9 май е изпратена нова съветска нота. Основното, според министър-председателя Божилов, е да се спечели малко време, за да се види какво ще стане с „десантите“, които се очакват „тези дни“. Отговорът се връчва на 15 май, но има предупреждение от петима министри — Партов, Йоцов, Бешков, Петров и Вазов, че при евентуално скъсване на отношенията и обявяване на война със СССР, те ще си подадат оставките.^[56] На 18 май следва нова нота на СССР до българското правителство. В нотата се съобщава, че ако не се възстанови консулството във Варна и не се открият нови такива в Бургас и Русе, Москва ще счита за невъзможно да продължи отношенията си с България, като държава, която помага и е готова за в бъдеще да помага на Германия във войната ѝ срещу СССР.^[57] На практика, тази дипломатическа офанзива на СССР довежда до безизходица българското правителство и респективно до неговата оставка.^[58]

Обстановката в страната става политически лабилна. Проблемът е дали трябва да се даде властта на крайнодесните Александър Цанков и Петър Габровски, или на по-умерените. Регентите в крайна сметка решават да възложат неофициално на Иван Багрянов мандат за съставяне на ново правителство на 24 май.^[59] Както пише И.

Димитров, теорията на Багрянов е, че той ще успее да поддържа отношения, както с Германия, така и със Съветския съюз, но мнението на Бекерле е, че поддържането на отношенията между СССР и България не зависи само от българската страна, а и от позицията на Москва.^[60] На 3 май в Панчарево князът и Филов приемат министър-председателя, който заявява, че предната вечер в Министерския съвет са се появили големи трудности във връзка със съветската нота от 26 април, в която Москва иска откриване на консулства във Варна, Бургас и Русе, за да може да следи дали българските летища се използват от германски самолети. Министрите се разделят на две групи, като първата държи откриването на консулствата да се обвърже с възобновяване на българо-съветските търговски отношения. Втората група иска това да се отнася само за консулствата в Бургас и Русе, а варненското консулство да се възстанови веднага. На срещата в Панчарево се решава да се потърси консултация с Бекерле. Два дни по-късно отговорът на нотата е готов и след регентите той е одобрен и от Министерския съвет. Както пише Филов, отговорът е съставен по начин, от който може да се извади заключение, че българите са съгласни с откриването на консулствата.^[61]

Ген. Михов пише в дневника си, че на 6 май — Гергьовден, Калфов е извикан при регентите и му е възложена задачата да предложи евентуална министерска листа. На следния ден регентите уведомяват за този си ход действащия министър-председател Д. Божилов, който заявява, че има пълно доверие в регентите.^[62] На 8 май българският пълномощен министър в Анкара Балабанов е на доклад при регентите, на които разяснява, че Турция е преустановила износа на хромов руда за Германия. Балабанов заявява, че вече не е сигурен, както по-рано, че Турция няма да се намеси във войната. Съветският пълномощен министър в Турция Виноградов му казва, че те трябва да преговарят с Москва, а не с англо-американците, на което Балабанов изразява своя протест, че Виноградов смята, че въобще българите преговарят с някого. Той също информира регентите за това, което Киселов е съобщил: „Бляк желаел да играе роля като спасител и доброжелател на България.“^[63]

На 12 май се извършват промени в командването на армията. Ген. Трифонов става началник щаб, а досегашния началник щаб — ген. Лукаш, става главен инспектор на войската.^[64] Михов пише, че на 13

май регентите приемат Калфов, който е направил някои сондажи за правителствена листа, но „държи на цялостна промяна — предлага дребни хора или неудобни хора.“^[65] Три дни по-късно регентите отново приемат Калфов и Михов пише: „Тоя път той направи едно систематично изложение, с увереност и готовност да се жертвува в тия трудни времена.“^[66] На 19 май се получава трета съветска нота, в която се казва, че ако не се открият трите консулства, Москва ще преустанови отношенията между двете страни. Регентите нареждат да се съобщи на Кирсанов, че кабинетът е в оставка и че тя няма нищо общо с нотата, а с нея ще се занимае следващият кабинет. Регентите възлагат на Калфов да състави ново правителство. На 22 май регентите отиват в Панчарево с идеята да подпишат указите за новото правителство, но са разочаровани от Калфов, който заявява, че е по-добре да потърсят друг да състави листата. Филов изразява становище, че е възможно Калфов да се е изплашил от съветската нота.^[67] Михов свързва събитията по възлагането на задачата на Калфов за съставяне на нов кабинет и пристигането на съветската нота с датата 18 май, а не както Филов описва тези събития — на 19 май. Също в дневника си, цитиран по-долу, Първан Драганов пише, че нотата е от 18 май. За 19 май Михов пише, че Божилов писмено е подал оставка и че по-късно същия ден Калфов е имал среща с регентите.^[68] Вътрешният министър в Божиловото правителство Дочо Христов смята, че една от причините за оставката на кабинета е, че Берлин желае едно предано германофилско правителство. В мемоарите си Д. Христов изказва мнението си, че мандатът е бил даден на Хр. Калфов единствено като камуфлажно действие от страна на регентите, а истинският нов министър-председател на България бил определен отново от Регентския съвет и това бил Иван Багрянов.^[69]

На 20 май Г. Димитров пише в дневника си, че се е обадил на Молотов, който му съобщил, че съветското правителство е изпратило четвърта нота до българското правителство с искане за консулства във Варна, Бургас и Русе, като Москва е заплашила с преустановяване на дипломатическите отношения, ако не се удовлетвори нотата. Молотов още казва: „Ние твърде дълго търпяхме под маската на дипломатическите отношения българското правителство да помага на немците срещу нас. По всяка вероятност в близко време ще скъсаме дипломатическите отношения и ще обявим състояние на война с

България. Ние се убедихме, че запазването на тези отношения задържа развитието на антихитлеристкото движение в страната.“^[70]

На 24 май регентите приемат Ив. Багрянов и го запознават с обстановката, и каква политика трябва да води като министър-председател. На следния ден следобед Багрянов заявява пред регентите, че ще започне сондаж за ново правителство.^[71] Стефан Недев пише, че през последната десетдневка на май, в качеството си на началник на разузнавателния отдел към щаба на войската, има три срещи с бъдещия премиер Багрянов, който се интересува най-вече за положението на Източния фронт. Недев го запознава с лошото състояние на вермахта и с партизанското движение в България, което се активизира все повече с приближаването на Червената армия към границите на страната.^[72] На 1 юни новото правителство е факт. Филов пише в дневника си: „В 6 ч. подписахме указите. Новият кабинет никак не ме радва. Боя се Багрянов да не се увлече пак и да докара германската окупация у нас. Все пак друг изход нямаше.“^[73] Приближеният на Ив. Багрянов д-р Найденов, пише в спомените си, че листата са я изготвили на 1 юни, като за министър на външните работи са включили Дечко Караджов, а не искания от регентите Първан Драганов. Но Багрянов отива сам при регентите. Найденов, Стоил Стефанов и Христо Василев остават да го чакат. Найденов пише, че Стоил Стефанов му казва, че Багрянов е трябвало да бъде придружен, защото регентите могат да го притиснат. Всъщност, така се получава и регентите, отново според Найденов, променят частично листата, като една от промените е Багрянов временно да управлява Министерството на външните работи до поемането на същото от Първан Драганов.^[74] В духа на убежденията на министър-председателя в кабинета влиза Дончо Костов, който е бил председател на българо-съветското дружество, но на следващия ден се оттегля от Министерския съвет. В правителството влиза и Александър Станишев, който е председател на българо-германското дружество. На 12 юни правителството придобива следния вид: „Иван Багрянов, Първан Драганов, ген. Руси Русев, Борис Колчев, Славейко Василев, Александър Сталийски, Александър Станишев, Михаил Арнаудов, Димитър Савов, Руси Ст. Русев, Христо Василев.“ Последните четирима, както отбелязва И. Димитров, не са участвали във „фашистката политика“ на предишните правителства.^[75] Багрянов

заявява, че няма да се извърши никаква „подлост“ по отношение на Германия нито пък „Бадوليوщина“, но в същото време той е според случая „германофил“ или „русофил“, „фашист“ или „демократ“.^[76]

Ст. Рачев пише, че на 23 май 1944 г. е обкръжена и унищожена Втора софийска бригада, която заедно с кап. Томпсън трябва да посрещне военна пратка от УСО. Малък брой партизани успяват да разкъсат блокадата и да се спасят. Сред тях е и английският офицер, но той заедно със своя радист и неколцина партизани попада на втора засада и е пленен. На 10 юни 1944 г. Томпсън е разстрелян от полицаи, а неговият радист е предаден на Абвера и се прави опит да послужи като примамка за британците, които да продължат да изпращат оборудване и кадри уж за партизаните. Но УСО разкрива измамата и опитът излиза несполучлив. Безспорно ликвидирането на британския офицер е изключително погрешен ход на българската страна. При положение, че войната навлиза в едно русло, което е крайно неизгодно за Берлин, българската полиция се оставя на порива си за разчистване на сметки именно с Великобритания.^[77]

В сборника „Тайните на Третия Райх“ (С., 1992) е събрана документация, отразяваща връзката между немската легация в София и нацисткото правителство в Берлин. Хронологически документите съвпадат с правителствената криза в България и първата публикувана телеграма е от 30 май 1944 г., а последната е от 12 септември 1944 г., когато на власт е вече правителството на Отечествения фронт. На 6 юни с операцията „Овърлорд“ съюзниците поставят началото на втория фронт в Нормандия.^[78] Съюзническите войски напредват и завладяват Северозападна Франция, достигайки до р. Сена. Както пише П. Шопов, „на 25 август в резултат на въстанието на жителите на Париж, френската столица е освободена.“^[79]

Оценката на Г. Димитров за правителството на Багрянов е, че то също има прогермански характер и че основните министерства „са в ръцете на отявлени германофили“.^[80] Той пише до Сталин, че „ръководната група начело с Багрянов е призвана да провежда същата прогерманска политика, но по-гъвкаво и умно, отколкото това правеше Божилов.“^[81] Багрянов решава да поправи отношенията с Москва и да предотврати евентуалното им скъсване. Външният министър Първан Драганов на 14 и 17 юни се среща с германския пълномощен министър Бекерле, като го уверява, че България няма да промени

съюза си с Германия, но с оглед на новата военна обстановка трябва да се действа внимателно. След като Драганов и военният министър ген. Русев посещават Варна и Бургас, външният министър иска от германците да бъдат изтеглени всички военни съдове, намиращи се по българското Черноморие. През юни Драганов има разговори и с ръководителя на съветската легация в София, като настоява Москва да прояви търпимост към България, защото евентуален силен натиск от страна на СССР за разграничаване от политиката на Германия може да доведе до нейната окупация, по подобие на другия германски сателит — Унгария.^[82]

На 16 юли се провежда среща между регентите, министър-председателя, външния министър и българския пълномощен министър в Турция Балабанов, който е повикан в София за указания. Балабанов „получи документ за представителите на САЩ в Истанбул, с който българското ръководство информира САЩ, че крайната цел на правителството е да извади България от войната, щом условията позволят това, с оглед на едно благоприятно положение за бъдещия мир.“^[83] На 23 юни външният министър П. Драганов докладва пред регентите и министър-председателя сведенията, които е събрал при обиколката си във Варна. Според него там се намират около 60 кораба под германско знаме и едно ято хидроплани. Тази информация вече не може да се отрича и укрива от съветската легация и затова Драганов предлага: „1) Корабите, които са за отбрана, могат да останат в пристанището. По-добре под български флаг и екипаж. 2) Корабите, които са за нападение — не могат да останат, а ако не могат да се изтеглят, да минат под български флаг. 3) От българско пристанище не може да излизат военни кораби за придружаване конвои и др. 4) Ятото хидроплани не може да остане и то е първото, което трябва да се махне — за да дадем и доказателство на русите, че сме последователни.“^[84] Драганов заявява, че всичко, което може да се сметне за нападателни средства, трябва да се изтегли от Варна, а пристанищата ни в Черно море трябва да имат статут на такива в неутрална държава, що се отнася до действия спрямо СССР. Регентите и министър-председателят приемат предложенията на Драганов.

На 20 юли германски военни организират атентат срещу Хитлер. Ето какво е записал в дневника си регентът Филев за този ден: „20. VII. Четвъртък. Получихме надвечер съобщението за атентата срещу

Хитлер, извършен днес. Той е на всеки случай вече признак за разложение в германската армия, макар превратът да е бил осуетен. Сега се обясняват по-добре и събитията на Източния фронт, които генералът означава като «Добро Поле».[85] През март 1943 г. армейската опозиция във вермахта се опитва да организира два атентата срещу фюрера, но и двата се оказват неуспешни. За опозицията срещу Хитлер подробно пише В. Александров в книгата „Черната капела“.[86] По-различна е ситуацията на 20 юли 1944 г., когато Щауфенберг поставя куфарчето с експлозив в непосредствена близост до Хитлер. Само една случайност спасява фюрера. Леко ранен, Хитлер остава на власт, а заговорът е смазан. Ръководителите на атентата, между които е и Щауфенберг, са разстреляни още на 20 юли. [87] След неуспешния атентат националсоциалистите екзекутират около 5000 души, обвинени, че са участници в заговора. Много висши офицери загиват от нацисткия терор.[88] Ето част от това, което е записал в своя дневник външният министър Първан Драганов на 21 юли, само ден след атентата срещу фюрера: „Катастрофата за Европа, за Германия, за България наближава. Събитията се развиват и ще ни изпреварят, без да можем да направим нещо за спасението на страната ни, за да не стане театър на военните действия, с всичките последици, което това влече след себе си. Няма да имаме време да се организираме вътрешно и да действуваме политически външно.“[89]

За Съветския съюз основното искане си остава откриването на консулства на българска територия. На 11 юли Вилхелм Цирсе уведомява българската страна, че Германия е готова да изтегли от Черноморието десантните лодки, а също и хидроропланите.[90] В края на юни и началото на юли Г. Киселов се среща в Анкара с американски дипломати. Контактите са неофициални, но са одобрени от правителството.[91] Драганов подготвя отговор на съветската нота от 18 май за консулствата и на 27 юли запознава регентите с него, както и с придружаващото писмо, което е написал лично до Молотов. На следния ден той дава отговора и на германския пълномощен министър Бекерле, но му заявява, че няма да чака отговор от Берлин и ще връчи отговора на Кирсанов. Това прави неприятно впечатление на Бекерле и той заявява, че този факт няма да се изтълкува положително в Берлин. На 30 юли Драганов връчва на Кирсанов отговора и писмото до

Молотов. Удовлетворява се частично искането, изразено в съветската нота, за откриване на консулства в Бургас и Русе и възстановяване на консулството във Варна. Българската страна дава разрешение за възстановяване на варненското консулство, което да има район на действие и в Русе, и в Бургас. Заявено е, че се иска и агреман за нов пълномощен министър. Ето част от разговора между двамата, който Драганов е записал в дневника си: Кирсанов казва: „Давайте това, което германците ви позволяват да дадете. Отговорих много категорично: Не! Даваме това, което можем да дадем, без да изложим страната си на опасности от другата страна.“^[92] В писмото, писано от Драганов до Иван Попов, който по това време е пълномощен министър в Букурещ, носещо дата 2 август 1944 г., външният министър пише, че е връчил отговора на съветската нота на 29 юли. Писмото е отпечатано в края на дневника на Първан Драганов.^[93] Л. Спасов пише, че нотата е изготвена на 27 юли, а е връчена на следния ден от Драганов, който изпраща и лично писмо до Молотов, в което става въпрос за назначаването на нов пълномощен министър в Москва. Отговорът на съветската нота от 18 май не е одобрен предварително от Берлин.^[94] Пл. Цветков пише неправилно, че в края на юли 1944 г. българското правителство дава съгласието си за откриване на съветски консулства в Бургас, Варна и Русе. Правителството на Багрянов се съгласява да открие варненското консулство, което да има район на действие и в Бургас, и в Русе.^[95]

Ив. Багрянов споделя пред своите сподвижници Стоил Стефанов и Найденов, че регентите пречат на работата на правителството. По-специално той има предвид Филов, а за останалите двама казва, че може да се спогоди с тях и да работят общо, но с Филов това не може да се получи. Найденов пише в спомените си, че тогава Стоил Стефанов предлага физическото ликвидиране на Б. Филов, като той ще се наеме с организацията по извършване на убийството. Но Багрянов се противопоставя с мотива, че никога не е симпатизирал на политическите убийства и сега не е съгласен да се извърши такава.^[96]

На 19 юли министър-председателят Багрянов и министърът на външните работи Драганов приемат бившия председател на XXIV ОНС Стойчо Мошанов, като му заявяват, че биха искали той да осъществи неофициален контакт с англо-американските съюзници. Но

двамата министри казват, че за това си действие нямат съгласието нито на регентите, нито на останалите министри. Мошанов казва, че е съгласен да осъществи контакт с английския посланик в Анкара — Хюгесън, с когото се познават от посещението на англичанина в края на май 1940 г. Мошанов обаче поставя условието поне регентите да бъдат запознати с неговата мисия. Два дни по-късно се състои нова среща, на която министрите уведомяват Мошанов, че принц Кирил е спечелен за каузата, а на останалите регенти ще им се съобщи по-късно. Ето какви са задачите, които трябва Мошанов да преследва пред Хюгесън, според спомените на бившия председател на Народното събрание: „Първо да се съобщи, че българското правителство е решило България да излезе от положението на война с Англия и Америка; второ, да се проучат условията, при които България би могла да стори това; трето, горната постъпка да се счита като личен контакт без официален характер и да се запази в тайна поне до първите дни на месец септември; четвърто, ще разполагам с пълна свобода на информации и преценка на вътрешното положение на страната.“^[97]

На 2 август Турция къса дипломатическите си отношения с Германия, но не и с нейните съюзници. Същия ден, преди да се узнае за турското решение, Драганов и Бекерле водят труден разговор, като германският пълномощен министър обвинява България, че започва да се отдръпва от Германия, но получава уверения от Драганов, че това са несъстоятелни критики.^[98] След преустановяването на турско-германските отношения Кайтел предлага в България да се настанят военно-въздушни сили, но българските управляващи се противопоставят на тази идея. В началото на август има развитие и проблемът, който още от юли е актуален, относно превозването на съветски военнопленници през българска територия за Германия. Въпреки че България получава обещание от страна на Вилхелмцрасе това да се прекрати, превозването продължава. СССР протестира и настоява за връщане на съветските пленници в Съветския съюз. Подобен влак е спрял в Сливница, а по-късно и в Пловдив.^[99] Също през август пристига нова нота от Москва, в която се пита директно българското правителство дали е готово да скъса с Германия и се изразява надежда, че отговорът няма да се протака.^[100]

И. Димитров пише, че на 7 август 1944 г. се подписва декларация от цялата опозиция, включително и от комунистите, които по-късно

характеризират това подписване като грешка. В декларацията опозицията напомня за грешките, допуснати от правителствата на България — отказа от неутралитета, включването на страната в Тристранния пакт и обявяването на война на Великобритания и САЩ. Опозицията отбелязва, че Тристранният пакт вече не съществува и България не е длъжна да се подчинява на неговите клаузи и иска промяна на външната политика, за да се спаси страната от превръщането ѝ в театър на военни действия. В декларацията се настоява да се преустанови войната с Англия и САЩ, с които така или иначе страната не воюва и „да се поведе открито една искрена и приятелска политика, изпълнена с доверие към нашата освободителка Русия“.^[101] На срещата на опозицията не са поканени представители на Цанков и Костурков. Апелът е връчен на регентите на 12 август лично от Никола Мушанов.^[102] Те разглеждат изложението още същия ден. По този повод ген. Михов пише в своя дневник: „Искат от нас: 1. Да излезем от войната; 2. Да си приберем корпуса; 3. Да се назначи правителство, което да изведе България на щастливия бряг. Точно това искаме, работим и се мъчим.“^[103] Същата вечер при регентите са министър-председателят и външният министър. Първият докладва, че е разговарял с Кирсанов, който му е заявил, че въпросът с откриването на съветски консулства в България вече не е актуален, поради промените се военна обстановка. Кирсанов предава новите искания на Москва — да се оттегли корпусът и да се изгонят немците от българска територия.

На 17 август 1944 г. се открива сесията на Народното събрание. Багрянов държи реч, която Филов определя като пораженска и е на мнение, че това е поредният номер, скроен от министър-председателя. Филов продължава: „Речта на Багрянов е една безусловна капитулация пред евентуалните победители, една пледоария за мир на всяка цена, преди още да сме влезли в борбата.“^[104] На 6 август регентите одобряват мисията на Стойчо Мошанов, който трябва да замине на 9 август под псевдонима Копринаров. Пътувайки с влак, в Свиленград Мошанов е задържан от Гестапо и едва след намеса от София е пуснат да премине границата. Във влака Мошанов има шанса да се представи на английски дипломат, пред когото споделя своята неофициална мисия и търси помощта му да го свърже с посланика Хюгесън.^[105] Ст. Нойков смята, че изпращането на Ст. Мошанов „за преговори с англо-

американците беше опит да се спаси в последния четвърт час прогнилия буржоазен режим с цената на ново робство на българския народ — този път под ярема на западните империалисти.“^[106]

Мошанов заминава след речта на Чърчил от 2 август, която съдържа тежки обвинения към България, а Гърция формулира сериозни териториални претенции.^[107] На 16 август сутринта Мошанов е приет от английския посланик в Турция Хюгесън. Бившият председател на Народното събрание излага своята теза пред английския дипломат, който направо го пита кога правителството ще скъса с Германия. Мошанов, както пише в спомените си, импровизира и заявява, че в началото на септември най-вероятно България ще е готова да скъса с немците, защото в този момент повечето войници са в отпуск, за да прибират реколтата. Английският дипломат отговоря: „Това е много дълъг срок. Посъветвайте правителството Ви да побърза. На Балканите назряват събития, които могат да ви изпреварят и направят безпредметна постъпката ви.“^[108]

От пролетта на 1943 г. започват български неофициални сондажи по отношение на Вашингтон. Целта е да се изясни при какви условия България би могла евентуално да излезе от войната. Основен канал на българските постъпки е Турция. Естествено е желанието на българите да установят контакт със САЩ, а не с Великобритания, която подкрепя емигрантските правителства на Югославия и особено на Гърция. България разчита на обективността на Щатите и се надява на по-меко отношение. Както пише Е. Калинова, американците желаят излизането на България от съюза с Германия и търсят усилено вариант да го ускорят, но след 26–27 август 1944 г. американската концепция по отношение на България търпи сериозен обрат. САЩ вече не желаят да се сключи примирие с България. Авторката застъпва мнението, че американците са получили сведения за съветските планове по отношение на България, или чрез анализ на конюктурата са достигнали до извода, че СССР има сериозни претенции към България и за САЩ е по-добре да не се конфронтира със своя съюзник по въпрос, който не е приоритетен за американската политика.^[109]

След срещата на Ст. Мошанов с англичаните в Турция в средата на август, Форийн офис предлага на Държавния департамент да се поставят предварителни условия на България и когато бъдат изпълнени, да започнат същинските разговори по преустановяване на

положението на война между съюзниците и България. Британците предлагат страната да освободи всички съюзнически военнопленници на нейна територия. Второто условие е българският емисар да пристигне в египетската столица, където трябва да се водят преговорите по сключване на примирието, не по-късно от края на август. Но американците не се солидаризират с мнението на английските си колеги, а по-късно и самите англичани се отказват от тези предварителни условия.^[110] Англичаните запознават с клаузите на примирието гръцката и югославската страни, като ги съветват да не предявяват искания, които биха пречили на хода на преговорите. Но и двете страни имат своите претенции към България и настояват да бъдат включени в дискусиите с българите. Гърците имат и териториални аспирации към своята съседка, но Великобритания успява да обуздае прекомерните претенции на своите съюзници. Разбира се, английската позиция не е продиктувана от съчувствие към българската страна, а от факта, че трябва да се побърза със сключването на примирието. Англичаните уверяват югославяните и гърците, че впоследствие ще могат да отправят допълнителни искания към България.^[111]

На 19 август Багрянов получава информация за преврат, подготвян от крайни германофили със съдействието на Германия. Приближеният на министър-председателя д-р Найденов отива при свой приятел от немската легация, който го успокоява, че засега опасност от преврат няма.^[112] Д. Казасов в радиопредаването „Програма за победа“, излъчено на 15 юли 1967 г., твърди, че на 23 август от името на Националния комитет на ОФ, отива на среща при Багрянов и му заявява, че трябва да бъде съставено правителство на ОФ. Багрянов му отговаря, че този въпрос трябва да бъде решен от регентите, но Казасов заявява, че най-напред той трябва да си подаде оставката. Багрянов казва, че дори да си подаде оставката, пак регентите ще имат думата по съставяне на новото правителство. Той добавя, че на следния ден ще има среща с регентите и ще изложи вижданията на ОФ. По предложение на Багрянов на следния ден — 24 август, Националният комитет на ОФ се среща с Багрянов в Боровец. На срещата Никола Петков заявява, че трябва да се образува правителство на ОФ с Багрянов начело, което според Казасов е в пълно противоречие с разбиранията на членовете на комитета, но те не му

възразяват, за да не се разбере, че има разногласия в ОФ. Багрянов настоява, че Националният комитет трябва да се срещне с регентите, но членовете нямат желание за среща. След половин час Багрянов се връща и заявява, че регентите са казали, че не могат да се срещнат с Националния комитет, защото няма открита правителствена криза. Тези събития Казасов разказва и в двете си книги — „Бурни години“, издадена 18 години по-рано от излъченото предаване, и „Видяно и преживяно“, издадена 2 години след радиопредаването.^[113]

Късно вечерта на 25 август регентите получават информация, че има съветски десант в Кюстенджа и Мангалия. Пришпорени от събитията, те заедно с Багрянов и Драганов, вземат решение германските войски, намиращи се на българска територия, да бъдат разоръжавани. Както пише ген. Михов, към 1.30 ч. през нощта на 25 срещу 26 август, за това решение са уведомени легациите на СССР и Германия. Действията на управляващите се обуславят от бързо променящата се военна обстановка и от страха „да не би, гонейки германците, русите да навлязат у нас.“^[114] В „Бурни години“ Д. Казасов пише за обявения неутралитет: „Решението на правителството да обезоръжава всяка чужда войска, която би преминала на българска територия, визираше, не ще съмнение и Червената армия. Това решение бе идиотски глупаво. То не означаваше неутралитет. То означаваше образуване заслон на панически отстъпващата германска армия.“^[115] Българското правителство, осведомено за разговорите в Анкара, приема внушението на Хюгесън и уведомява съветските управници, че в Анкара се намира български пратеник, който има за цел да осъществи контакт със съюзниците. Уведомлението се придружава и с отговора на съветската нота от 12 август, в която СССР пита дали българите са готови да скъсат с Германия. Българският отговор е утвърдителен. Наистина, събитията се развиват твърде бързо и след успешната операция на съветските войски при Яш-Кишинев, на 23 август Румъния капитулира и излиза от войната.^[116]

Седмата извънредна сесия на XXV Народно събрание се открива на 17 август. Министър-председателят произнася реч, в която се изразява готовност за разграничаване на България от военния конфликт. Тази реч е оценена от германците и германофилите в България като желание на правителството за завой във външната политика. След пет дни обаче външният министър, отново в реч пред

парламента, успокоява, че българската външна политика си остава такава, каквато е била и до момента.^[117]

„На 23 август румънският крал Михай извършва държавен преврат. Той арестува ген. Антонеску и образува ново правителство, начело с ген. Сънѝтеску.“^[118] След Яш-Кишиневската операция съветските войски се озовават на северната ни граница. Правителството и регентите на заседание от 26 август решават да се обяви неутралитет по отношение на военния конфликт между Германия и СССР, както и да се разоръжават хитлеристките подразделения, намиращи се на българска територия, но в официалното комюнике се казва, че ще се разоръжават всички чужди войски, които се намират на територията на България. Очевидно е, че българските управляващи нямат смелост да се обявят открито против Райха. На 26 август Регентският съвет решава да образува ново правителство из средите на опозицията.^[119] Военният министър трябва да нареди на българската армия да разоръжава немските войски, идващи от румънска територия. Но англо-американските съюзници не са доволни от това решение на българските управляващи. Те настояват България да преустанови дипломатическите си отношения с Райха и да капитулира.^[120] На 26 август България иска от Германия да изтегли своите войски от българска територия, но това искане не е обвързано със срок и евакуирането продължава твърде дълго.^[121]

На 27 август английският посланик в Турция получава от Лондон инструкции да изпрати българските преговарящи в Кайро. В делегацията влизат Балабанов, Киселов, полк. Желязков и Мошанов, който след румънското излизане от войната се прибира в София, а останалите се намират в Анкара.^[122] След капитулацията на Румъния Ст. Мошанов преценява, че мисията му вече е приключила и се завръща в България. Той е приет от Багрянов и Драганов, а след това и от регентите, пред които докладва за свършеното от него в Турция. Според спомените на Мошанов, той настоява и успява да се срещне насаме с княз Кирил. Обаче на 27 август англичаните го търсят, за да му предадат, че условията за примирие ще бъдат връчени. След като не го откриват, на среща с Хюгесън е поканен Балабанов, на когото е заявено, че възможно по-скоро Ст. Мошанов трябва отново да дойде в

Турция, а след това да отпътува за Кайро, където ще се връчат условията на примирието.^[123]

Годишнината от смъртта на цар Борис е отбелязана с панихида в Рилския манастир. След това регентите, заедно с Багрянов и Драганов, приемат Ст. Мошанов, който трябва да отпътува за Турция. Мошанов иска да се състави делегация и в нейния състав да има известни политици. Той заявява, че ако се стигне до преговори, ще настоява те да се водят в Цариград, а не в Кайро, където има много сърби и гърци. Ген. Михов пише по този повод: „Научихме, че при изготвяне на условията за нашето излизане от войната, или примирието, според противната страна ще вземат участие и сърби, и гърци. Не ще ни скроят хубава дреха, но да не е съвсем лоша, че тогава какво ще се прави.“^[124] На 29 август сутринта „Копринаров“ отпътува за Турция с автомобила на военния министър.^[125]

След разговора със Ст. Мошанов, същата вечер регентите приемат току-що завърналия се от среща с фюрера германски пълномощен министър Бекерле, който носи писмо от Хитлер. Фюрерът пише, че след като България се смята за неутрална държава, немските действия ще се определят от военното положение. Регентите заявяват, че нямат никаква готовност да се съпротивляват на север и затова ще опитат чрез дипломация да избегнат конфликта. Бекерле предлага някой от регентите да отиде и лично да се аргументира пред фюрера, но поканата е отклонена.

В края на август, когато става ясно, че обстановката тотално се променя, е решено кабинетът на Багрянов да бъде заменен с нов, но по договореност между Багрянов и регентите, министър-председателят дава обещание да си подаде оставката, тогава, когато новият премиер бъде готов със състава на кабинета. Багрянов моли, преди да си отиде, да се сбогува по радиото с народа. Филов го обвинява, че винаги гледа да си направи реклама, без да се съобразява с държавните интереси. На 30 август Филов записва в дневника си: „Аз съм на всеки случай много доволен, че този голям позъор ще си отиде тъй бърже, макар и да съм длъжен да призная, че той общо взето добре изигра ролята си да направи необходимия в нашата политика завой.“^[126] На 1 септември министър-председателят изпраща писмено оставката на кабинета и отива в радиопредавателя във Вакарел, където в 13.30 ч. произнася реч към българския народ. Регентът Филов, след като узнава от радиото, че

Багрянов се готви да произнесе реч, прави неуспешен опит да я предотврати.^[127]

След като Мошанов пристига в Турция, той се среща с Хюгесън, който го уведомява, че на следващия ден — 30 август, в 8.00 ч., ще излети със самолет за Кайро, където ще му връчат условията за сключване на примирие. След срещата с английския посланик Мошанов е осведомен от Балабанов, че от София е съобщен съставът на делегацията, която трябва да получи условията за примирие. В нея влизат: пълномощният министър Балабанов, военният аташе Желязков и индустриалецът Киселов. Балабанов се снабдява с медицински документ, че полетът със самолет може да бъде фатален за него, а Киселов отклонява участието си в делегацията по семейни причини. Желязков също заявява, че не може да участва, тъй като няма заповед от военния министър, но казва на Мошанов, че ще го придружи до Анкара, след което, ако не получи заповед от военния министър, няма да продължи.^[128]

В 6.30 ч. сутринта на 30 август Киселов завежда Мошанов на среща с американски дипломати, между които са военният аташе, вицеконсултът и Бляк. На тази среща Мошанов получава съвет да протака сключването на примирие, за да не стане България ябълката на раздора между съюзниците. След срещата Киселов пита Мошанов дали вече е разбрал защо той е отклонил участието си в делегацията.^[129] На 1 септември в 18.00 ч. българската делегация в състав само от двама души — Ст. Мошанов и полк. Желязков, е приета от съюзническите делегации на Англия и САЩ, чиито състав също е от по двама души. На това първо заседание съюзниците заявяват, че признават правителството на Багрянов, но тъй като Мошанов иска допълнителни пълномощия от България, казват, че ще уважат неговото мнение и ще отложат заседанията с ден-два. На това първо заседание Мошанов констатира, че англо-американците биха желали условията за примирие да се връчат на България преди Червената армия да влезе на нейна територия.^[130]

При пребиваването на българската делегация в Кайро полк. Желязков води дневник. На първата среща на 1 септември в 18.00 ч. Мошанов реагира срещу условията, при които е поставена българската делегация и които наподобяват домашен арест — в неудобна квартира и при постоянното наблюдение от английски офицер. Съюзниците си

взимат бележка от оплакването и делегатите са преместени в по-добра квартира, но този път под наблюдението на двама английски агенти. Полк. Желязков пише, че има промяна в отношението на съюзниците към делегацията. „Веднага започна да се чувства едно по-дружелюбно и внимателно отнасяне към същата.“^[131]

Регентите дават мандат за съставяне на кабинет на земеделеца Константин Муравиев, който след консултация със своите съпартийци, приема задачата и започва сондажи. На 2 септември 1944 г. Муравиев се среща с регентите. Преди да е съставил правителството, те му заявяват, че няма никакво време за губене, а Филов му казва следното, което Муравиев е записал в своите спомени: „Вижте, моля ви, да съставите правителството. Страната не може да стои в анархия след глупостта, която направи Иван Багрянов. Даваме ви най-широк мандат да съставите правителство, от които партии намерите за добре. Моля ви, не се бавете, защото не можем да оставим страната повече без правителство, па макар и то да не е най-доброто.“^[132] Тази декларация Филов прави, след като преди това, според Муравиев, регентите са се отделили в друга стая и са се съвещавали. Като слизал по стълбите, началникът на канцеларията на регентството Горанов му съобщава, че регентите са казали, че ако Муравиев прецени, може да състави изцяло земеделско правителство. Това изявление Филов прави, след като Ив. Багрянов, въпреки договорката с регентите да не си подава оставката, преди да се състави ново правителство, произнася реч по радиото, в която съобщава, че си подава оставката и че регентите и щабът на войската са му пречили да си изпълни дълга. Има известна неяснота дали действително на 2 септември следобед се е състояла срещата между Муравиев и регентите. Филов в своя дневник твърде подробно описва 2 септември, но не споменава за подобна среща, а тъкмо обратното — пише, че регентите са чакали Муравиев да ги посети и това посещение става привечер, когато се подписват и указите за новото правителство. Остава отворен въпросът дали е имало среща между Муравиев и регентите на 2 септември след пладне, или не. Логично е да се сметне за по-достоверно написаното от Филов, защото той води дневник, докато Муравиев пише спомени и то доста години след посочените събития. Обаче 2 септември е твърде важен ден за Муравиев и едва ли е възможно да не се е запечатал отчетливо в

неговата памет, още повече, че става въпрос не за пропуснато събитие, а за добавено.

Кабинетът поставя въпроса за оставката на Филов като регент, като последният изразява готовност да се оттегли, но по начин, който няма да накърни стабилността на регентския институт. Князът заявява, че ако Филов си подаде оставката, той също ще напусне поста и така проблемът остава отворен.^[133] Ген. Михов в своя дневник също описва подробно 2 септември и както в дневника на Филов няма и намек за среща след пладне, а се говори само за вечерната среща, на която се подписват указите за новото правителство. При наличието на два дневника срещу едни спомени, може би трябва да се заключи, че действително подобна среща не е била осъществена. Ако разглежданото несъответствие се изкаже на футболен език, то ще придобие следния облик: резултатът от двубоя между дневниците и спомените е два на един, в полза на дневниците, като голът за спомените е вкаран от съмнително положение за засада.^[134]

Около личността на бъдещия министър на войната възниква спор между регентите, които предлагат ген. Атанас Стефанов, докато някои министри от новия кабинет предлагат ген. Иван Маринов. Министрите мотивират своето отрицателно отношение към ген. Стефанов с това, че той е германофил. В крайна сметка, новият министър е ген. Маринов. Без участието на комунистите и ОФ, които отказват да влязат в правителството, указите са подписани, но без да бъдат заети предвижданията за ОФ министерски кресла.^[135] В правителството влизат като министри без портфейл опитните политици Никола Мушанов и Атанас Буров. Интерес предизвиква съгласието на Атанас Буров да влезе в кабинета на Муравиев, защото той нееднократно се произнася по адрес на Муравиев твърде неласкаво и направо с груби думи пред Михаил Памукчиев, който е описал това в книгата „Срещи с Буров“.^[136] Същият автор в книгата си „Разговори с принц Кирил“ приписва следните думи на княза, по отношение на съставянето на нов кабинет от Муравиев: „Аз го попитах: Кои смяташ да ти бъдат партньори министри?“ Той взе да ми ги изброява: „Атанас Буров, Никола Мушанов, Димитър Гичев, генерал Иван Маринов, Вергил Димов...“ Аз го прекъснах: „Няма ли сред тези дяволи поне един ангел? За показ, за пример? За подражание?“^[137] Последната бележка на Б. Филов в дневника му е от 3 септември 1944 г.: „Русите

продължават да правят опити да управляват България от Москва. Онзи ден, когато се узна за министерската криза у нас, по радиото от Москва се даваше съвет на българските патриоти да работят и поддържат само едно правителство на Отечествения фронт. Ако такова правителство не можело да се създаде, тогава патриотите можели да подкрепят и друго правителство, само ако то възприеме главните искания на Отечествения фронт, които се изброяваха изрично.“^[138]

Ст. Мошанов, след като узнава за правителствената промяна в София, уведомява с телеграма, че не приема мандат от новосформиранния кабинет.^[139] На 5 септември Мошанов получава пълномощия и от Муравиевото правителство. Бившият председател на Народното събрание пише в спомените си, че според него англичаните не са допуснали телеграмата, с която той информира, че не приема мандат от новия кабинет, да бъде изпратена до София.^[140] Българската делегация в Кайро, както бе отбелязано, се намира в условия, близки до домашен арест. Едва на 5 септември българите правят една разходка до пирамидите. Същия ден ги посещава и земеделският лидер Г.М. Димитров, макар Мошанов доста по-рано да настоява пред англичаните за тази среща. Същия ден СССР обявява война на България и става ясно, че форматът на преговорите ще бъде променен и Москва трябва да се включи в тях.^[141]

На 7 септември българската делегация се готви да отпътува от Кайро. Тя е посетена от английския дипломат Стил. Българите правят някои предложения по съставянето на условията на примирието, като едно от тях е евакуирането на българските военни части от Югославия да не се отнася до Западните покрайнини, които са български земи, включени в българската територия още от Берлинския конгрес през 1878 г. Българите настояват прекратяването на водените до момента преговори по примирието да бъде документирано, като се отбележи, че тяхното преустановяване е по инициатива на съюзниците. Стил се съгласява и преговорите се прекратяват при следните обстоятелства, записани от полк. Желязков във водения от него дневник: „1. Счита се, че България е поискала примирие от Великобритания и Съединените щати; 2. Че условията на примирието не са били предадени на българската делегация, поради очакванията да пристигне пълния състав на българската делегация; 3. Преговорите за примирие са спрени поради обявената война от Русия на България, което

обстоятелство налага изработване на нови условия за ново примирие.“^[142]

На 2 септември новият премиер К. Муравиев изпраща телеграма до българския пълномощен министър в Анкара, с която потвърждава вече дадените правомощия на Мошанов. На 4 септември Балабанов информира английския и американския посланик в Анкара, че Мошанов се ползва с доверието на новото правителство и че се готви нова делегация, която ще носи и пълномощията за подписването на примирието. На 5 септември СССР обявява война на България.^[143] Мнението на В. Божинов, което датира от 1957 г., е че „правителството на Муравиев се явяваше последният опит на монархо-фашистката клика да приспи бдителността на народните маси и да запази буржоазно-монархическия строй в страната.“^[144]

На 3 септември Яковлев се обръща с няколко въпроса към българското Външно министерство, настоявайки да му се отговори с да или не. Той поставя следните въпроси: „1. Решено ли е то (българското правителство) да интернира фактически всички германски плавателни съдове... и ще даде ли точен списък на тия съдове с обозначение големина, вид и пр.; 2. Същото за германската авиация, колко апарати са интернирани, обезоръжени и пр.; 3. Същото за екипажа на изброените в т. 1 и 2 плавателни съдове и аероплани.“ Той иска да бъдат освободени съветските граждани, които се намират под германски контрол. Л. Спасов пише, че министър-председателят отговаря положително на въпросите, само по последния уточнява, че става дума за русите, които са дошли от Румъния, а за случая в Шумен, където имало 120 руснаци с германски униформи, Муравиев заявява, че ще се направи проверка. Яковлев намеква и за 50 потопени плавателни съда край Галата и казва, че съветските моряци били специалисти по решаването на подобни проблеми.^[145]

В заповед на Хитлер от 3 септември се казва, че на окупационните български войски трябва да се попречи да напуснат окупираните територии. Не трябва да се предприемат мерки само срещу тези, които открито се обявят за Райха. В заповедта се нарежда да се използват всички тайни и явни методи за освобождаване на пленените германски военни, намиращи се на българска територия.^[146] „Репресиите започнаха в 6,00 часа сутринта на 4 септември с пленяването на щаба на окупационния корпус, разположен в Нишка

баня.“^[147] В първите дни на септември 1944 г. обстановката в Македония много се усложнява. Ето какво пише полк. Стефан Недев, който по това време е в Скопие като дивизионен командир: „3 септември 1944 г. — сутринта, целият щаб на I български корпус в гр. Ниш, заедно с намиращите се там в момента трима дивизионни командири бяха пленени от немски войскове части. Германски военни подразделения бяха нападнали и обезоръжили и 4 български дивизии, намиращи се в този район.“^[148]

В правителството на Муравиев се съгласява да влезе бившият министър-председател Никола Мушанов, който през цялото време на войната е в опозиция в Народното събрание. Ето как той в спомените си, писани години след тези събития, представя нещата, имайки предвид последвалия режим и т. нар. Народен съд: „...най-чистите подбуждения, доблестна дейност и смело предприета смяна на политиката на бившите германофилски кабинети бе квалифицирана като фашистка. Извратиха се фактите и се правеха изнасилени тълкувания, само да се достигне до виновност. Историята ще съди и аз съм убеден, че когато страстите утихнат и безпристрастието в преценката на фактите и обстоятелството вземе връх, ще бъде зачислен не между престъпниците, а между страдалците.“^[149]

Поради това, че 2 септември е събота и някои от министрите не са в столицата, новото правителство започва работа на 4 септември, когато изготвя правителствена декларация с основните задачи, стоящи пред него. Декларацията е прочетена същия ден по радиото от Муравиев. Разоръжаването на германските войски продължава, но някои от българските офицери не го изпълняват стриктно.^[150] На 4 септември 1944 г. Муравиев оповестява по радиото следната наредба-закон: „Член първи. Амнистират се всички престъпни деяния, извършени до влизане в сила на тази наредба-закон по следните закони: Закона за защита на държавата, Закона за защита на нацията, Закона за еднократния данък върху имуществото на лицата от еврейски произход, Закона за разтуряне на партийно-политическите организации, Закона за ликвидиране имуществата на разтурените партийно-политически организации, Наредба за печата на закона на временният надзор върху печата.“^[151]

Н. Михов описва в дневника си среща на новия министър-председател с регентите, проведена на 4 септември по обед. Муравиев

отново иска оставката на Филов. Последният казва, че е готов да се оттегли, но това трябва да стане по начин, който не би се изтъквал като ултиматум от правителството към Регентския съвет.^[152] На 5 септември сутринта министрите заседават и като вземат повод от това, че германците пленяват командира на българския корпус и някои други военни, те скъсват дипломатическите отношения с Германия, за което веднага е информиран германският пълномощен министър Бекерле. Повдига се въпросът за обявяване война на Германия, но военният министър ген. Иван Маринов се обявява против, аргументирайки се, че българската армия не е готова за война срещу германците, а последните все още имат силни подразделения. На същото заседание, описано от Муравиев в неговите спомени, се взема решение за преустановяване на дейността на Народното събрание, а така също и на националистическите организации като Бранник, ратниците и легионерите.^[153] На вечерното заседание на кабинета, на което присъстват и двамата регенти ген. Михов и княз Кирил, ген. Маринов отново заявява, че армията не е готова, за да може да се обяви война на Германия. По време на съвета министрите изненадани узнават за обявяването на война от СССР на България. Те взимат решение веднага да се поиска примирие, а след това Муравиев извиква съветския шарже д'афер Яковлев и му иска обяснения. Но Яковлев заявява само, че причините за обявената война са известни на българското правителство.^[154] Ето какво е записал в дневника си на 6 септември Георги Димитров: „Изпратих на Сталин и Молотов записка за правителството на Муравиев-Мушанов-Гичев-Буров, смятайки го за негодно да се справи със сегашните задачи, стоящи пред българския народ, и затова може да просъществува много кратко време.“^[155]

На 7 септември Муравиев отново повдига въпроса за оставката на Филов и последният заявява, че ще се оттегли, като повод за неговата оставка ще бъде предстоящото обявяване на война на Германия. Както пише в дневника си Михов, княжеската позиция е, че Филов вече трябва да си отиде, а и Михов смята, че така ще е по-добре. Генералът знае, че съвсем скоро ще дойде и неговото време да се оттегли.^[156] Казасов пише, че ген. Маринов е телефонира на ген. Михов и му е заявил, че Филов трябва да си подаде оставката. Това, според Казасов, става на 8 септември. Той твърди, че разговорът на военния министър с регента Михов е разбран от регентите като

изразяващ желанието на армията и затова само след половин час оставката на Филов е донесена в голям плик, предназначен за министър-председателя Муравиев. Д. Казасов пише, че на 7 септември заедно с Кирил Станчев отиват при военния министър ген. Маринов, за да го увещават да се включи в акция за сваляне на правителството: „Генерал Маринов, без да ни даде ясно изразено обещание, не ни възрази и не отблъсна предложението ни.“^[157]

На 5 септември Молотов уведомява посланиците на САЩ и Великобритания в Москва, че СССР обявява война на България. В 19 часа нотата е връчена и на българския пълномощен министър Стаменов.^[158] В. Тошкова пише, че решението на правителството за скъсване на дипломатическите отношения с Германия се взема на вечерното заседание, на което присъстват и двамата регенти — Михов и князът. Резонно е правителственото решение за скъсването с Германия, тъй като СССР обявява война на България и управляващите в София няма накъде да отстъпват. Българската нота за скъсването на дипломатическите отношения с Берлин е връчена на Бекерле в 3 часа сутринта на 6 септември. Отново има неяснота, която е свързана със спомените на Муравиев, който твърди, че дипломатическите отношения с Берлин са прекратени на сутрешното заседание на правителството от 5 септември, както бе отбелязано по-горе. Но В. Тошкова пише, че отношенията се скъсват на вечерното заседание същия ден. Разбира се, че е по-вероятно правителството да скъса с Германия, след като научава за съветската нота, с която СССР обявява война на България.^[159] Според В. Божинов „Съветският съюз обяви война не на българския народ, а на неговото продажно правителство.“^[160] На 6 септември правителството решава да обяви война на Германия, но по военно-стратегически съображения решението влиза в сила на 8 септември в 18 часа.^[161]

Мнението на Ст. Рачев за бъдещата българска съдба е, че: „Сталин не желаше да види България нито неутрална, нито доминирана от Англия и САЩ, тъй като я смяташе за съветска сфера на влияние. Той планираше да окупира България и да постави на власт правителство на ОФ, ръководено от комунистите.“^[162] Муравиевото правителство си поставя три основни задачи, които трябва бързо да реши. Първата е да се направи резкият външнополитически завой, който да откъсне България от Германия; да се преустанови войната с

Великобритания и САЩ и да се намери начин да се предотврати навлизането на Червената армия на българска територия. Втората задача е свързана с премахване на диктатурата и възстановяване на конституцията. Третата задача е да се склонят комунистите да влязат в правителството, за да се избегне, както пише Илчо Димитров, опасността от „социален преврат.“^[163] Правителството се заема с мащабни промени — отменя смъртните присъди, дава амнистия на политзатворниците, прави промени в администрацията и армията, в училищата се приемат отново учениците, изключени за противодържавна дейност. След като Муравиев няколко пъти заплашва, че правителството ще подаде оставка, ако Б. Филов не се оттегли от Регентския съвет, на 8 септември Филов излиза от регентството.^[164] След нападенията на германците над български военни в Югославия, военният министър Ив. Маринов нарежда на българските войски да оказат съпротива и да предотвратят германско настъпление.^[165] На 6 септември правителството официално оповестява скъсването на дипломатическите отношения с марионетните правителства на Виши, Италианската социална република, Хърватско и Словакия.^[166] Също от 6 септември са решенията на правителството да не се оказва съпротива на Червената армия, ако тя премине на българска територия, както и решението за обявяването на война на Германия, което обаче влиза в сила от 8 септември.^[167] На 13 октомври Хитлер определя този ход на българското правителство като предателство. Към това предателство е причислена и Румъния.^[168] С обявяването на война на България СССР, както показват документите в сборника „България — непризнатият противник на Третия Райх“, „си спечелва активно, а не просто почетно място в едно следващо примирие.“^[169]

От 6 септември в България започват стачни действия. Поради забавянето на амнистията започва разбиване на затворите и освобождаване на задържаните. „На 8 септември сутринта съветските войски пресякоха българо-румънската граница и навлязоха в територията на България.“^[170] На 4 септември 1944 г. заповедта до III Украински фронт е да не окупира цялата територия на България, а да заеме североизточна и югоизточна България. Вероятно Вл. Мигев е прав, че има договорка с българските комунисти те сами да вземат

властта в София и по този начин да затвърдят позициите си.^[171] Червената армия започва своето настъпление на българска територия на 8 септември преди обед. Е. Емануилов пише за сформирването на новото правителство на ОФ, но избягва да се характеризира начина, по който новият кабинет идва на власт.^[172] След като СССР обявява война на България и показва, че нейната съдба не му е безразлична, Великобритания разбира, че ще загуби възможността да бъде решаващ фактор в по-нататъшната политика на България. Англичаните няма да могат да налагат своята воля в победената страна и евентуално да компенсират съюзниците си Гърция и Югославия. В крайна сметка става ясно, че ако Лондон иска Гърция да остане в британската сфера на влияние, ще трябва да остави България на съветската воля, но в никакъв случай Великобритания не би се съгласила на България да се признае статут на съвоюваща и по този начин да понесе по-малки репарации.^[173]

Маршал Толбухин чете прокламация с условията, при които с България може да се сключи примирие. На 8 септември Муравиев изпраща до командващия III Украински фронт писмо, с което го уведомява, че българското правителство приема всички условия и от същия ден от 18.00 ч. то се намира във война с Райха. На следващия ден щабът на III Украински фронт издава комюнике, оповестено по радиото, че предвид на това, че българите са изпълнили условията, съветската армия от 22.00 ч. на 9 септември преустановява военните действия.^[174] Муравиев прави последен опит за сътрудничество с комунистите. В спомените си той отбелязва, че на 8 срещу 9 септември изпраща при тях свой човек, за да ги склони да посочат свои представители за министри в кабинета. Но пратеникът донася вест на земеделския лидер, че съветът на комунистите е настоял още на 9 септември сутринта правителството да подаде оставка. Същата нощ ОФ извършва преврат и сваля без съпротива правителството на К. Муравиев. Новият министър-председател К. Георгиев рано сутринта чете по радиото прокламация за извършената промяна.^[175] Д. Казасов пише, че в 3 часа сутринта на 9 септември ОФ пристъпва към сваляне на правителството и овладяване на властта. Начело на военните комунистически формирования е Добри Терпешев, който е главнокомандващ народноосвободителните войски. В новия кабинет министерските постове са разпределени по 4 за комунистите,

земяделците и звенарите, 2 за социалистите и 2 поста, оглавявани от независими. Така съставеното правителство е противоконституционно, защото броят на министрите надвишава 10.^[176] Назначени са нови регенти — проф. Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов. В книгата „Българските царе в Народното събрание“, със съставители Ива Бурилкова и Иванка Гезенко, се казва, че назначението на 9 септември 1944 г. на тримата регенти с правителствено постановление е в разрез с Търновската конституция. Но авторките не споменават, че и бившите регенти княз Кирил, проф. Филев и ген. Михов също заемат местата си в Регентския съвет в противоречие с конституцията, тъй като са избрани от Обикновено народно събрание, а не от Велико.^[177] На 9 септември в 17.40 ч. министърът на пропагандата в деветосептемврийското правителство — Димо Казасов прави изказване в емисия вътрешни новини на радиото: „Министерският съвет назначи делегация в състав проф. Димитър Михалчев — бивш пълномощен министър, полковника от генералния щаб Славков, Димитър Ганев и Кирил Станчев, която да замине веднага и да влезе във връзка с командующия на третата украинска армия — Армейския генерал Толбухин — с цел да узнае окончателните условия по преустановяването на военните действия на Съветската армия срещу България и да разисква, както по условията за примирието и за възстановяването на дипломатическите отношения със Съветския съюз, така и по начините за сътрудничество между съветските и българските войски за изгонване неприятеля от Балканите.“^[178]

Така на 8 срещу 9 септември 1944 г. ОФ със съдействието на части от войската и на военния министър ген. Маринов и след неутрализирането на софийската полиция, без трудности сваля правителството на Константин Муравиев.^[179] Ст. Рачев оценява политическата промяна по следния начин: „След като стана ясно, че БРП не може да организира въстание за сваляне на правителството, на 8 септември съветските войски нахлуха в България. Влизането на частите на III Украински фронт беше използвано от военните в «Звено», които със съгласието на ЦК на БРП през нощта срещу 9 септември 1944 г. извършиха държавен преврат.“^[180] Новото правителство разпуска XXV ОНС и поема неговите функции на законодател, като започва да издава наредби-закони. По силата на такъв акт са освободени и останалите двама регенти — ген. Михов и

княз Кирил. За нови регенти са назначени Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов. „Формално монархията се запазва, но правомощията на Регентския съвет са орязани и значението му е силно принижено.“^[181] На 10 септември полицията е заменена с Народна милиция с кадри най-вече на бившите партизани. В Министерството на вътрешните работи и сред офицерския състав във войската започват политически чистки.^[182] На 17 септември министър-председателят Кимон Георгиев на митинг оповестява програмата на Отечествения фронт. Във външнополитически аспект тя предвижда установяване на приятелски отношения със СССР и със съюзниците, както и със съседите, като се споменава специално нова Югославия и се заявява желание за преодоляване на всички противоречия между балканските страни, а също и „окончателно разрешение на македонския въпрос, като се даде право на македонското население да се самоопредели.“^[183]

Бекерле остава на своя пост до 8 септември вечерта. След това той се опитва да напусне страната по посока на Скопие, но не успява. Прави опит да влезе в Турция през Свиленград, но турците му отказват, докато не му бъде издадена виза от турското Външно министерство. След искането на СССР — всички членове на германската легация в София, които все още не са напуснали България, да бъдат заловени, Бекерле е арестуван и изпратен в Москва, където е осъден на 25 г. затвор.^[184] При навлизането си в България съветската страна обявява, че нейните войски идват, както и преди 67 г., с освободителна цел и задачата им е да спасят българския народ от „германското иго“.^[185] На 6, 7 и 8 септември започват протести в страната. Разбиват се затвори и се освобождават политическите затворници, започват стачки на работници. В. Божинов пише, че „при тези революционни действия непрестанно се чувствуваше дъхът на Съветската армия.“^[186] При стачката на пернишките миньори полицията стреля срещу тях и убива няколко души.^[187] На 26 август БРП и формално се насочва към завземане на властта. В Окръжно № 4 Централният комитет на партията насочва усилията си към подготовка за вземане на властта от страна на ОФ.^[188] Щабът на въстаническата армия решава свалянето на правителството да се извърши на 8 срещу 9 септември, след като към партизаните са се присъединили много

войници и след като е осигурена ненамесата на Първа софийска пехотна дивизия. Първо е завзето Военното министерство, където дотогава се провеждат заседанията на Муравиевото правителство, след това — Телеграфа, Пощата, Радиото, гарата и всички основни пунктове. Превзети са полицейските участъци, а служителите им са разоръжени. Към 3 часа сутринта на 9 септември ударът е подкрепен и от Бронираната бригада, която заема позиции около Военното министерство, вече превърнато в щаб на въстанническата армия. Съставено е правителство на Отечествения фронт с министър-председател Кимон Георгиев, който сутринта на 9 септември чете по радиото прокламация за завземането на властта. Ръководна роля в новото правителство има БРП. СССР уважава молбата на новото българско правителство и още на 9 септември вечерта преустановява военните действия на българска територия. На 17 септември с решение на правителството българската армия е включена в състава на III Украински фронт под командването на ген. Толбухин.^[189]

Прокламацията, която новият български премиер К. Георгиев чете по радио София на 9 септември в 6.25 ч. сутринта, дава крайно негативна оценка за бившите управляващи. Георгиев говори, че в резултат на тяхната германofilска политика България е била превърната в немски лагер, а народа в роби. Той акцентира на новата политика, която ще бъде подчинена на първо място на искрена дружба със СССР, но не са забравени и западните съюзници. Премиерът говори за установяване на искрено приятелство със съседите, като споменава единствено нова Югославия. На 12 септември отново по радио София Кимон Георгиев запознава обществеността с първите постижения на новата власт: „1. Отстранихме регентите, които по обща преценка не разполагаха с доверието на народа. 2. Възстановихме пълните политически права и свободи, гарантирани от Конституцията. 3. Възстановихме свободата на печата и премахнахме цензурата. 4. Арестуваха се, за да бъдат предадени на Народен съд, всички виновници за най-новата катастрофа на България. На първо място, министрите от кабинетите, начиная от 1 януари 1941 г. до днес, и народните представители от 25-то Обикновено Народно събрание, които с вота си одобриха гибелната за България политика. Имотите им са поставени под възбрана. 5. Арестувани са за даване под съд и всички, които са вършили убийства. 6. Спряха се вестниците, които

отравяха душата на народа с внушения, чужди на неговите интереси и на неговите чувства. Имотите им се поставят под възбрана. 7. Изпратихме делегация за мир при командувачия Трети украински фронт, армейския генерал Толбухин, която бе приета най-радушно от него. 8. Премахнахме всички полицейски ограничения, които спъваха личния стопански и политически живот на гражданина. 9. Почнахме прочистването на администрацията от противонародни елементи. 10. Почнахме прочистването на нашия дипломатически корпус с уволнението на 15 пълномощни министри. Ние върнахме още с първите стъпки нормалния конституционен живот.“^[190]

На 17 септември К. Георгиев обявява програмата на Отечествения фронт, която е доста подробна. В нея той се спира, както на външната политика, така и на вътрешната, социалната и т.н. В „История на България“, т. 2 от 1955 г. четем, че най-голямата заслуга за успеха на народното въстание изиграва Съветската армия и „нейния гениален вожд генералисимус Сталин, за което Партията, работническата класа и целият наш трудещ се народ ще запазят чувството на вечна признателност.“^[191]

На 20 септември Ст. Мошанов и полк. Желязков отпътуват от Кайро. С тях тръгва и земеделския лидер д-р Г. М. Димитров — Гемето. В Анкара на 21 септември Мошанов посещава дипломатическите представителства на СССР, Англия и САЩ и след това през Цариград заминава за България. На 24 септември сутринта Мошанов пристига в София и още същия ден докладва на министър-председателя Кимон Георгиев и на външния министър Петко Стайнов за своята мисия в Кайро.^[192]

Положението в Беломорието е нерегламентирано. Българските войски, които се намират там, трябва да осигуряват реда и спокойствието и да посрещнат гръцките комунисти, които слизат от планините, за да заемат градовете и селата. Но гръцките националисти на А. Чауш, подкрепяни от Англия, също имат такива претенции. Англичаните успяват с интриги да накарат главнокомандващия II окупационен корпус ген. Сираков да подпише на 18 септември договор с лидера на гръцките националисти А. Чауш, според който българските войски трябва да изгонят вече настанилите се комунисти по Беломорието и да спомогнат за идването на тяхно място на националистите и то само за 4 дни — до 22 септември.^[193] Но още на

следващия ден ген. Сираков нарежда да се гледа на гръцките комунисти като на приятели, а на 20 септември окончателно отказва да съдейства на гръцките националисти за изгонването на гръцките комунисти от Беломорието.^[194]

Английската дипломация защитава становището, че преди да се започнат преговори с България за сключване на примирие, тя трябва най-напред да изтегли войските си от териториите, както на Гърция, така и на Югославия.^[195] От 25 до 27 септември на посещение в Москва е югославският лидер Й. Тито. Там той води разговори с Г. Димитров, в които се засягат въпросите за българската армия на югославска територия, за Македония и за сключване на българо-югославско съюзно споразумение, което да доведе до федерация на южните славяни.^[196] На водените разговори за бъдещата федерация от югославска страна Македония се сочи като самостоятелна единица, наред с България и Сърбия. Двата комунистически лидери решават да се постигне споразумение за действията на българската армия на югославска територия, за което българска делегация трябва да отиде в Крайова.^[197] Българската делегация е начело с Добри Терпешев, а в нейния състав е включен и представителят на „Звено“ Петър Тодоров, който е участник в превратите от 9 юни 1923 г. и 19 май 1934 г.. Сега той не е включен в кабинета на ОФ, но му се възлага дипломатическа мисия. Тодоров пише в спомените си, че срещите с югославяните протичат изключително сърдечно, но е недоволен, че Терпешев е обвинявал повече, отколкото трябва, бившите български управници. Когато Тито настоява България да предаде някои военнопръстъпници на Югославия, Терпешев изразява готовност, но, както пише Тодоров, той се намесва в разговора и заявява, че не е уместно да се стига до крайности. Между българската и югославската страна на 5 октомври се постига споразумение и е оповестено комюнике, което Петър Тодоров цитира в спомените си:

„1. По военното сътрудничество в борбата против общия неприятел — немския окупатор. 2. Че всички въпроси, които произтичат от междусъседските отношения и приятелското сътрудничество между България и Югославия, ще се решават в духа на братските и общи интереси на народите на Югославия и България.“^[198] Крайовското споразумение урежда военните операции на българската армия на югославска територия вече не като окупатор, а

като съюзник срещу нацистите и като част от III Украински фронт.^[199] Д. Мичев пише, че при преговорите между българската делегация начело с Добри Терпешев и Тито в румънския град Крайова е наложено абсурдното условие — при победа на българската армия на югославска територия първо югославските части да навлизат в освободените югославски селища.^[200] В споразумението се казва, че всички проблеми ще се решават по приятелски начин и че „ще се вземат мерки, за да се нормализират отношенията между българския народ и народите на Югославия в духа на пълна братска солидарност.“^[201]

На 6 октомври в Кавала между българската и гръцката власт в Беломорието е сключено споразумение, по силата, на което, както местната, така и държавната администрация се предават от българите на гръцкото население. В началото на октомври англичаните дебаркират на гръцка територия, а тяхна основна задача е да се справят с гръцките комунисти.^[202] На 10 октомври английският премиер Чърчил поставя в Москва въпроса за изтеглянето на българския окупационен корпус от Беломорието. Даден е 15-дневен срок за оттеглянето на българските войски. „На 25 октомври 1944 г. последните части на 2-ри корпус преминаха българо-гръцката граница. България отново загуби Беломорска Тракия.“^[203]

На 9 октомври в Москва започва среща на високо равнище между лидерите на СССР и Великобритания и техните външни министри. „Чърчил направи пълни отстъпки за България на Сталин, но получи пълна доминация в Гърция. Съветската армия не трябваше да влиза там, тъй като това беше стратегически периметър на Британската империя.“^[204] Чърчил изразява становището си, че в Румъния Великобритания се е задоволила с ролята на наблюдател, но за България иска да играе по-голяма роля. На срещата между двамата големи присъстват също и външните министри на двете страни — Вячеслав Молотов и Антъни Идън. „Господин Идън припомни на маршал Сталин, че Великобритания е била във война с България от три години и иска малко участие в контрола над тази страна след поражението на Германия.“^[205] На следния ден има среща на двамата външни министри, на която се разгаря спор за процентите влияние в Унгария, Югославия, Румъния и България. Предния ден Чърчил

предлага процентно да се уредят взаимоотношенията между Великобритания и СССР във въпросните държави, като за Румъния и България е определено да бъдат в по-голяма степен в съветската сфера на влияние. Процентите варират от 90 към 10, до 75 към 25 в полза на СССР. За Унгария и Югославия процентите са от 50 към 50, до 75 към 25. За Гърция те са 90 към 10 в полза на Великобритания.^[206] На същата среща Идън се оплаква на Молотов от поведението на българските офицери в Гърция по отношение на английските, които били поставени едва ли не в условията на домашен арест от страна на българите. На следния ден следобед Молотов уведомява английския външен министър, че е телеграфирано на маршал Толбухин да внуши на българското правителство да подобри отношението на българите към англичаните.^[207] На разговорите в Москва се изготвят и условията на примирието, което трябва да се сключи с България. САЩ са представлявани от посланика в СССР А. Хариман. В началото на разговорите идеята на Чърчил е да се разделят сферите на влияние в Югоизтока.^[208]

Българската делегация за подписване на примирието се води от проф. Петко Стайнов, министър на външните работи и изповеданията. В нея са включени министърът на финансите Петко Стоянов и министрите без портфейли Добри Терпешев и Никола Петков. Българите пристигат в Москва на 15 октомври следобед и са настанени в българската легация.^[209] В съветската столица Вячеслав Молотов приема българската делегация. Той се интересува колко дивизии в момента България е ангажирала във войната срещу нацистите и с колко ще участва в бъдеще. Англо-американците са против да се вписва в примирието броят на българските дивизии, но СССР настоява за това. Молотов заявява, че трябва да се държат офицерите на служба, а тези, които са били изгонени — да се възстановят. Българите му казват, че има изгонени офицери, защото са били привърженици на Райха. Съветският външен министър казва, че се правят някои постъпки от български, а може би и от съветски комунисти, които не са съвсем правилни, но те се правят от комунисти, които не са отговорни фактори в партията. Все още се водят съюзнически преговори, но до 2 или 3 дни условията на примирието ще бъдат връчени в писмен вид на българската делегация. Молотов казва: „България ще си остане с

нейното демократично управление и с нейния ред и ще се управлява така, както тя сама желае.“^[210]

На 16 октомври Стайнов пише писмо до Г. Димитров, в което от името на българския народ благодари на него и на СССР и желае среща с комунистическия лидер, за да му изрази лично чувствата си. На 17 октомври Димитров приема члена на делегацията и комунистически министър Добри Терпешев и го информира за съдържанието на предварителния текст на подготвяното примирие, и му дава съвети как да се държи българската делегация при разговорите по примирието. На 18 октомври Молотов съобщава на Димитров, че Тито се е оплаквал от българската армия и че има недоразумения и търкания между българи и сърби. На 20 октомври Терпешев отново е приет от Димитров.^[211] На 21 октомври Димитров пише: „Говорих с Молотов и Вишински по въпроса за българското примирие. С англичаните е постигнато споразумение. Съветското правителство е отстояло всичко съществено за облекчаване положението на България. Сега чакат отговора на американците.“^[212]

На 19 октомври са възстановени българо-френските дипломатически отношения.^[213] На 24 октомври заместник-командирът на III Украински фронт ген. Сергей Бирюзов пише до главнокомандващия на българската армия ген. Ив. Маринов, че до него са достигнали слухове, че при оттеглянето си от Гърция българската войска е извършвала погроми над териториите, които изоставя, в това число и над мирни жители. Бирюзов заявява, че тези данни трябва да се проверят от българите и ако слуховете са верни — да се вземат мерки и да се докладва на съветското командване за тях.^[214]

На 26 октомври българската делегация е поканена, за да получи проекто-примирието. Тя е приета от съюзниците в 22.00 ч. и получава 24-часов срок за разглеждане на проекта. Следващото заседание Молотов насрочва за 22.00 ч. на 27 октомври. В определеното време съюзниците отново приемат българските делегати, поставят се някои уточняващи въпроси за това, което е изпълнено, за да се сключи примирието. Поставя се въпросът дали българската армия е евакуирана от Гърция. На него българите отговарят утвърдително. На въпроса за българските войски, намиращи се в Югославия, се получава отговор, че те са под съветско командване и водят военни действия срещу Германия. Заклучава се, че предварителните условия за

подписване на примирието са изпълнени.^[215] На следния ден, 28 октомври, в 15.00 ч., на ул. „Спиридоновка“ 17 се подписва примирието между България и съюзниците. Съглашението е написано на руски, английски и български език. Присъстват Молотов и съюзническите делегации — английска и американска. От страна на съветското правителство споразумението подписва маршалът на Съветския съюз Толбухин, от страна на англо-американските съюзници генерал-лейтенант Гамел, който е командир на средиземноморските съюзнически войски, а от страна на България примирието е подписано от четиримата министри.^[216] В деня след подписването на примирието българската делегация гостува на Г. Димитров. На 31 октомври делегацията отлита от СССР за София, но поради метеорологични причини се налага да изчака в Букурещ и чак на 3 ноември пристига в София.^[217]

К. Муравиев след свалянето на неговото правителство се укрива известно време, но след като научава от радиото, че всички министри от неговия кабинет са освободени с изкл. на вътрешния министър В. Димов, той решава да се прибере. При пристигането на Муравиев в дома му той е арестуван и закаран най-напред в Дирекцията на милицията, а след това и в Централния софийски затвор. След като го пускат от затвора, той е поет от агенти, които го завеждат във вече бившата германска легация, където се е разположил съветският щаб. В началото на октомври Муравиев е закаран със самолет в Москва, а след това е настанен във вила извън съветската столица. По-късно неговата изолация е свалена и той се присъединява към другите бивши ръководители на България, намиращи се в СССР. Когато съветски офицер съобщава новината, че ще бъде присъединен към група българи и го предупреждава, че трябва да избягва всякакви политически спречквания с останалите, Муравиев успокоява офицера и както пише в спомените си: „След малко се събрахме с регентите, Божилов, Д. Василев, Габровски, Драганов, Шишманов и генералите Лукаш и Хаджипетков. Филов ме гледа сърдито, князът изглежда откъснат, сякаш се намира сред облаците. Останалите мълчат или поздравяват студено. После разбрах хладината им. Те мислели, че съм докаран в Русия, за да бъда свидетел срещу тях, когато ги съдят.“^[218]

На 6 октомври по радиото е съобщено, че е приета наредба-закон за Народния съд. На съд подлежат всички онези, които са допринесли

за състоянието на страната. В декларацията правителството осъжда произволите, извършвани над хора, обвинени в подкрепа на режима до 9 септември.^[219]

След 9 септември 1944 г. и решението на съюзниците България да бъде в съветската зона на влияние, Москва започва безапелационно да доминира в отношенията със София. Но българските управляващи не правят опити за промяна в това доминиране, а се опитват максимално да извлекат икономически ползи за страната. Българската политика е политика на сателит, който се опитва и то успешно да компенсира това политическо безличие с икономически облаги. Илияна Марчева разглежда търговските отношения между София и Москва през първите 4 години на съветско доминиране в страната.^[220]

Безспорно, датата 9 септември 1944 г. има голямо историческо значение за България. Тя позволява впоследствие в страната да се наложи съветският модел на управление. Целият управляващ буржоазен елит е отстранен, а буржоазните партии са неутрализирани и разгромени. Отговорността за режима след политическата промяна от септември 1944 г. не бива да се приписва единствено на българските и съветските комунисти. Своята голяма заслуга за този режим имат и т.нар. западни демокрации. Отново се потвърждава известната истина, че малката държава няма големи възможности за избор. Ако в пазарлъка между Москва и Лондон България бе оставена в английската сфера, то тогава комунистите и ОФ нямаше да могат да завземат властта, а ако я бяха завзели, щяха бързо да я предадат на демократичната буржоазия. Така или иначе, България се опитва да изчисти петното от съюза си с Германия с крайна преданост към Антихитлеристката коалиция и най-вече към СССР. Победителите обаче не се отнасят еднакво към държавите, които подкрепят хитлеристка Германия по време на Втората световна война. На България не е признат статут на съвоюваща, както това е сторено по отношение на Италия. За българската държава започва нов исторически период, а дали оценката за него ще е положителна или отрицателна, историческата наука очевидно ще се произнесе в бъдеще.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

[#3 Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 122–124.]

[1] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 142–143. ↑

[2] Конституция на Българското царство: Чл. 27. Регентството състои от троица регенти, които се избират от Великото народно събрание. Чл. 29. Членовете на регентството могат да бъдат министри, председателят и членовете на върховното съдилище или пък лица, които са заемали безукорно тия длъжности. ↑

[4] Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи 1939–2002 г. С., 2002, с. 26. ↑

[5] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 130. ↑

[6] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 578. ↑

[7] Бурилкова, И., И. Гезенко. Българските царе в Народното събрание 1879–1946 г. С., 1996, с. 357–359. ↑

[8] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 581. ↑

[9] Митев, Й. Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини септември — ноември 1943 г. — Известия на Военноисторическото научно дружество, 1967, № 3, с. 64–65. ↑

[10] Тошкова, В. Външната политика на правителството на Добри Божилов септември 1943 — май 1944 г. — Исторически преглед, 1974, № 2, с. 11. ↑

[11] Митев, Й. Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини септември — ноември 1943 г. — Известия на Военноисторическото научно дружество, 1967, № 3, с. 64. ↑

[12] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 130. ↑

[13] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 705. ↑

[14] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 589. ↑

[15] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 16. ↑

[16] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 590–592. ↑

[17] Пак там, с. 595. ↑

[18] Пак там, с. 598. ↑

[19] Митев, Й. Италиано-българските отношения след сваляне на правителството на Мусолини септември — ноември 1943 г. — Известия на Военноисторическото научно дружество, 1967, № 3, с. 67.

↑

[20] Пак там, с. 69. ↑

[21] Пак там, с. 70–71. ↑

[22] Пинтев, С. България на тристранните съюзни конференции в края на 1943 година (Москва и Техеран). — Исторически преглед, 1990, № 2, с. 59. ↑

[23] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 191–192. ↑

[24] Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи 1939–2002 г. С., 2002, с. 28. ↑

[25] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 217. ↑

[26] Овчаров, Л. Димитър Списаревски — живата торпила. С., 1998, с. 125–129. ↑

[27] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 218 ↑

[28] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 161. ↑

[29] Пак там, с. 161. ↑

[30] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 195–196. ↑

[31] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 152. ↑

[32] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 225. ↑

[33] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 164. ↑

[34] Пак там, с. 164. ↑

[35] Пак там, с. 166. ↑

[36] Пак там, с. 167. ↑

[37] Аладжов, П. Спомени. С., 2000, с. 141–143. ↑

[38] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 615–616. По-подробно за бомбардировките вж. Руменин, Р. Летящи крепости над България. С., 1990. ↑

[39] Пак там, с. 620. ↑

- [40] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 226. ↑
- [41] Пак там, с. 229–230. ↑
- [42] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 637. ↑
- [43] Пак там, с. 640. ↑
- [44] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 37. ↑
- [45] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 642. ↑
- [46] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 38. ↑
- [47] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 643–645. ↑
- [48] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 158. ↑
- [49] Царица Йоанна. Спомени. С., 1991 с. 132. ↑
- [50] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 661–662. ↑
- [51] Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993, с. 204. ↑
- [52] Пак там, с. 207. ↑
- [53] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 173–174. ↑
- [54] Пак там, с. 175. ↑
- [55] Пак там, с. 176–177. ↑
- [56] Пак там, с. 178. ↑
- [57] Тошкова, В. Външната политика на правителството на Добри Божилов септември 1943 — май 1944 г. — Исторически преглед, 1974, № 2, с. 31. ↑
- [58] Пак там. ↑
- [59] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 164. ↑
- [60] Пак там, с. 165. ↑
- [61] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 662–663. ↑
- [62] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 75. ↑
- [63] Пак там, с. 76. ↑
- [64] Пак там, с. 79. ↑
- [65] Пак там, с. 82. ↑
- [66] Пак там, с. 85. ↑
- [67] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 664–665. ↑
- [68] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 88–91. ↑

- [69] Христов, Д. Пред истински демократичен съд бих се оправдал. С., 1991, с. 56. ↑
- [70] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 422. ↑
- [71] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 94–95. ↑
- [72] Недев, С. Откраднати илюзии. С., 1997, с. 326–327. ↑
- [73] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 669. ↑
- [74] Найденов, Н. Спомени с Иван Багрянов. С., 2002, с. 66–67. ↑
- [75] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 166. ↑
- [76] Пак там, с. 168. ↑
- [77] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 206–207. ↑
- [78] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998, с. 165. ↑
- [79] Шопов, П. САЩ и България политически отношения 1939–1944 г. С., 1990, с. 150. ↑
- [80] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 425. ↑
- [81] Пак там, с. 425. ↑
- [82] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 247–248. ↑
- [83] Пак там, с. 250. ↑
- [84] Драганов, П. Дневник. С., 1993, с. 15–16. ↑
- [85] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 674. ↑
- [86] Александров, В. Черната капела. С., 1996, с. 124–125. ↑
- [87] Пак там, с. 141, 147. ↑
- [88] Пак там, с. 152. ↑
- [89] Драганов, П. Дневник. С., 1993, с. 38. ↑
- [90] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 170–176. ↑
- [91] Пак там, с. 187–188. ↑
- [92] Драганов, П. Дневник. С., с. 1993, 41–45. ↑
- [93] Пак там, с. 67. ↑
- [94] Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987, с. 174. ↑
- [95] Цветков, П. България и Балканите от древността до наши дни. Вн., 1998, с. 569. ↑
- [96] Найденов, Н. Спомени с Иван Багрянов. С., 2002, с. 73. ↑
- [97] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 233–238. ↑

- [98] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 199. ↑
- [99] Пак там, с. 200–201. ↑
- [100] Пак там, с. 202. ↑
- [101] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 176. ↑
- [102] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 298–300. ↑
- [103] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 187. ↑
- [104] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 688. ↑
- [105] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 256–257. ↑
- [106] Нойков, С. Балканският аспект на политическите и стратегическите концепции на Великобритания през Втората световна война. — Известия на Военноисторическото научно дружество, 1967, № 5, с. 59. ↑
- [107] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 210. ↑
- [108] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 259–260. ↑
- [109] Калинова, Е. Победителите и България 1939–1945 г. С., 2004, с. 51, 64. ↑
- [110] Пинтев, С. България в британската дипломация 1944–1947 г. С., 1998, с. 27. ↑
- [111] Пак там, с. 30–31. ↑
- [112] Найденов, Н. Спомени с Иван Багрянов. С., 2002, с. 130. ↑
- [113] Златен фонд на БНР, сигн. н. 47 54. ↑
- [114] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 198. ↑
- [115] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 760. ↑
- [116] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 216–217. ↑
- [117] Димитров, И. Иван Багрянов — царедворец, политик, държавник. С., 1995, с. 80–81. ↑
- [118] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 268. ↑
- [119] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, 184–185. ↑
- [120] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 271. ↑

- [121] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, 225–226. ↑
- [122] Пак там, с. 230. ↑
- [123] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 288–293. ↑
- [124] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 198. ↑
- [125] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 295. ↑
- [126] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 706. ↑
- [127] Найденов, Н. Спомени с Иван Багрянов. С., 2002, с. 140–143. ↑
- [128] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 299–301. ↑
- [129] Пак там, с. 302–305. ↑
- [130] Пак там, с. 324–326. ↑
- [131] Векове. С., 1972, с. 182–183. ↑
- [132] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 325. ↑
- [133] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 713–714. ↑
- [134] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 206. ↑
- [135] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 330–331. ↑
- [136] Памукчиев, М. Среци с Буров. С., 1990, с. 182. ↑
- [137] Памукчиев, М. Разговори с принц Кирил. С., 1991, с. 27. ↑
- [138] Филов, Б. Дневник. С., 1986, с. 715. ↑
- [139] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 340. ↑
- [140] Пак там, с. 348–349. ↑
- [141] Векове. С., 1972, с. 187–188. ↑
- [142] Пак там, с. 189–190. ↑
- [143] Божинов, В. Политическата криза в България през 1943–1944 г. С., 1957, с. 112. ↑
- [144] Пак там, с. 121. ↑
- [145] Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987, с. 180. ↑
- [146] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 220–221. ↑
- [147] Пак там, с. 222. ↑
- [148] Недев, С. Откраднати илюзии. С., 1997, с. 341. ↑
- [149] Мушанов, Н. Спомени. С., 1992, с. 38. ↑
- [150] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 360–363. ↑
- [151] Златен фонд на БНР, сигн. н. 7882. ↑
- [152] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 211. ↑

- [153] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 369–371. ↑
- [154] Пак там, с. 371–373. ↑
- [155] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 436. ↑
- [156] Михов, Н. Дневник. С., 2004, с. 219–220. ↑
- [157] Казасов, Д. Видяно и преживяно. С., 1969, с. 593–594. ↑
- [158] Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987, с. 182. ↑
- [159] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 223. ↑
- [160] Божинов, В. Политическата криза в България през 1943–1944 г. С., 1957, с. 124. ↑
- [161] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 224. ↑
- [162] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 286–287. ↑
- [163] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 201. ↑
- [164] Пак там, с. 207. ↑
- [165] Пак там, с. 217. ↑
- [166] Пак там, с. 225. ↑
- [167] Пак там, с. 226. ↑
- [168] България — непризнатият противник на Третия Райх. С., 1995, с. 104. ↑
- [169] Пак там, с. 16. ↑
- [170] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 228. ↑
- [171] България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, с. 219. ↑
- [172] Емануилов, Е. България в политиката на великите сили 1939–1947 г. ВТ., 2003, с. 187. ↑
- [173] Пинтев, С. България в британската дипломация 1944–1947 г. С., 1998, с. 49–50. ↑
- [174] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 384. ↑
- [175] Пак там, с. 414. ↑
- [176] Казасов, Д. Бурни години. С., 1949, с. 773–774. ↑
- [177] Бурилкова, И., И. Гезенко. Българските царе в Народното събрание 1879–1946 г., С., 1996, с. 13. ↑

- [178] Златен фонд на БНР, сигн. н. 6994. ↑
- [179] Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997, с. 228. ↑
- [180] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 295. ↑
- [181] Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи 1939–2002 г. С., 2002, с. 44. ↑
- [182] Пак там, с. 56. ↑
- [183] Народна демокрация или диктатура 1944–1948 г. Христоматия. С., 1992, с. 10–11. ↑
- [184] Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975, с. 226–227. ↑
- [185] Божинов, В. Политическата криза в България през 1943–1944 г. С., 1957, с. 127. ↑
- [186] Пак там, с. 129. ↑
- [187] Колектив, История на България 681–1960 г. Т. II. С., 1995, с. 473. ↑
- [188] Пак там, с. 474 ↑
- [189] Божинов, В. Политическата криза в България през 1943–1944 г. С., 1957, с. 130–134. ↑
- [190] Георгиев, К. Избрани произведения. С., 1982, с. 27–30. ↑
- [191] История на България. Т. II. С., 1955, с. 876. ↑
- [192] Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 384. ↑
- [193] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 317. ↑
- [194] Пак там, с. 318. ↑
- [195] Пак там, с. 321. ↑
- [196] Мичев, Д. Македонският въпрос и българо-югославските отношения 1944–1949 г. С., 1994, с. 191–192. ↑
- [197] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 440. ↑
- [198] Тодоров, П. Спомени. С., 1999, с. 314–315. ↑
- [199] Огнянов, Л. Външната политика на България 1944–1948 г. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992, с. 196. ↑
- [200] Мичев, Д. Македонският въпрос и българо-югославските отношения 1944–1949 г. С., 1994, с. 109. ↑
- [201] Пак там, с. 60–61. ↑

- [202] Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998, с. 323. ↑
- [203] Пак там, с. 324. ↑
- [204] Пак там, с. 343. ↑
- [205] България — непризнатият противник на Третия Райх. С., 1995, с. 84–85. ↑
- [206] Пак там, с. 92–95. ↑
- [207] Пак там, с. 98. ↑
- [208] Тошкова, В. България в балканската политика на САЩ 1939–1944 г. С., 1985, с. 308–310. ↑
- [209] Тошкова, В. Примирието с България 28 октомври 1944 г. — Известия на държавните архиви, 1994, Т. 68, с. 56–58. ↑
- [210] България — непризнатият противник на Третия Райх. С., 1995, с. 112–113. ↑
- [211] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 443–444. ↑
- [212] Пак там, с. 445. ↑
- [213] Огнянов, Л. Външната политика на България 1944–1948 г. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992, с. 200. ↑
- [214] България — непризнатият противник на Третия Райх. С., 1995, с. 124. ↑
- [215] Тошкова, В. Примирието с България 28 октомври 1944 г. — Известия на държавните архиви, 1994, Т. 68, с. 66–67. ↑
- [216] Пак там, с. 71. ↑
- [217] Димитров, Г. Дневник. С., 1997, с. 445–446. ↑
- [218] Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992, с. 462. ↑
- [219] Георгиев, К. Избрани произведения. С., 1982, с. 39–40. ↑
- [220] България в сферата на съветските интереси. Българо-руски научни дискусии. С., 1998, с. 29. ↑

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Българската външна политика в навечерието и през Втората световна война е въпрос, който ще продължи да вълнува историците. Безспорно, това е един от най-интересните периоди от новата ни история. Българската историография през първите две десетилетия след войната не дава реална оценка за положението на страната и поведението на нейните управляващи. Едва по-късно започват да се появяват научни трудове с по-обективна оценка за българската външна политика в годините на Втората световна война. След политическата промяна от 1989 г. бяха публикувани дневници и спомени на съвременници на събитията от онова време. За съжаление, появиха се и изследвания с претенции за научност, в които водещ бе антикомунистическият тон. Това са изследвания, чиито автори може би смятат, че така по-бързо ще намерят мястото си под историческото слънце. Историкът обаче е историк, когато се стреми максимално да покаже събитията в обективна светлина.

През 50-те и 60-те години българската историческа наука представя ролята на СССР и на българските комунисти в най-благоприятна светлина, а заслугите на управляващите в страната и на съюзниците на СССР се критикуват, и техните грешки се преекспонират. По-късно започват да се публикуват изследвания, в които професионалният исторически подход преобладава над партийния, който обаче няма как да бъде елиминиран. През Втората световна война България не може да си позволи собствена външнополитическа линия, тъй като нейното статукво е определено 20 години по-рано с подписването на Ньойския диктат, по силата на който от българската страна са откъснати изконни български територии. Пак по силата на този диктат страната ни трябва да плаща непосилни репарации. Защо се стига до този диктат е друг въпрос, но държавите-победителки наказват жестоко загубилите Първата световна война и така полагат основите на следващия опустошителен военен конфликт. В периода между двете големи войни победителките не полагат усилия

да привлекат България на тяхна страна. Те подкрепят нейните съседи, които са готови всеки момент да се разправят със своята слаба съседка, ако тя прояви признаци на ревизионизъм. При тази обстановка едва ли е странно, че българските управляващи виждат единствен лъч надежда в Германия, която губи Първата световна война и която също е наказана от победителите Великобритания и Франция. Но Германия е велика сила, а България не е и затова трябва внимателно да преценява всеки свой ход. Българската политика, която все повече се ориентира към Германия, изглежда съвсем резонна. След като Великобритания и Франция не желаят да спечелят държавата ни на своя страна, а управляващите в София изключват сближение със СССР, единственият изход е довчерашната злополучна съюзница Германия. Именно чрез Германия България може да търси решение на своите претенции. Българските управляващи начело с цар Борис III са извънредно предпазливи, за да не направят погрешната стъпка и да хвърлят страната във войната. Случайно или не, през лятото на 1939 г. български политици посещават Берлин, Москва, Париж и Лондон. Само след година България си връща по мирен път Южна Добруджа. Тази територия България приема от Германия, а не от СССР или Великобритания, които също признават справедливите български искания. Това е може би най-яркото доказателство, че България иска да върви с Райха, а не с друга велика сила. Но дори българското желание да бе различно, то нямаше как да се реализира, тъй като Великобритания едва си поема дъх от германските атаки, а за СССР царят не иска и да чуе. Той добре знае какво се случва след Октомврийската революция с последния руски император и негов кръстник.

През цялата война българските управляващи съумяват да предпазят България да стане театър на военни действия и ако не е безумното им решение да обявят война на Англия и САЩ, България би могла да избегне опустошителните бомбардировки от 1943–1944 г. За ролята на германски сателит България получава териториите, към които има справедливи претенции. Но Германия не желае да реши българските териториални въпроси, а предпочита да държи управляващите в шах, като предоставя новите земи единствено за администриране, а след края на войната има намерение наново да начертае границите. Дали тогава България би получила

удовлетворение на всички свои претенции, можем само да гадаем, но като се има предвид, че тя играе ролята си на сателит, но не точно така, както желаят в Берлин, имам съмнения, че немците биха се съгласили с всички български териториални искания.

Преломът във войната през 1943 г. охлажда ентусиазма на българските политици с прогермански настроения, а смъртта на цар Борис допълнително ги обърква, още повече, че настъпва след посещение при фюрера и това дава основание за слухове за насилствена смърт. Германците, от своя страна, също разпространяват версии за смъртта на царя и така съмненията около нея продължават и до днес. Известните исторически материали дават основание да се направи извод, че смъртта на Борис е по-скоро естествена и е резултат на все по-усложняващата се обстановка. Царят, който винаги се е придържал към политиката на лавиране и изчакване, разбира, че Германия постепенно, но сигурно губи войната, а България неминуемо ще я последва и пътят за спасение изглежда все по-невъзможен. Най-вероятно това заключение и голямото напрежение довеждат до смъртта на монарха. Каква щеше да е съдбата му, ако бе доживял коренната промяна от 9 септември 1944 г., е трудно да се каже.

Българските комунисти, които извършват деветосептемврийската политическа, социална и икономическа промяна, на практика нямат заслуга за нея. България се оказва в ролята на пионка на Великите сили, които предопределят нейната съдба за четири десетилетия и половина, като решават страната да бъде в съветската сфера на влияние. Това е период, който усилено се изследва от историците и получава противоположни оценки. Разбира се, в бъдеще историческата наука ще даде най-правилната преценка за режима след 1944 г. Българската армия дава своя принос за разгрома на нацизма и десетките хиляди убити и ранени български воители дават основание за по-благоприятното отношение към страната след края на войната. България дори запазва Южна Добруджа — територия, която придобива месеци преди влизането си в Тристранния пакт. Тази територия е отстъпена от Румъния, която в края на войната също е победен германски сателит. Какво ли щеше да е положението на това парче земя, ако Румъния бе на страната на съюзниците?

Смятам, че през Втората световна война България води разумна външна политика, пред която няма много алтернативи. Разбира се, по

никакъв начин не отричам, че управляващите изпитват прогермански пристрастия и силни антисъветски чувства. Те не биха могли да избегнат присъединяването на страната към Тристранния пакт, но и не бе необходимо да допускат голямата грешка да обявят война на Великобритания и САЩ. Твърде съмнително е дали България можеше по-рано да излезе от германската орбита. Ако бе направила по-решителен опит през пролетта и лятото на 1944 г., то това можеше да струва твърде скъпо. Германците едва ли биха се поколебали да заменят правителството с крайни привърженици на Райха.

В годините на Втората световна война България се опитва да води разумна външна политика, но не бива да се подценява фактът, че тя е малка страна и е сред загубилите Първата световна война. Ако не бе грубата грешка на управляващите от декември 1941 г., страната можеше дори да се размине с разрушителните съюзнически бомбардировки.

БИБЛИОГРАФИЯ

I. НЕПУБЛИКУВАНИ МАТЕРИАЛИ

1. Златен фонд на Българско национално радио (БНР). Реч на министър-председателя Богдан Филов пред XXV ОНС, 25 септември 1940 г. Сигнатурен номер 8484.

2. Златен фонд на БНР. Прокламация за възкачването на престола на Симеон II, прочетена от министър-председателя Богдан Филов на 28 август 1943 г. Сигнатурен номер ИА 453.

3. Златен фонд на БНР. Радиоучастие на Димо Казасов в предаването „Програма за победа“, 15 юли 1967 г. Сигнатурен номер 4754.

4. Златен фонд на БНР. Наредба-закон, прочетена от министър-председателя Константин Муравиев, 4 септември 1944 г. Сигнатурен номер 7882.

5. Златен фонд на БНР. Радиоизказване на министъра на пропагандата Димо Казасов, 9 септември 1944 г. Сигнатурен номер 6994.

6. Златен фонд на БНР. Прокламация, четена от министър-председателя Богдан Филов пред ОНС. Сигнатурен номер ИА 453, презапис от плочи на ЦДИА.

II. ПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ

1. Бурилкова, И., И. Гезенко. Българските царе в народното събрание 1879–1946 г. Тронни слова. С., 1996.
2. България — своенравният съюзник на Третия Райх. С., 1992.
3. България — непризнатият противник на Третия Райх. С., 1995.
4. Коев, Д. Оцеляването (сборник документи 1940–1944 г.). С., 1995.
5. Методиев, В., Л. Стоянов. Български конституции и конституционни проекти. С., 1990.
6. Народна демокрация или диктатура 1944–1948 г. Христоматия. С., 1992
7. Нойков, С., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943 г. С., 1995.
8. Тайните на Третия Райх. С., 1992.

III. МЕМОАРИ И ДНЕВНИЦИ

1. Аладжов, П. Спомени. Един живот в служба на стопанството. С., 2000.
2. Векове. Очерци, спомени, документи. С., 1972.
3. Георгиев, К. Избрани произведения. С., 1982.
4. Димитров, Г. Дневник — 9 март 1933 г. — 6 февруари 1949 г. С., 1997.
5. Димитров, И. Историята през погледа на очевидеца и изследвача. С., 1990.
6. Димитров, И. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. Среци и разговори. С., 1992.
7. Драганов, П. Дневник. С., 1993
8. Казасов, Д. Бурни години. С., 1949.
9. Казасов, Д. Видяно и преживяно. С., 1969.
10. Луканов, К. Незавършени спомени. С., 1997.
11. Лулчев, Л. Тайните на дворцовия живот. Дневник 1938–1944 г. С., 1992.
12. Митаков, В. Дневник. С., 2001.
13. Михов, Н. Дневник — 19 септември 1943 г. — 7 септември 1944 г. С., 2004.
14. Мошанов, С. Моята мисия в Кайро. С., 1991.
15. Муравиев, К. Събития и хора, С, 1992 г., под редакцията на акад. И. Димитров
16. Мушанов, Н. Спомени. С., 1992.
17. Найденов, Н. Спомени с Иван Багрянов. С., 2002.
18. Нанев, С. Македония 1941 г. С., 2003.
19. Недев, С. Савов, Откраднати илюзии. С., 1997.
20. Огнянов, М. Македония — преживяна съдба. С., 2003.
21. Памукчиев, М. Топалов. Среци с Буров. С., 1990.
22. Памукчиев, М. Топалов. Разговори с принц Кирил. С., 1991.
23. Попов, И. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. С., 1993.
24. Тодоров, П. Спомени. С., 1999.

25. Филов, Б. Дневник. С., 1986.
26. Филова, Е. Дневник. С., 1992.
27. Христов, Д. Пред истински демократичен съд бих се оправдал. С., 1991.
28. Цанков, А. България в бурно време. Спомени. С., 1998.
29. Царица Йоанна. Спомени. С., 1991.

IV. НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

1. Александров, В. България и тайната война. С., 1992.
2. Александров, В. Черната капела. С., 1996.
3. Божинов, В. Политическата криза в България през 1943–1944 г. С., 1957.
4. Божинов, В. Политиката на САЩ спрямо България през 1944 г. — Исторически преглед, 1966, № 6.
5. Ботев, Р. Политиката на Уинстън Чърчил за Съвет на Европа през Втората световна война. — ГСУ-ИФ, Т. 93–95, С., 2003.
6. България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000.
7. България в сферата на съветските интереси. Българо-руски научни дискусии. С., 1998.
8. Българската дипломация от древността до наши дни. С., 2003.
9. Влахов-Мицов, С. Владетели в примка. 1992.
10. Генчев, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война — септември 1938 — септември 1939 г. — ГСУ, Т. 61, кн. 3, С., 1968.
11. Генчев, Н. Възвръщане на Южна Добруджа към България през 1940 г. — Исторически преглед, 1969, № 6.
12. Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г. — ГСУ, Т. 63, С., 1970–1971.
13. Генчев, Н. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1998.
14. Груев, С. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918–1943 г., С., 1991.
15. Гърдев, К. България и Унгария 1923–1941 г. С., 1988.
16. Даскалов, Д. Цар Борис трети — Познатият и непознатият. С., 2001.
17. Димитров, И. Смъртта на цар Борис III. — Исторически преглед, 1968, № 2.

18. Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г. С., 1973.
19. Димитров, И. Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934–1939 г. С., 1976.
20. Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г. С., 1983.
21. Димитров, И. Миналото като пролог. Исторически очерци. С., 1993.
22. Димитров, И. Иван Багрянов — царедворец, политик, държавник. С., 1995.
23. Димитров, И. Буржоазната опозиция в България 1939–1944 г. С., 1997.
24. Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998.
25. Димитров, П. Труженик, гражданин, цар. Борис III цар на България 1894–1943 г. С., 1990.
26. Емануилов, Е. България в политиката на великите сили 1939–1947 г. ВТ., 2003.
27. Живкова, Л. Англо-турските отношения в навечерието на Втората световна война. — Исторически преглед, 1969, № 1.
28. Живкова, Л. Преминаване на Англия към политиката на гаранции през пролетта на 1939 г. — Исторически преглед, 1970, № 5.
29. Живкова, Л. Англо-турските отношения 1933–1939 г. С., 1971.
30. Златев, М. Световните войни 1914–1918, 1939–1945 г. С., 1998.
31. История на България. Т. II. С., 1955.
32. История на България. Второ преработено издание. Т. III. С., 1964.
33. История на България 681–1960 г. Т. II. С., 1995.
34. История на България В III тома. Т. III. С., 1999.
35. История на България през погледа на историците. С., 1993.
36. Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи 1939–2002 г. С., 2002.
37. Калинова, Е. Дипломатът и историята (Мемоарите на Джордж Рендъл през погледа на историка). — Ново време, 1992, № 4.
38. Калинова, Е. Победителите и България 1939–1945 г. С., 2004.
39. Кочанков, Н. България и Независимата Хърватска държава 1941–1944 г. Политически и дипломатически отношения. С., 2000.

40. Кузманова, А. От Ньой до Крайова. С., 1989.
41. Лалков, М. Българската външна политика 1878–1944: между екзалтацията и погрома. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992.
42. Манчев, К. Германия и българо-югославските отношения в навечерието на Втората световна война. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. I. С., 1972.
43. Марков, Г. Добруджанският въпрос в германо-съветските отношения февруари—септември 1940 г. — Векове, 1981, № 3.
44. Марков, Г. Българо-германски отношения 1931–1939 г. С., 1984.
45. Марков, Г. Камбаните бият сами (Насилие и политика в България 1919–1947 г.). С.; 1994.
46. Марков, Г. Светът през XX век. С., 2000.
47. Милков, Х. Българската линия в англо-германският двубой в ефир 28 октомври 1940 — 22 юни 1941 г. — Минало, 2003, № 1.
48. Митев, Й. Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини септември — ноември 1943 г. — Известия на Военноисторическото научно дружество, 1967, Т. 3.
49. Михов, М. Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война и България. — Военно-исторически сборник, 1953, № 4.
50. Михов, М. Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по времето на Втората световна война. — Военно-исторически сборник, 1954, № 1.
51. Мичев, Д. Македонският въпрос и българо-югославските отношения 1944–1949 г. С., 1994.
52. Научна конференция България между Европа и Русия. 10–11 октомври 1997. С., 1997.
53. Нойков, С. Балканският аспект на политическите и стратегическите концепции на Великобритания през Втората световна война. — Известия на Военноисторическото научно дружество, 1967, № 5.
54. Овчаров, Л. Димитър Списаревски — живата торпила. С., 1998.
55. Огнянов, Л. Външната политика на България 1944–1948 г. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992.

56. Петров, Л. България и Турция 1931–1941 г. С., 2001.
57. Петров, Н. Образът на цар Борис III в дневния ред на българското общество 1918–1943 г. — Исторически преглед, 2002, № 1–2.
58. Пинтев, С. България на тристранните съюзни конференции в края на 1943 година (Москва и Техеран). — Исторически преглед, 1996, № 2.
59. Пинтев, С., България в британската дипломация 1944–1947 г. С., 1998.
60. Рачев, С. Чърчил, България и Балканите 1939–1945 г. С., 1998.
61. Руменин, Р. Летящи крепости над България. С., 1990.
62. Семков, М. Пътят към голямата война. С., 1970.
63. Семков, М. Пътят към Втората световна война 1938–1939 г. — Векове, 1989, № 1.
64. Семов, М. Великите сили и българската национална драма. С., 1991.
65. Сирков, Д. Българската работническа партия в защита на националната независимост на България (1 септември 1939 — 1 март 1941 г.). — Известия на института по история на БКП. Т. 14. С., 1965.
66. Сирков, Д. Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. I. С., 1972.
67. Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. — Във: Външната политика на България 1978–1944 г. С., 1978.
68. Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941 г. С., 1979.
69. Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., 1987.
70. Спасов, Л. България, Великите сили и балканските държави 1933–1939 г. С., 1993.
71. Стоянова, В. Беломорската област 1941–1944 г. Непубликувана докторска дисертация. С., 1991.
72. Тошкова, В. Присъединяването на България към Тристранния пакт. — Исторически преглед, 1969, № 4.

73. Тошкова, В. България и военнополитическите планове на германския империализъм на Българите през 1943 г. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. I. С., 1972.

74. Тошкова, В. Външната политика на правителството на Добри Божилов септември 1943 — май 1944 г. — Исторически преглед, 1974, № 2.

75. Тошкова, В. България и Третият Райх 1941–1944 г. С., 1975.

76. Тошкова, В. България в балканската политика на САЩ 1939–1944 г. С., 1985.

77. Тошкова, В. Примирието с България 28 октомври 1944 г. — Известия на държавните архиви. Т. 68. С., 1994.

78. Трифонов, С. Добруджанският въпрос 1878–1944. — В: Очерци по българска история 1878–1948 г. С., 1992.

79. Хаков, Д. Основни насоки на външната политика на Турция през Втората световна война. — Исторически преглед, 1967, № 6.

80. Цветков, П. България и Балканите от древността до наши дни. Вн., 1998.

81. Чемпалов, И. Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и в началото на Втората световна война (април 1939 г.-юни 1941 г.). — Исторически преглед, 1962, № 2.

82. Чичовска, В. Соболевата акция. С., 1972.

83. Шопов, П. САЩ и България политически отношения 1939–1944 г. С., 1990.

V. ИСТОРИЧЕСКА ФАНТАСТИКА

Герака тр., Кой уби царя на България Борис III, С, 2004 г.

BULGARIA'S FOREIGN POLICY DURING THE SECOND WORLD WAR AS REFLECTED IN BULGARIAN HISTORIC LITERATURE

1938–1944

DR. IVAN YANEV

SUMMARY

This research encompasses a large volume of historic literature. The goal I set myself is to cover if not the whole, at least a more significant part of the historic literature related to Bulgaria's foreign policy on the eve of and during the Second World War. Research, diaries and memoirs of politicians from the time of the war have also been examined in this treatise. I remained true to the theory that every rule has its exception, and for this reason I have included some materials from the Gold Fund of the Bulgarian National Radio (BNR) which were given to me to study and cite. Those materials are kept in audio versions in the Gold Fund of the BNR, but when I asked to be given these recordings to include in the form of an audio annex to the book, I was given a flat refusal. I hope that the time will come when such historic evidence will not only be looked on for commercial purposes but will be given to researchers for the enrichment of the study of history. I have also included in this research collections of documents which have already been published and are part of Bulgaria's historic literature. The discussion of Bulgarian foreign policy during the war years in foreign language historic literature presents a different approach and a separate research and for that reason this presentation is based solely on Bulgarian historic literature.

This work covers historic literature which was created over the course of several decades. As is often the case, the shorter the distance in time from the described events, the more emotional their interpretation is. After the war, when Bulgaria was in the Soviet orbit, the prevailing

interpretation of facts in historiography was one that created a favorable impression of the role of communism and of the USSR. The first attempts at a more general treatment of events in the first years of the war are two articles written by Mirin Mihov, „The Struggle by the USSR and Bulgaria for Peace in the Balkans at the Beginning of the Second World War“ and „The Struggle of the USSR to Prevent Nazi Aggression in the Balkans during the Second World War“, published in 1953 and 1954 respectively. They are full of inaccurate interpretations of events, but at the same time they are the first attempt to make clear the Bulgarian status quo. Mihov writes in an exceptionally pro-Party tone and overstates the positive role of the USSR, but this is understandable given the time the articles were published. The case is also similar in volume 2 of „The History of Bulgaria“ published in 1955. The authors rely more on the pro-Party line than on an historic perspective. In volume 3 of „The History of Bulgaria“ published 9 years later, this approach is maintained. What is changed is the evaluation of Stalin’s role in the years during the war. He is already pointed to as the one to blame for the quick and easy entry of the Wermacht deep into the territory of the USSR. This position was dictated by the process of de-Stalinization undertaken by Nikita Khrushchov at the 20th and 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU), rather than by a professional historic approach to the facts.

The two studies written by Nikolay Genchev at the end of the 1960’s, „The Foreign Political Orientation of Bulgaria on the Eve of the Second World War — September 1938 — September 1939“ and „Bulgaria’s Foreign Policy in the Initial Period of the Second World War 1939–1941“ mark a turning point in Bulgarian historiography with respect to the Second World War. Genchev makes an attempt to leave the narrow Party line and keep to the historic approach. In the 1970’s, a significant change took place in Bulgarian historic writing concerning the Second World War. At that time, a number of studies appeared in which a more factual, historic tone prevails, and the number of pro-Party clichés decreases, although not totally eliminated. The following monographs appeared: „Bulgaria and the Third Reich 1941–1944“ by Vitka Toshkova; „Political Relations between Bulgaria and Italy 1922–1943“ by Ilcho Dimitrov; and „Bulgaria’s Foreign Policy 1938–1941“ by Dimitar Sirkov.

In the 1980’s, the less doctrinaire approach to analyzing Bulgarian foreign policy during the war continued to produce good results. The

following books were published: „England and Bulgaria 1938–1941“ by Ilcho Dimitrov; „Relations Between Bulgaria and Germany 1931–1939“ by Georgi Markov; „The USA’s Policy towards Bulgaria in the Balkans 1939–1944“ by Vitka Toshkova; and „Diplomatic Relations between Bulgaria and the Soviet Union 1934–1944“ by Lyudmil Spasov.

After 1989, the pro-Party rhetoric ceased abruptly, but in some historic works it was replaced by its equally unprofessional opposite — the anti-Communist tone. After the change that took place in 1989, a number of diaries and memoirs dating from the late 1930’s to the middle of the 1940’s were published. One of the most important sources on Bulgarian foreign policy is Bogdan Filov’s diary which was published surprisingly even before 1989. Important works published in the 1990’s include the diaries of Parvan Draganov, Evdokia Filova, Lyubomir Lulchev, Georgi Dimitrov and General Nikola Mihov. Many memoirs were also published, among which Stoicho Moshanov’s and Konstantin Muraviev’s stand out.

The goal of the present research is to show Bulgaria’s foreign policy as reflected in Bulgarian historic literature. It is an attempt to show the way the different historic works treat historic events depending on the time they were written. In comparing contradictory historic works, priority is given to the historic truth. The presentation starts with the events which took place one year before the official outbreak of the Second World War. The basic idea is to follow events to the end of the war when Bulgaria enters the conflict. The initial date chosen is July 31, 1938, the date of the signing of the Thessaloniki Agreement when Bulgaria could finally breathe after the hardships imposed on it by the 1919 Neuilly Treaty. This treaty cost Bulgaria dearly by the loss of its age-old lands and demands for stiff reparations. This treaty resulted in negative feelings on the part of the Bulgarian population toward the victorious countries of the First World War. This research covers the period to October 28, 1944, when the armistice between Bulgaria and the anti-Nazi coalition was signed in Moscow. It was after dramatic internal political change that took place on September 9, 1944, that Bulgaria moved towards close cooperation with the USSR and to participate in the defeat of Nazi Germany. Bulgaria’s position was officially acknowledged by the victorious countries with the signing of the Moscow armistice.

The structure of this book consists of four chapters defined on a thematic and on a chronological principle. The first chapter encompasses

the period from July 31, 1938, to the outbreak of the war. The second chapter is dedicated to the period from the beginning of the war until Bulgaria joined the Tripartite Pact. The third chapter examines the events from March 1, 1941, to the summer of 1943 when the course of the war began to turn. The last chapter is on Bulgarian foreign policy in the year when the country was governed by a council of regents and by governments that had difficulty finding their way in the tumultuous international situation. I leave it to the readers of this book to make an assessment as to whether the stated goals have been achieved and whether I have managed to delineate impartially the foreign policy of Bulgaria during the Second World War presented on the pages of Bulgarian historic literature.

Great Britain should undoubtedly be rendered its due for the Thessaloniki Agreement. London wanted to set up an agreement on the Balkans to which Bulgaria would also be a part. But there were territorial arguments between Bulgaria and its neighbours which were difficult to solve. The revision of the nightmarish Versailles system began, and the basic catalyst for the changes was a new Germany governed by a new ideology — Nazism and its leader, Adolph Hitler. In March 1938, Germany annexed Austria and turned it into a province of the Third Reich. In the end of September 1938, Germany detached the Sudetenland from Czechoslovakia and annexed it to its territory with the consent of the victorious countries of the First World War — France, England and Italy. The British and the French hoped strongly that the new dictator had been satisfied, but they were soon to find out that Hitler would not be moderated by constant concessions made at the expense of small countries. In the middle of March 1939, Germany managed to take the upper hand over Czechoslovakia as well. When Benito Mussolini learned of this, he accepted the fact quite unhappily since he considered himself the architect of the September 1938 Munich Agreement. This agreement had been breached with the dissolution of Czechoslovakia. Mussolini restored the balance between Rome and Berlin after Italy occupied the territory of Albania at the beginning of April 1939. The war was approaching, and we can say that it was a reality. Yet, to make war one needs countries at war, and at that time there were no such countries since the British and French allies were constantly giving way to the German dictator. Bulgaria fondly watched the German actions because it was also looking for a solution to its revanchist aspirations. The Kyoseivanov Government defined the foreign

political goals of the country. Its primary objective was to take back South Dobrudzha, the border in Thrace from 1913, and eventually to take back the Western outlying districts. Sofia watched hopefully at the failure of the Versailles Treaty but did not dare to undertake any real actions towards solving its territorial problems. It understood that its neighbors would not hesitate to punish it severely if it made one wrong move. Bulgaria's foreign policy had to be neutral, or at least it had to be suggested in international circles that Bulgaria was leading a policy of non-engagement. There is no doubt that the strings of Sofia's foreign policy were pulled by Tsar Boris III, but Prime Minister Georgi Kyoseivanov, who was experienced in diplomacy, should also be given credit for the neutral policy. By the summer of 1939, Bulgaria showed that at that moment it had no intention of getting involved with any of the Great Powers. Sofia secretly fully supported the German moves because it hoped for a revision of its own borders, and it is clear that it could get support from Berlin. Prime Minister Kyoseivanov made a visit to Germany at the beginning of July. Even before Kyoseivanov returned to Bulgaria, the Chairman of the National Assembly, Stoicho Moshanov, departed for France and England. Thus Bulgaria looked neutral to the Great Powers although it is not difficult to predict what its choice would be at the decisive moment. Kyoseivanov was naturally very angry with what Moshanov has done because in Berlin they would have understood right away that after the visit of the Prime Minister to Germany, the Chairman of the Parliament was making insurance visits to Paris and London. At the beginning of August, a Bulgarian parliamentary delegation visited the USSR. In this way, accidentally or not, Bulgarian politicians visited Berlin, Paris, London and Moscow in the summer of 1939. In the spring and summer of 1939, talks were held between the USSR on the one hand and England and France on the other for the conclusion of an alliance which was to act as a deterrent to the steady advance of the Nazis. In the middle of August though, these talks failed, and a pact was concluded between the USSR and Germany on August 23rd. In this way, the totalitarian systems overtook the western democracies. Bulgaria may also have contributed to the failure of the pact between Berlin and Moscow through its ambassador in Berlin, Parvan Draganov. On September 1st, the Wehrmacht invaded Poland. Two days later, being unable to convince Hitler to withdraw his troops, Great Britain and France declared war on Germany. Later, the Red Army also took a part of the Polish territory, and the USSR

and Germany signed an agreement for a new boundary between them. In the middle of September, Bulgaria declared its neutrality with respect to the military conflict. This delay is most probably because the Government wanted to understand the situation and make a correct assessment as to whether this was a local conflict or a large-scale war. There were not many options for Bulgaria at that moment. Its moves were closely observed by its neighbors who were well aware of the Bulgarian revanchist desires and who could end up in Bulgaria within hours should it not act peacefully. Thus, on September 15, 1939, Bulgaria declared its neutrality to the war that had broken out. The first months of the war were uneventful, and there were no military actions at that time. Because of this, it has been called „the strange war“, but in the spring of 1940, war became a reality. The Germans invaded on a large scale. The Wehrmacht occupied Denmark, Norway, Belgium, the Netherlands, Luxemburg and France. This eliminated the competition for Germany on the continent. England was pushed back to its islands, and the question about Moscow was there to be solved. Italy also decided to intervene in the war and declared war on France on June 10th. In 1940, it appeared that the issue of South Dobruzha was ripe for a solution. On June 26th, Moscow delivered an ultimatum to Bucharest: the regions of Bessarabia and North Bukovina were to be given to the USSR. At first the Romanians were inclined to resist, but after they understood that Berlin and Rome would not support them, they acquiesced, and on June 28, 1940, the Red Army advanced into these territories. On July 27th, Prime Minister Bogdan Filov, who in mid-February 1940 replaced Kyoseivanov, and the Minister of Foreign Affairs Ivan Popov met Hitler and Joachim von Ribbentrop. The Germans had received the Romanian leaders a few days prior and had advised them to settle their argument with Bulgaria. After Berlin, the Romanians also visited Rome where they were given similar advice. In this way, Sofia received the support of Germany for the settlement of the South Dobruzha issue. Yet Hitler refused to be an arbitrator between the two countries. The Romanians were forced to begin bilateral negotiations with Bulgaria. After considerable delay on the part of Romania, the Krayov Agreement was finally signed on September 7th, and South Dobruzha was restored as a territory of Bulgaria. On September 21st, the Bulgarian army entered the restored Dobruzha territory. A pact was signed only 20 days after the signing of the Krayov Agreement which was to play an important role in subsequent years. Japan also joined the two

aggressive European forces. The signing of the trilateral pact shows that Germany had no intention of being satisfied with what it had achieved up to that moment. By the middle of October, Bulgaria's situation had become quite delicate. Without consulting his ally in Berlin, the Italian dictator decided to manage things with Greece. Mussolini sent a letter to Tsar Boris III informing him of the actions which were under way against Bulgaria's southern neighbor. The tone of the letter was informative, but Mussolini was hoping that the Bulgarian monarch would agree to joint actions so that Bulgaria could take its claimed territories. Unfortunately for Mussolini, the Bulgarian Tsar was too cautious to participate in such an adventure. After its initial offensive, the Italian army, which invaded Greece at the end of October, was forced by the Greek army to retreat, and Bulgaria actually helped Greece with its neutrality. In addition, in the middle of October 1940, Sofia was invited by Berlin to join the Trilateral Pact. At that time, the Tsar also received a letter from the British King expressing his satisfaction with Bulgaria's policy, saying that this policy should continue because otherwise there was a danger of the Bulgarian territory becoming a scene for military action. The Tsar managed to get the country out of this complicated situation. Bulgaria was not misled by the Italian suggestion and remained calm with respect to its southern neighbor. The Tsar wrote a personal letter to Hitler assuring him that it was not useful for Bulgaria to join the Pact since a neutral Bulgaria could best assist the German plans. The Tsar wrote that Hitler should think well whether it was imperative for Bulgaria to join the Pact in that moment since Bulgaria's recent policy had kept the Bulgarian and German enemies at bay. Tsar Boris and Minister Popov made a visit to Hitler and von Ribbentrop on November 17, 1940. They talked about Bulgaria eventually joining the Pact. Hitler behaved well with the Bulgarian monarch, which was not true of von Ribbentrop who treated the Bulgarian Foreign Minister quite unceremoniously. Von Ribbentrop wanted Popov to agree that Bulgaria would sign the Pact, but Popov stood up for his position heroically. According to Genchev's thesis, Bulgaria refused to join the Pact not on principle but only postponed joining until a later date. According to him, the fact that the German army had yet to reach the Danube combined with the threat coming from Turkey, the unpredictable conduct of Yugoslavia and the British threats were the reasons that the Bulgarian leaders rejected signing the contract. Mihov theorized that German military specialists had been installed in Bulgaria as

early as mid-October. He also thought that the suggestion for a pact on the part of the USSR and Arkady Sobolev's visit to Sofia prevented „the attachment of Bulgaria to the chariot of Nazi Germany“. Mihov expressed his conviction that England also suspected that Bulgaria would enter into the Pact, especially judging from King George's letter to Tsar Boris. As a whole, his thesis is that talks were being held to unify all possible forces against the USSR. According to Dimitrov, Tsar Boris had not rejected joining the Pact on principle, but instead had asked for a delay and had also declared that he would like Yugoslavia to follow the same path. According to Hitler, Turkey would not dare invade Bulgaria if the latter joined the Pact. The Tsar went to the meeting with Hitler accompanied by Popov instead of Filov in order to evade making decisions in Bergtesgarden. The Tsar told Hitler that the road to Thessaloniki for the Wehrmacht would be shorter if they passed through the Vardar Valley and not through Bulgaria. According to Stefan Gruev, „The Tsar did not say ‘no’ but rather said ‘not now’.“ According to the same author, five days later Ambassador Draganov passed to Hitler the answer of the Bulgarian Government which agreed in principle to enter the pact but at a later stage. In my opinion, the Tsar agreed to Bulgaria joining the Trilateral Pact but managed to get the delay he was seeking, namely at the time the German troops reached the border of his country. This would give Bulgaria the security it was striving for because, if there were Wehrmacht troops on Bulgarian territory, none of Bulgaria's neighbors would think of contradicting its decision to join the Pact. The Tsar did not have much of a choice because he either had to choose the German alternative or simply expose the country to a quite unclear future. Vyacheslav Molotov made a visit to Hitler on November 12th. During the visit, the Soviet diplomat expressed the wish of the USSR to give Bulgaria guarantees similar to those Germany gave Romania where Nazi troops were installed at the beginning of October. Hitler asked if the Bulgarian Tsar had requested such guarantees as the Romanian leaders had. After the meeting between Boris and Hitler on November 19th in Bergtesgarden, the Soviet Government delivered to Ivan Stamenov, the Bulgarian Ambassador in Moscow, an offer to sign a pact of mutual assistance. A year earlier, Georgi Kyoseivanov, simultaneously the Prime Minister and Minister of Foreign Affairs of Bulgaria, rejected a similar offer declaring that the time had not come for the signing of such a pact. According to Dekanozov, Molotov's deputy, now was the right time for the signing of a pact. Such pacts were

also signed with the Baltic states in the summer of 1940, after which they were annexed into the USSR. Given the nature of the Government in Moscow which did not tolerate any monarchical form of government, as well as a fear that Bulgaria would become 'Balticized', the Tsar and the strong four members of the cabinet, namely Prime Minister Bogdan Filov, Foreign Minister Ivan Popov, Minister of Defense Teodosi Daskalov and Minister of Interior Petar Gabrovski, categorically rejected the offer.

On November 23rd, Popov sent an answer to Stamenov, saying that Bulgaria did not feel threatened and that no guarantees were necessary. It also said that Bulgaria had been invited to enter the Trilateral Pact and was studying this offer. The Soviet diplomat Arkadi Sobolev arrived in Sofia on November 24th. The purpose of his visit was to deliver the draft agreement between Moscow and Sofia. The next day the Communists made public the text of the Pact and a movement was started in its defense. Moscow had no objections to military guarantees being omitted with Moscow being the only one giving such guarantees to Sofia. The USSR had nothing against Bulgaria joining the Trilateral Pact. Possibly the USSR itself might enter the Pact at a later stage. The USSR acknowledged Bulgaria's territorial aspirations. After a conversation with the Soviet leaders Yosif Stalin and Vyacheslav Molotov, Dimitrov sent a telegram to the Bulgarian Communists instructing them to start a large scale propaganda campaign for the acceptance of the Soviet offer of a pact. The Bulgarian Communists undertook large-scale activities to popularize the Soviet offer. Some members of the Bulgarian Workers' Party (BWP) were not well briefed on the general situation, and in their opinion England was still the instigator of the war. The BWP proclaimed that signing a pact with the USSR would not lead to balticization or bolshevization of the country. In spite of all maneuvers by the Tsar, Bulgaria was forced to define its position at the beginning of 1941. Filov met with von Ribbentrop and Hitler to discuss Bulgaria's inclusion in the Trilateral Pact. Germany promised the White Sea region as a territorial acquisition for Bulgaria. A Bulgarian-Turkish declaration on non-aggression was declared „publicly“ in Ankara and in Sofia on February 17th. This declaration was signed with the knowledge of Berlin, and with this step, the Bulgarian Government secured Turkey's neutrality concerning Bulgaria's inclusion in the Pact, which was under way. The members of the delegation who were to leave for the signing of the contract, were changed because of Popov's supposed illness. On

principle, he was skeptical about Bulgaria joining the Pact, however he did not resign and decided instead to feign illness so that he would not have to go to Vienna. Bulgarian Prime Minister Filov, the head of the Bulgarian delegation in Vienna, signed a protocol joining Bulgaria to the Trilateral Pact on March 1st at 13.30 o'clock. On the part of the Axis, the protocol was signed by von Ribbentrop, Minister of Foreign Affairs of Germany, Count Chano, Minister of Foreign Affairs of Italy and Japanese Ambassador Oshima. On the next day, Bulgaria's inclusion in the Trilateral Pact was ratified by the Governmental majority with a „loud ovation“. The members of Parliament in the opposition were not given an opportunity to express their protest. The entry of the German army into Bulgaria began on March 1st. After Bulgaria joined the Trilateral Pact, Moscow expressed its disapproval, and England broke off diplomatic relations with Sofia on March 5th. Genchev described three possible options for action which Bulgaria had on the eve of the signing of the pact. Option one was for Bulgaria to render military resistance to the Wermacht. This option would have been disastrous for Bulgaria since as it became clear only a month later, far better equipped armies capitulated to Germany within days. Option number two was for Bulgaria not to join the pact and not to render resistance to the advancing Wermacht troops. The risk in this case was to create chaos in the country when the governing faction might be replaced by extreme supporters of the Reich. Option three was the one chosen by Bulgaria — to join the Pact. This option was the most suitable at that moment. England promised to help Bulgaria if it resisted Germany, but these promises were not well-grounded because England itself was suffering great difficulties and could not exit its islands. According to Sirkov there was also another possibility for Bulgaria besides those described by Genchev. This was the possibility of signing a pact with the USSR which in the opinion of the author would have made it difficult for Germany to have pursued its aggressive actions. The author rejects the possibility that Germany moved to the Balkans mainly because of the war between Italy and Greece. In his opinion, even if there were no such war, Germany would have advanced towards the peninsula. The parameters of an eventual pact between Sofia and Moscow were also of importance. It was some hours before the Wermacht invaded Yugoslavia that a pact was signed between the USSR and Yugoslavia which did not influence in any way Germany's aggression. It is written in volume two of „The History of

Bulgaria“ published in 1955 that the Bulgarian leaders entered into an agreement with Germany to join the Trilateral Pact as early as the autumn of 1940. Generally speaking, the Bulgarian Government at that time did not have many alternatives. Genchev defines three options while Sirkov adds a fourth one. Maybe the most correct decision is the one made by the Bulgarian leaders, namely for Bulgaria to join the aggressor's pact but to evade participation in military operations. Of course, the option involving armed resistance to the Wermacht is only theoretical since the Bulgarian army was too weak and poorly armed in comparison to the German army. In the second place, why would Bulgaria oppose Germany? Germany was the primary advocate for changes in the demands of the Versailles Treaty when at the same time Bulgaria was trying to revise the Neuilly Treaty. Therefore it appears there was no well-grounded reason for Bulgaria to render military resistance to Germany. The above said, one should not ignore the Germanophile attitude of the Government which was in power at that time and especially that of Prime Minister Filov. The next option which can also be defined as purely theoretical was for Bulgaria not to join the Trilateral Pact and not render resistance to Germany for allowing the Wermacht to pass through the territory of the country. This was also impossible because the governing faction would have been threatened by an eventual change, and rulers who were extremist supporters of Berlin could replace it. Besides, if this option were to be used, Bulgaria could not expect any solution to its territorial claims. The next theoretical option would have been for Bulgaria to have signed an agreement with Moscow and in this way evade the German advancement through its territory. Yet where is the guarantee that Germany would stop had such a pact been signed? Even if this were the case, there were still no favorable grounds for narrow cooperation between Bulgaria and the USSR. The Tsar was terrified of a communist system that rejected the monarchy. So, if the rulers wanted to maintain their positions, there were no options to reach an agreement between the two countries. Also, the example of the Baltic states was too recent for the rulers in Sofia to consider a more serious rapprochement with Moscow. Considering the options above, perhaps the most advantageous for Bulgaria and the rulers in Sofia was the option which was finally chosen — to join the Trilateral Pact and align the country with the camp of the revisionist countries which had already acquired the appearance of aggressors.

On March 25th, Cvetkovich's Government annexed Yugoslavia into the Tripartite Pact which is what Bulgaria had wanted to happen. Two days later, General Simovitch carried out a coup d'état in Belgrade. Hitler undertook immediate action. As early as the evening of March 27th, he signed Directive 25 for the dissolution of Yugoslavia. Bulgaria and Hungary were to be drawn into the military action by means of territorial concessions. Ambassador Draganov in Berlin was summoned on the same day to a meeting with Hitler and von Ribbentrop. The latter stated that the new situation brought forward the issue of Macedonia. On April 6th, the Wehrmacht advanced on Yugoslavia and Greece and eliminated their armies in a matter of days. The armies of Bulgaria's two neighbors had not had any military limitations imposed upon them after the First World War and, in spite of this, they were crushed quickly and uncompromisingly by the German military machine. What would have happened to Bulgaria had the rulers in Sofia eventually decided to render military resistance to the German army? On April 19th, Germany gave a green light to Sofia, and the Bulgarian army entered the newly liberated territories. The White Sea region was given to Bulgaria as compensation for its entry into the Tripartite Pact. The issue of Vardar, Macedonia was suddenly solved primarily because of Serbia's relationship with Germany. Had Yugoslavia remained loyal to Germany, this painful issue for Bulgaria would not have been solved in such a way. Germany had no intention of satisfying Bulgaria at the expense of Yugoslavia, but after the latter betrayed the Tripartite Pact, Berlin decided to punish severely Bulgaria's western neighbor. Continuous friction with the Italians started in Macedonia. Italy wanted more of the territory of Macedonia to annex to the territory of Albania. On June 22nd Hitler made a gross blunder when he attacked the USSR without having dealt with England. In „The History of Bulgaria“, volume three, published in 1964, Stalin, who had made unilateral decisions on all important state and military issues, is blamed for the advance of the Wehrmacht and the lack of readiness on the part of the Red Army. Germany believed that the war against the USSR would end quickly. Yet, German plans proved wrong. The blitzkrieg failed and at the beginning of December, the invincible Wehrmacht was defeated near Moscow. In the early morning of December 7, 1941, the Japanese air force attacked the American military base at Pearl Harbor. On December 8th, the USA declared war on Japan. England joined after that. On December 11th, Germany accused the USA of having broken its

neutrality, and in this way war was declared. Berlin was supported by Rome. With the Japanese declaration of war on the USA, Germany demanded that the member countries of the Trilateral Pact enter the war on the side of Japan. On December 12th, the Bulgarian Government made the disastrous decision to declare war on the USA and England. According to Bulgaria's rulers, this was a „symbolic war“. The next day, the majority in the National Assembly approved the decision of the Government. At the end of 1941, Germany wanted Bulgaria to send three military divisions to occupy Moravia. The Government agreed to that, thinking that in this way it could evade larger obligations. Berlin did not want to resolve Bulgaria's territorial issues since it was more convenient for them to keep Bulgaria at bay in order to submit more easily to German demands. The political map of „The Danube Area“ was published in Germany, which referred to April 1942. On this map, the territories of Macedonia and Thrace, annexed to Bulgaria, were given only for the Bulgarian Government to administer; the borders were marked as temporary. In April 1942, the Tsar made changes in the Government. The indecisive Foreign Minister Popov was removed from the Government and the other essential change was to replace the Minister of Defense General Teodosi Daskalov with General Nikola Mihov. The Ministry of Foreign Affairs was taken over by Filov who also kept his post as Prime Minister. These changes were made after the Tsar visited Hitler. It is not certain whether Hitler suggested the changes in the Government. It is possible that the Tsar wanted to present the changes as such, made under German influence. Bulgaria managed to save its Jewish population, but only, it should be noted, those Jews living within the old boundaries of the country. The Jewish population from the newly annexed territories were subjected to extermination. Perhaps the most important role in the salvation of the Jews within the old boundaries of the country was played in March 1943 by the Vice Chairman of Parliament, Dimitar Peshev, who wrote a letter of protest. This letter was signed by more than 40 members of Parliament. Peshev hardly ever acted without the knowledge of the palace. However, despite the Government's censure of the letter and the refusal of some parliamentarians to sign the letter, this was successful in saving the lives of more than 8000 Bulgarian Jews, unlike their fellow-Jews from the newly annexed territories who were taken by Bulgarian trains to the Danube River where they were handed over to the Germans. The colossal Battle for Stalingrad ended between the end of January and the beginning of February

1943. The Soviet counter-offensive which began on November 19, 1942, led to the encirclement of a large number German troops. The success of the Red Army led to the capture of more than 91,000 Germans. The Battle for Stalingrad was in actual fact the turning point of the war. From this point on, the Wermacht started slowly but surely losing its positions and retreating. Bulgarian Prime Minister Filov defined the lost battle more as a psychological defeat, not attaching to it any special military importance. By the end of 1942, both the Romanians and the Hungarians began thinking of making a separate peace with the Allies. They suggested that Italy take part in this action as well, but Mussolini refused to do it. Chano, who felt disposed to this idea, was removed from the post of Foreign Minister together with the remaining „defeatist“ ministers. The landing of British and American troops on the island of Sicily began on July 10th, and on July 25th, Victor Emanuel replaced Mussolini with Pietro Badoglio. The unconditional surrender of Italy was signed in September. Hitler decided to help his ally. Mussolini was freed by the Germans, and on September 23rd, he took his place at the head of the newly created Italian Social Republic situated in northern and central Italy.

On September 27th, Germany demanded that its satellites acknowledge the newly-created republic. The Bulgarian Government acknowledged the republic, but at the same time it did not break its relations with the royal government. On the morning of August 14th, Tsar Boris flew to Germany and returned on the afternoon of August 15th. This was the third time the Tsar had visited Hitler in that year. The same evening, Filov had an audience with the Tsar, who was not pleased with his visit to Germany. Several days after his return from his meeting with Hitler, the Tsar fell ill. Specialists were called from Berlin and Vienna, but the Tsar's health deteriorated, and he died on the afternoon of August 28th. At first the Tsar's illness was kept secret, and only on August 26th was an official communiqué issued, saying that the Tsar was ill. The death of the Tsar and especially the fact that it followed a meeting with Hitler has given rise to different opinions among historians and others. Yet, there is no proof for any of the speculation. Some claim that prior to falling into a coma, the Tsar said that he had fought with Hitler to protect Bulgaria. Others speculate that the Tsar was poisoned — but who did it? Some say he was poisoned by the Germans, others by the English and yet others by the Russian. Where there are no clear facts, the fantasies of some writers are unleashed and they

manage to arrange the puzzle in ways that are logical to them. Yet, it is a fact that the death of the Tsar did not change the attitude of Bulgaria toward Germany. Could the Tsar have been eliminated by the Germans for wanting to break away from the German ship which was sinking slowly but surely? This is hardly possible because Germany was still too strong and the Tsar too careful to risk subjecting the country to German occupation. At that moment in the USSR, they would have hardly thought of eliminating the Bulgarian Tsar whose death would not have changed the situation in any way. The same can be said about England as well. It was necessary to reconstruct the leadership of the country after the death of the Tsar. The child Simeon could not govern the country alone, and according to the Constitution, a Regency Council had to be elected. Filov, who became the most powerful man in the country after the death of the Tsar, Prince Kiril and General Mihov were elected to be regents. Constituted in this way, the regency violated two points of the Constitution. First, the regents should have been elected by a Great National Assembly and not by an ordinary National Assembly as was the case. Second, Prince Kiril did not have the right to be a regent because he was a member of the royal family and had not held any of the posts named in the Constitution which were a requisite to being named a regent. The Minister of Finance at that time, Dobri Bozhilov, became Prime Minister. This state of affairs did not assume any changes in the foreign policy of the country, but it should be mentioned that there were no extreme Germanophiles in the Government who could have brought the country even closer to Germany which was losing the war slowly but surely. A new danger threatened Bulgaria in the autumn of 1943. The Allies began devastating bombings which terrorized the country because peaceful communities and civilian sites were being targeted. The most massive bombardment was the one that took place on January 10, 1944. A number of diplomatic notes were delivered to the Bulgarian Government by Moscow in April and May 1944. The USSR asserted that Bulgarian airports and sea ports were being used by the German army. These allegations were rejected by the Government. After that the USSR asked for the restoration of the Soviet Consulate in Varna and for the opening of Consular offices in Burgas and Ruse, but the Government set a pre-condition of developing economic relations between the USSR and Bulgaria. In actual fact, the Soviet diplomatic notes in April and May 1944 led to the fall of the Bozhilov Government. The new cabinet was headed by

Ivan Bagryanov, who thought he could communicate equally well with Moscow and Berlin. On June 6th, the situation for Germany became even more unstable. England and the USA finally opened a second front against the Wermacht in France. At the end of July, the new Government agreed to restore the Soviet Consulate in Varna, whose consular district included Varna, Ruse and Burgas. If this Government had the goal of preparing for a change in Bulgarian foreign policy and extricating itself from a pact with the losing camp, its actions were too indecisive. On the other hand, the possibilities for this were slight since there were still German troops in Bulgaria. Yet the Government made a decision and in August sent to Turkey the former Chairman of the 24th National Assembly, Stoycho Moshanov, who was to contact the Allies and learn under what conditions Bulgaria could exit the war. The development of subsequent events went lightening fast. Romania capitulated on August 23rd and the Red Army landed on the Danube. On August 26th, the Government declared neutrality in the war between Germany and the USSR and announced that it was in contact with the countries with which Bulgaria was in a state of war. The regents prepare themselves to form a new Government which was to be formed from among the opposition. The leader of the Agrarian Union, Konstantin Muraviev, became Prime Minister and had to form a cabinet of a national coalition, i.e. all opposition entities had to enter the Government. But the Communists refused to enter Muraviev's Government. On September 2nd, Muraviev presented the new Government to the regents. The USSR declared war on Bulgaria on September 5th. With this act, Moscow found a way for the Red Army to invade Bulgaria. The same day, the Government broke its relations with Germany and decided to seek a truce with the Soviet Union. The Government decided to declare war on Germany, but for military reasons the decision did not take effect until September 8th. Domestic protests took place on September 6th, 7th and 8th. Jails were broken into and political prisoners were set free. Workers went on strike. A miners' strike in Pernik began on September 7th and escalated. The Bulgarian Communists overthrew Muraviev's Government on the night of September 9th and replaced it with a Government of the Fatherland Front. Kimon Georgiev from Zveno became Prime Minister. One can find different explanations in the Bulgarian historic literature as to how the Fatherland Front came to power. In the so-called Marxist historiography, these events were defined as a people's uprising and a revolution, while in

the historiography after 1989, we encounter the word ‘coup’ as well. No matter how one calls the event on September 9, 1944 — an uprising, a revolution, a coup, pronunciamiento, putsch, or whatever — the fact is that this was a change that determined the history of Bulgaria for four and a half decades. On September 9th, an historic, social and economic order was replaced by a radically different one. This change became possible not because it was imposed by the Bulgarian Communists, but because the Great Powers had agreed that Bulgaria would be within the Soviet sphere of influence. The new Government was composed in violation of the Constitution and the new regency appointed by the Government of the Fatherland Front was also in violation of the Constitution although hardly anyone was interested at that time. The Bulgarian army was incorporated into the structure of the Third Ukrainian Front, and an agreement was signed between Yugoslavia and Bulgaria on October 5th in Krayova which declared that the Bulgarian troops operating inside Yugoslavia were there to help expel the Germans and were not considered invaders. After the USSR declared war on Bulgaria, the issue of signing an armistice acquired a new aspect. Moshanov, who had been in Cairo since the end of August for talks with the British and the Americans, returned to Bulgaria because his mission had ended and Moscow was designated as the new location for holding talks. The armistice between Bulgaria and the Allies was signed in Moscow on October 28, 1944. Bulgarian troops were evacuated from the White Sea region, and Bulgaria entered the war against Germany. This is how the participation of Bulgaria in the so-called Patriotic War began during which many Bulgarians were killed. Yet these victims certainly contributed to a more favorable situation for the country after the end of the war with Germany. Bulgarian foreign policy on the eve of and during the Second World War is an issue of continuing interest to historians. This is undoubtedly one of the most interesting periods in Bulgaria’s new history. The Bulgarian historiography during the first two decades after the war does not make a real evaluation of the situation of the country and the conduct of its rulers. It is later that historical works appear, making a more objective evaluation of Bulgarian foreign policy in the years of the Second World War. Diaries and memoirs of participants in these events were published after the political change that took place in 1989. Unfortunately, there were research works published that pretend to be objective but which were dominated by anti-communist rhetoric. The authors of those works

may have thought that in this way they would more quickly find their place in the sun of history. Yet, one is a true historian when one strives to present events objectively to a maximum degree.

In the 1950's and 60's, Bulgarian historians presented the role of the USSR and of Bulgarian Communists in a most favorable light while the merits of the rulers of the country and of the allies of the USSR were criticized and their mistakes exaggerated. Research was published later in which a professional historic approach prevailed over the Party approach, although not completely eliminated. Bulgaria could not afford to follow its own foreign political line during the Second World War because its status quo was defined 20 years earlier with the signing of the Neuilly Treaty by force of which age-old Bulgarian territories were taken from Bulgaria. The Treaty also imposed harsh reparations on Bulgaria. What brought about these demands is another question, but the victorious countries severely punished the countries that lost the First World War which laid the basis for the next devastating military conflict. In the period between the two world wars, the victorious countries made no effort to draw Bulgaria to their side. They supported Bulgaria's neighbors which were ready at any moment to deal with their weak neighbor should it show any signs of revanchism. It is hardly strange under these circumstances that the Bulgarian rulers saw the only beam of hope in the face of Germany which also lost the First World War and was punished by England and France. Yet, Germany was a great power, while Bulgaria was not. For this reason Bulgaria had to assess carefully each move it made. Bulgaria's foreign policy, which became more and more oriented toward Germany, seems quite reasonable. If England and France did not wish to win over Bulgaria to their side and the rulers in Sofia excluded rapprochement with the USSR, then the only way out was to ally with Germany. It is namely through Germany that Bulgaria sought a resolution of its claims. The Bulgarian rulers headed by Tsar Boris III were exceptionally careful not to make a wrong step and draw the country into the war. Coincidentally or not, Bulgarian politicians visited Berlin, Moscow, Paris and London in the summer of 1939. Only a year later Bulgaria got back South Dobrudzha by peaceful means. Bulgaria received this territory from Germany, not from the USSR or England, which also acknowledged Bulgaria's just demands. This is perhaps the most telling evidence that Bulgaria wanted to follow Germany and not any other Great Power. But even if Bulgaria's wish were different, it would have been

impossible to realize because England could hardly breathe from the German attacks and the Tsar did not want to hear anything about the USSR. He knew quite well what had happened to his godfather, the last Russian Tsar after the October Revolution.

The Bulgarian rulers managed during the war to prevent Bulgaria from becoming a battleground, and if it were not for the misguided decision of the rulers to declare war on England and the USA, Bulgaria could have avoided the devastating bombardments in 1943–1944.

For its role as a German satellite, Bulgaria received the territories it had justly claimed. Yet, Germany did not want to solve Bulgaria's territorial issues. It preferred to keep the Bulgarian rulers at bay by giving Bulgaria the new territories to administer only with the intention of redrawing the borders after the end of the war. One can only guess if Bulgaria would have been satisfied then with respect to all its claims. Keeping in mind that it was not playing its role of a satellite exactly as they would have liked in Berlin, I doubt that the Germans would have agreed to all Bulgarian territorial claims.

The turning point of the war in 1943 cooled the enthusiasm of the Bulgarian pro-German politicians, and the death of Tsar Boris confused them still more since it happened after a visit to Hitler, giving grounds for rumors of a forced death. On their part, the Germans also spread versions about the death of the Tsar. Consequently, there are doubts about his death even today. Known historic materials give grounds to draw the conclusion that the death of Tsar Boris was most probably natural and the result of a still more complicated situation. The Tsar, who had always kept to the policy of maneuvering and waiting, understood that Germany was gradually but surely losing the war. Bulgaria was inevitably to follow it, making the road to salvation seem more and more impossible to travel. It is most probably this conclusion and the great tension that led to the death of the Tsar. It is difficult to say what his fate would have been had he lived to the time of the radical change that took place on September 9, 1944.

The Bulgarian Communists who made the political, social and economic changes on September 9th can take no practical credit for this change. Bulgaria turned out to be a pawn of the Great Powers which predetermined its fate for the ensuing four and a half decades by deciding that Bulgaria would be within the Soviet sphere of influence. This period is subject to strenuous research on the part of historians and is evaluated in

contradictory ways. Future historians will give the most correct evaluation of the regime after 1944. The Bulgarian army contributed to the defeat of Nazism, and the tens of thousands of killed and wounded Bulgarian warriors allowed for more favorable treatment of the country after the end of the war. Bulgaria even retained South Dobrudzha — a territory it acquired months before its entry into the Trilateral Pact. This territory was conceded by Romania which at the end of the war was also a defeated German satellite. What would have been the situation concerning this piece of land had Romania been on the side of the Allies?

In my opinion, during the Second World War Bulgaria had a reasonable foreign policy considering there were not many alternatives. Naturally, I do not deny in any way that the rulers had pro-German inclinations and strong anti-Soviet feelings. They could not have avoided Bulgaria's inclusion in the Trilateral Pact, but it was not necessary to make the big mistake of declaring war on Great Britain and the USA. It is quite questionable whether Bulgaria could have left the German orbit earlier. If it had made a more decisive attempt to do this in the spring and summer of 1944, this could have cost the country dearly. The Germans would have hardly hesitated to replace the members of the Government by extreme supporters of the Third Reich.

During the years of the Second World War, Bulgaria attempted to develop a reasonable foreign policy, but we should not underestimate the fact that it is a small country and that it is among the countries which lost the First World War. Had it not been for the blunder of the rulers in December 1941, the country could have avoided the destructive bombardments by the Allies.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.